ПРИВАТНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ЄВРОПЕЙСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

СОЛЬСЬКИЙ ВОЛОДИМИР СТЕПАНОВИЧ

УДК 347.736

ДИСЕРТАЦІЯ

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУТУ НЕПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Спеціальність 081 Право
Галузь знань 08 Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Володимир СОЛЬСЬКИЙ

Володимир СОЛЬСЬКИЙ
Автор цифрового підпису Володимир СОЛЬСЬКИЙ
Дата: 2026.05.25 13:15:09 +03'00'

Науковий керівник:
Тимошенко Ольга Анатоліївна
кандидат юридичних наук, доцент

Київ 2026

АНОТАЦІЯ

Сольський В.С. Правове регулювання інституту неплатоспроможності фізичної особи за законодавством України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет», Київ, 2026.

У дисертації здійснено комплексний теоретико-правовий аналіз інституту неплатоспроможності фізичної особи за законодавством України та розв'язано наукове завдання, яке полягає у формулюванні нових теоретико-правових підходів та напрацюванні науково обґрунтованих практичних рекомендацій щодо вдосконалення правового регулювання судових процедур відновлення платоспроможності фізичних осіб з урахуванням сучасних викликів розвитку цього інституту та особливостей його реалізації в умовах воєнного стану. Актуальність дослідження зумовлена глибокими соціально-економічними трансформаціями, спричиненими повномасштабною збройною агресією російської федерації проти України, яка призвела до системного погіршення платоспроможності значної частини населення: скорочення промислового виробництва, зростання рівня безробіття, масштабного руйнування житлового фонду та комерційної інфраструктури, а також вимушеного переміщення мільйонів громадян як всередині країни, так і за її межі. Спираючись на аналітичні дані Київської школи економіки (KSE), відповідно до яких непрямі втрати економіки України оцінюються у понад 1,7 трлн дол. США, у роботі доведено, що інститут споживчого банкрутства в сучасних українських реаліях перестав бути суто комерційним, ринковим інструментом і набув ознак механізму соціальної стабілізації, спрямованого на запобігання маргіналізації найуразливіших верств населення та забезпечення реалізації права добросовісного боржника на економічний «другий шанс».

Методологічну основу дослідження становить система загальнонаукових та спеціально-юридичних методів пізнання. За допомогою діалектичного методу досліджено динаміку розвитку правових явищ у сфері неплатоспроможності у їх взаємозв'язку з функціонуванням цивільного та господарського обігу в кризових умовах. Системно-структурний метод дозволив ідентифікувати функціональне місце досліджуваного інституту в загальному механізмі господарсько-процесуального регулювання. Формально-логічний метод застосовано для аналізу положень Кодексу України з процедур банкрутства (далі – КУзПБ), виявлення юридичних колізій та прогалин у нормативному регулюванні стадій реструктуризації та погашення боргів. Порівняльно-правовий метод забезпечив можливість виявити спільні риси та принципові розбіжності між правовим регулюванням процедур неплатоспроможності фізичних та юридичних осіб, а також критично осмислити можливості імплементації позитивного досвіду провідних іноземних юрисдикцій у вітчизняне законодавче поле.

У роботі удосконалено теоретичні підходи до періодизації розвитку інституту неплатоспроможності фізичної особи в Україні. Запропоновано вирізняти чотири ключові етапи його еволюції: 1) Київська Русь та ранньофеодальний період (формування перших правових механізмів врегулювання боргів на основі майнової відповідальності боржника); 2) радянська доба (фактичне вилучення інституту банкрутства зі сфери правового регулювання внаслідок централізованої планової економіки); 3) перехідний період незалежності (1991–2019 рр.), що характеризувався формуванням загальних передумов конкурсного процесу, який застосовувався виключно до фізичних осіб – підприємців; 4) сучасний етап, пов'язаний із прийняттям та набранням чинності КУзПБ, поширенням процедур неплатоспроможності на всіх фізичних осіб та запровадженням реабілітаційних механізмів. Доведено, що сучасний етап розвитку національного права характеризується переходом від каральної (інквізиційної) парадигми банкрутства до продебіторської (реабілітаційної) моделі, де пріоритетом держави є не покарання боржника, а його швидка економічна та соціальна реабілітація.

Удосконалено визначення понять неплатоспроможності та банкрутства фізичної особи як самостійних правових категорій, що відрізняються від загальних (універсальних) визначень, закріплених у статті 1 КУзПБ та сформульованих у наявних доктринальних підходах без урахування суб'єктної специфіки фізичної особи. Обґрунтовано, що неплатоспроможність фізичної особи – це юридично релевантний фінансовий стан боржника, який характеризується об'єктивною нездатністю погасити грошові зобов'язання перед кредиторами інакше, ніж шляхом застосування передбачених законом судових процедур, і який є правовою підставою для ініціювання провадження у справі про неплатоспроможність. На відміну від цього, банкрутство фізичної особи визначено як правову процедуру врегулювання боргів фізичної особи шляхом реалізації її майнових активів після офіційного визнання боржника банкрутом. Таким чином, неплатоспроможність є попереднім щодо банкрутства станом, який за певних обставин може трансформуватися у визнання особи банкрутом. Удосконалено визначення ознак неплатоспроможності фізичної особи, до яких віднесено: об'єктивну та стійку неспроможність виконувати грошові зобов'язання, строк виконання яких настав; недостатність майна та доходів боржника для задоволення вимог кредиторів; наявність ознак загрози неплатоспроможності у випадку істотного погіршення фінансового стану боржника. Аргументовано, що ознаки неплатоспроможності виконують у сучасному правозастосуванні оціночну, а не формально-кількісну функцію та слугують інструментом встановлення реального фінансового стану боржника, а не підтвердженням формального дотримання кількісних порогів заборгованості.

Вперше запропоновано та обґрунтовано доктринальну категорію «соціальна неплатоспроможність» фізичної особи – юридично значимий фінансовий стан боржника, що характеризується його об'єктивною нездатністю виконувати грошові зобов'язання, яка виникла виключно або переважно внаслідок дії зовнішніх системних чинників надзвичайного характеру (збройна агресія, окупація, вимушене переміщення, знищення майна, мобілізація), що унеможливили збереження попереднього рівня платоспроможності незалежно

від волі та попередньої фінансової поведінки боржника. Доведено, що визнання соціальної природи неплатоспроможності обумовлює необхідність диференційованого правового режиму: спрощений порядок ініціювання провадження, пільговий фінансовий режим, скорочені строки процедури, презумпцію добросовісності та розширений захист мінімальних соціальних стандартів.

Удосконалено класифікацію функцій інституту банкрутства (неспроможності). Поряд із традиційно виокремлюваними функціями (оздоровчою, задоволення вимог кредиторів, превентивною, каральною) обґрунтовано доцільність виокремлення виховної функції, яка формує у громадян повагу до належного виконання зобов'язань, позитивні правові установки та правомірну поведінку, а також інформаційної функції, яка доносить до громадян волю законодавця, інформацію про права та обов'язки боржника і кредиторів. Дістало подальшого розвитку визначення поняття та особливостей оздоровчої (санаційної) функції: вона реалізується у сукупності правових заходів, спрямованих на подолання фінансової кризи громадянина шляхом адаптації боргового навантаження до його реальних можливостей, трансформуючи статус особи з «безнадійного боржника» в «активного суб'єкта економіки» та забезпечуючи баланс між правом кредитора на отримання коштів і правом боржника на гідне існування. Дістало подальшого розвитку формулювання призначення правового інституту неплатоспроможності фізичної особи в сучасних умовах: воно полягає у забезпеченні комплексного судового механізму, спрямованого на відновлення платоспроможності боржника та справедливе задоволення сукупності вимог кредиторів через запровадження пріоритетних процедур реструктуризації зобов'язань з метою звільнення добросовісного боржника від надмірного боргового навантаження.

Удосконалено положення щодо принципу добросовісної поведінки боржника, який визнається наріжним каменем усього конкурсного провадження. Доведено, що скористатися інструментом звільнення від зобов'язань та відновити фінансову спроможність через конкурсні процедури має право

виключно сумлінний боржник, який не допустив умисного доведення себе до стану фінансової неспроможності, відповідально ставиться до виконання покладених на нього обов'язків, не утаює відомостей, що можуть мати значення для ходу провадження або повноти задоволення кредиторських вимог, а також активно шукає взаємоприйнятні умови врегулювання заборгованості та докладає реальних зусиль для погашення вимог кредиторів у межах наявних ресурсів. Аргументовано, що недотримання боржником вимог добросовісності є підставою для закриття провадження у справі про неплатоспроможність.

Удосконалено підхід до оцінки добросовісності боржника шляхом запровадження системи критеріїв розмежування випадкової (об'єктивної) та винної (суб'єктивної) неплатоспроможності. Запропоновано триелементну систему критеріїв: каузальні (причинні) – оцінка характеру обставин за ступенем залежності від волі боржника; поведінкові – оцінка дій боржника після усвідомлення фінансової скрути та у процесі проходження процедур; темпоральні (часові) – аналіз фінансової поведінки у хронологічній перспективі, зокрема протягом «підозрілого періоду» трьох років. Обґрунтовано диференційовані правові наслідки розмежування: різний обсяг звільнення від боргів, строки процедури та застосування обмежувальних заходів.

Особливу увагу присвячено оптимізації процесуальних механізмів КУзПБ. Вперше запропоновано зняти з боржника – фізичної особи обов'язок при поданні до суду заяви про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність надавати проєкт плану реструктуризації боргів та віднести цей обов'язок до повноважень арбітражного керуючого. Така новела кореспондуватиме існуючій нормі частини десятої статті 45 КУзПБ, відповідно до якої план санації боржника – юридичної особи розробляє розпорядник майна (арбітражний керуючий) за участю боржника. Впровадження цієї пропозиції дозволить підвищити фахову якість процесуальних документів, усунути штучні бар'єри в доступі до правосуддя та забезпечити реальну економічну виконуваність затверджених планів реструктуризації.

Враховуючи сучасні реалії, у роботі досліджено специфіку застосування процедур неплатоспроможності в умовах воєнного стану. Дістало подальшого розвитку положення щодо спрощення умов відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи, а саме – послаблення вимог щодо надання копій трудової книжки, документів, що підтверджують право власності боржника на майно, договорів, що є підставою для виникнення заборгованості, у випадках їх втрати внаслідок форс-мажорних обставин, спричинених воєнними діями. Обґрунтовано, що такі пільгові умови мають застосовуватися не до всіх осіб, а лише до тих, які проживали або працювали на територіях, де ведуться або велися бойові дії, або територіях, що зазнали руйнувань внаслідок агресії російської федерації.

Удосконалено правове регулювання зупинення провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи: запропоновано законодавчо передбачити на період воєнного стану можливість суду зупиняти провадження у справі за клопотанням боржника у випадках його перебування у складі Збройних Сил України або інших формуваннях сил оборони України до моменту демобілізації. При цьому аргументовано, що зупинення провадження має бути правом, а не обов’язком суду, який у кожному конкретному випадку оцінює як обставини, що унеможливлюють участь боржника, так і потенційний вплив зупинення на права кредиторів.

Дістало подальшого розвитку дослідження концепції зменшення та розстрочення витрат у справі про неплатоспроможність фізичної особи. Обґрунтовано доцільність закріплення в нормах КУзПБ на постійній (а не лише тимчасовій, на період воєнного стану) основі можливості звернення громадянина до суду із заявою про власну неплатоспроможність без вимоги попереднього авансового внесення на депозитний рахунок суду винагороди арбітражному керуючому, за умови укладення з обраним фахівцем угоди про поетапну оплату його роботи. Доведено, що такий підхід є необхідною передумовою реалізації права на судовий захист для громадян, які перебувають у стані фінансової скрути.

Дістало подальшого розвитку застосування такого заходу забезпечення вимог кредиторів, як заборона виїзду боржника за кордон у період воєнного стану. Обґрунтовано, що тимчасове обмеження права фізичної особи – боржника на виїзд за кордон у провадженні у справі про неплатоспроможність має застосовуватися виключно з урахуванням принципів пропорційності, рівності та індивідуалізації втручання у права людини, а не як автоматичний процесуальний захід. Доведено необхідність його застосування лише за наявності належних доказів умисного перешкоджання процедурі банкрутства. Запропоновано диференційований підхід до застосування цього обмеження з урахуванням умов воєнного стану та фактичних обставин боржника.

Систематизовано та проаналізовано тенденції розвитку судової практики Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду за період 2022–2025 років. Виявлено позитивну тенденцію до розширення меж суддівського розсуду при оцінці джерел доказування фінансового стану боржника в умовах форс-мажорних обставин війни. Доведено, що євроінтеграційний вектор розвитку держави вимагає подальшої реабілітаційної спрямованості судових процедур, гарантій непорушності мінімальних соціальних стандартів життя боржника, а також цифровізації конкурсного процесу. Обґрунтовано необхідність доповнення існуючого електронного кабінету в системі «Електронний суд» спеціалізованим модулем для справ про неплатоспроможність фізичних осіб та ширшого впровадження дистанційних судових засідань для осіб, які перебувають на тимчасово окупованих територіях або за кордоном.

Результати дисертації мають виражене практичне значення. Сформульовані концептуальні висновки, законодавчі пропозиції та теоретичні дефініції можуть бути використані у нормотворчій діяльності Верховної Ради України під час підготовки системних змін та доповнень до Кодексу України з процедур банкрутства та Господарського процесуального кодексу України. У правозастосовній практиці висновки роботи сприятимуть формуванню єдиних, передбачуваних підходів під час розгляду справ судами, а також підвищенню ефективності роботи арбітражних керуючих та адвокатів. Матеріали дисертації

є цінним підґрунтям для подальших наукових досліджень проблем конкурсного права, а також для використання в освітньому процесі закладів вищої освіти при викладанні дисциплін «Господарське право», «Господарський процес», «Конкурсне право».

Ключові слова: неплатоспроможність, неплатоспроможність фізичної особи, банкрутство, банкрутство фізичної особи, процедура банкрутства, боржник, кредитор, арбітражний керуючий, добросовісність боржника, воєнний стан, Кодекс України з процедур банкрутства, санація, соціальна неплатоспроможність, господарське право.

ABSTRACT

Solskyi V.S. Legal Regulation of the Institution of Natural Person's Insolvency under the Legislation of Ukraine. – Qualifying scientific work (manuscript).

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy (PhD) in Specialty 081 "Law". – Private Higher Educational Establishment "European University", Kyiv, 2026.

This dissertation offers a comprehensive theoretical and legal analysis of the institution of natural person's insolvency under Ukrainian law. It addresses the scientific task of formulating new theoretical approaches and practical recommendations for improving the judicial procedures through which individuals can restore their solvency, with particular focus on the challenges posed by martial law. The study's relevance stems from the profound socio-economic transformations caused by the russian federation's full-scale armed aggression against Ukraine. The war has triggered a systemic deterioration in the solvency of a significant part of the population: industrial production has contracted, unemployment has risen, housing and commercial infrastructure have suffered large-scale destruction, and millions of citizens have been forcibly displaced both within the country and abroad. Drawing on data from the Kyiv School of Economics (KSE), which estimates Ukraine's indirect economic losses at over USD 1.7 trillion, the dissertation argues that consumer bankruptcy in today's Ukraine is no longer a purely commercial, market-driven tool. It has instead acquired the features of a social stabilization mechanism designed to prevent the marginalization of the most vulnerable segments of the population and to vindicate the right of a bona fide debtor to an economic "fresh start".

The research draws on a combination of general scientific and specialized legal methods. The dialectical method traces the dynamics of legal phenomena in the field of insolvency and their connection with civil and economic circulation under crisis conditions. The systemic-structural method places the researched institution within the broader mechanism of economic-procedural regulation. The formal-logical method supports an in-depth analysis of the provisions of the Code of Ukraine on Bankruptcy

Procedures (hereinafter, the CUBP), revealing legal conflicts and gaps in the rules governing restructuring and debt repayment. The comparative-legal method identifies both shared features and substantive differences between the legal regulation of insolvency procedures for natural and legal persons, while also assessing how far the positive experience of foreign jurisdictions can be transplanted into Ukrainian law.

The dissertation refines the theoretical periodization of how the institution of natural person's insolvency has developed in Ukraine. It proposes four key evolutionary stages: (1) Kyivan Rus and the early feudal period, during which the first legal mechanisms for debt settlement took shape on the basis of the debtor's property liability; (2) the Soviet era, during which the bankruptcy institution was effectively removed from the legal system due to the centralized planned economy; (3) the transitional period of independence (1991–2019), marked by the emergence of a general framework for insolvency proceedings that applied exclusively to individual entrepreneurs; and (4) the modern stage, defined by the adoption and entry into force of the CUBP, the extension of insolvency procedures to all natural persons, and the introduction of rehabilitation mechanisms. The dissertation argues that Ukrainian law has now completed the transition from a punitive (inquisitorial) bankruptcy paradigm to a pro-debtor (rehabilitative) model, in which the state's priority is no longer to punish the debtor but to secure the debtor's rapid economic and social rehabilitation.

The dissertation refines the definitions of insolvency and bankruptcy of a natural person as distinct legal categories, differentiating them from the general (universal) definitions established in Article 1 of the CUBP and formulated in the existing doctrinal approaches without regard to the subject-specific features of a natural person. The insolvency of a natural person is defined as a legally significant financial condition of the debtor, marked by an objective inability to meet monetary obligations to creditors other than through the judicial procedures provided by law; this condition is the legal basis for initiating insolvency proceedings. By contrast, the bankruptcy of a natural person is defined as a legal procedure for settling the debtor's debts through the liquidation of property assets following the official recognition of the debtor as bankrupt. On this view, insolvency is a preliminary condition relative to bankruptcy,

which may, in certain circumstances, culminate in a formal declaration of bankruptcy. The dissertation also reformulates the features of natural person's insolvency to include: an objective and sustained inability to meet monetary obligations that have fallen due; insufficiency of the debtor's assets and income to satisfy creditors' claims; and signs of threatened insolvency where the debtor's financial position has significantly deteriorated. In contemporary law enforcement, these features perform an evaluative rather than a formal-quantitative role: they serve to establish the debtor's real financial position, not to confirm compliance with numerical debt thresholds.

For the first time, the dissertation introduces and substantiates the doctrinal category of "social insolvency" of a natural person, defined as a legally significant financial condition of the debtor characterized by an objective inability to meet monetary obligations to creditors, which has arisen exclusively or predominantly as a result of external systemic factors of an extraordinary nature (armed aggression, occupation, forced displacement, destruction of property as a result of hostilities, mobilization into the Armed Forces of Ukraine) that have made it impossible to maintain the previous level of solvency regardless of the debtor's will, intentions, or prior financial behavior. It is argued that recognizing the social nature of insolvency necessitates a differentiated legal regime, which includes: a simplified procedure for initiating proceedings; a preferential financial regime with exemption from advance payment of the insolvency practitioner's fee on a permanent basis; shortened procedural timelines of up to one year (by analogy with the British Debt Relief Order and the French procédure de rétablissement personnel sans liquidation judiciaire); a presumption of the debtor's good faith, rebuttable only by concrete evidence of abuse; and enhanced protection of minimum social standards. The dissertation demonstrates that the category of social insolvency has heuristic value beyond the context of war: natural disasters, technological catastrophes, and pandemics are all capable of generating the same type of insolvency caused by systemic external factors rather than by the debtor's individual behavior.

The dissertation refines the classification of the functions performed by the institution of bankruptcy (insolvency). Alongside the functions traditionally identified

in the literature – rehabilitative, creditor-satisfaction, preventive, and punitive – it introduces two further functions: an educational function, which cultivates respect for contractual obligations and law-abiding behavior among citizens, and an informational function, which conveys the will of the legislator and informs the public about the rights and duties of debtors and creditors. The dissertation also develops a more nuanced account of the rehabilitative (sanatory) function: it operates through a set of legal measures aimed at overcoming a citizen's financial crisis by adjusting the debt burden to the debtor's actual capacity, thereby transforming the debtor's status from that of a "hopeless debtor" into that of an "active economic subject," while balancing the creditor's right to payment against the debtor's right to a decent standard of living. Finally, the dissertation refines the purpose of the insolvency institution in contemporary conditions: to provide a comprehensive judicial mechanism that both restores the debtor's solvency and fairly satisfies creditors' claims, by prioritizing restructuring procedures that release a bona fide debtor from an excessive debt burden.

The dissertation develops the principle of good faith behavior by the debtor and treats it as the cornerstone of every insolvency proceeding. It argues that only a bona fide debtor may obtain the discharge of debts and the restoration of solvency through the judicial procedures for natural person's insolvency. A bona fide debtor is one who has fallen into insolvency without unlawful intent, who diligently performs his or her procedural duties, who does not conceal circumstances that may affect the case or the satisfaction of creditors' claims, and who actively seeks compromise with creditors on the terms of debt restructuring.

The dissertation refines the approach to assessing the debtor's good faith by introducing a system of criteria for distinguishing between involuntary (objective) and culpable (subjective) insolvency. The proposed three-element system comprises: causal criteria, which assess the nature of the circumstances that led to insolvency by reference to the degree of the debtor's control over them (external factors such as job loss, illness, destruction of property by hostilities, and mobilization versus deliberate assumption of excessive obligations, concealment of debts, or gambling); behavioral criteria, which evaluate the debtor's conduct after becoming aware of financial distress

and during the insolvency proceedings (timely filing, full disclosure, cooperation with the insolvency practitioner versus obstruction, fraudulent transactions, and inconsistent submissions); and temporal criteria, which analyze the debtor's financial behavior in chronological perspective, in particular during the three-year "suspect period" preceding the filing. The dissertation establishes differentiated legal consequences depending on the type of insolvency: different scope of discharge, different procedural timelines ranging from two to five years, and different scope of restrictive measures. It argues that the assessment is not binary but follows a predominance principle, with the determination made progressively throughout the proceedings.

The dissertation devotes particular attention to optimizing the procedural mechanisms of the CUBP. For the first time, it proposes to relieve the natural person debtor of the obligation – when filing an application to initiate insolvency proceedings – to submit a draft debt restructuring plan, and to transfer this obligation to the insolvency practitioner (arbitration manager). This innovation mirrors the existing rule in Part 10 of Article 45 of the CUBP, under which the sanatory plan for a legal entity is drafted by the property administrator (insolvency practitioner) with the participation of the debtor. Adopting this proposal would raise the professional quality of procedural documents, remove artificial barriers to access to justice, and ensure that approved restructuring plans are economically viable in practice.

Against the backdrop of contemporary realities, the dissertation examines how insolvency procedures operate under martial law. It develops a proposal to simplify the conditions for initiating insolvency proceedings by relaxing the requirements to submit copies of employment records, documents confirming the debtor's property rights, and the contracts that gave rise to the debt, in cases where these have been lost due to force majeure caused by military actions. The dissertation argues that such preferential conditions should apply not to all debtors, but only to those who lived or worked in territories where hostilities are or have been taking place, or in territories destroyed as a result of the russian federation's aggression.

The dissertation also refines the legal rules on the suspension of insolvency proceedings for natural persons. It proposes that, during martial law, a court should

have the power to suspend proceedings on the debtor's motion if the debtor is serving in the Armed Forces of Ukraine or in other military formations of Ukraine's defense forces, and to do so until demobilization. At the same time, the dissertation stresses that suspending the proceedings should be the court's right, not its obligation: in each case, the court must weigh both the circumstances preventing the debtor's participation and the potential impact of suspension on creditors' rights.

The dissertation further develops the idea of reducing and deferring court costs in insolvency cases involving natural persons. It argues that the CUBP should permanently – rather than only temporarily, for the duration of martial law – allow a citizen to apply to the court for his or her own insolvency without first depositing the insolvency practitioner's fee into the court's account, provided that the debtor and the chosen insolvency practitioner have concluded an agreement for phased payment.

The dissertation also develops the rules on prohibiting a debtor from traveling abroad as a measure to secure creditors' claims during martial law. It argues that a temporary restriction on a natural person debtor's right to travel abroad in insolvency proceedings must be applied only in line with the principles of proportionality, equality, and individualization of interference with human rights, and never as an automatic procedural measure. Such a restriction is justified only where there is adequate evidence that the debtor is intentionally obstructing the bankruptcy procedure. The dissertation accordingly proposes a differentiated approach to this restriction that takes into account the conditions of martial law and the factual circumstances of the debtor.

The dissertation systematizes and analyzes the trends in the case law of the Cassation Economic Court within the Supreme Court for the 2022–2025 period. It identifies a positive trend toward broader judicial discretion in assessing the evidence of a debtor's financial state under the force majeure conditions of war. It further argues that Ukraine's European integration requires an even more rehabilitative orientation of judicial procedures, firm guarantees that the debtor's minimum social standards of living will be preserved, and wide-ranging digitalization of the insolvency process. The dissertation makes a case for supplementing the existing electronic cabinet within the

"Electronic Court" system with a specialized module for natural person insolvency cases, and broader use of remote court hearings for persons located in temporarily occupied territories or abroad.

The dissertation's findings have clear practical significance. Its conceptual conclusions, legislative proposals, and theoretical definitions can feed directly into the law-making activity of the Verkhovna Rada of Ukraine as it prepares systemic amendments to the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures and the Economic Procedural Code of Ukraine. In law enforcement practice, the conclusions will help courts develop uniform and predictable approaches to these cases and will improve the work of insolvency practitioners and lawyers. The dissertation also provides a valuable foundation for further scholarship on insolvency law and for teaching the disciplines of "Economic Law", "Economic Process", and "Insolvency Law" in higher education institutions.

Keywords: insolvency, individual insolvency, bankruptcy, individual bankruptcy, bankruptcy procedure, debtor, creditor, insolvency practitioner, good faith of the debtor, martial law, Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures, rehabilitation, social insolvency, commercial law.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

у яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Сольський В.С. Історія виникнення, розвитку та трансформації інституту неплатоспроможності фізичної особи в Україні. Науковий журнал «Європейський правничий часопис». 2024. №5. С. 91-98. DOI: https://doi.org/10.36919/3041-1149(Print).5.2024.91-98

2. Тимошенко О.А., Сольський В.С. Поняття, ознаки та призначення інституту неплатоспроможності фізичної особи в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. 2025. №5. С. 113-117. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-5/24 (особистий внесок: Тимошенко О.А. – участь у розробці концепції дослідження, частковий аналіз літературних джерел, рецензування; Сольський В.С. - участь у розробці концепції дослідження, частковий аналіз літературних джерел, методологія, формування висновків).

3. Сольський В.С., Тимошенко О.А. Відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи: актуальні проблеми правозастосування. Прикарпатський юридичний вісник. 2025. №4 (63). С. 50-57. DOI: https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2025.9 (особистий внесок: Сольський В.С. - участь у розробці концепції дослідження, частковий аналіз літературних джерел, методологія, формування висновків; Тимошенко О.А. – участь у розробці концепції дослідження, частковий аналіз літературних джерел, рецензування).

4. Сольський В.С. Сучасні тенденції розвитку судової практики з питань неплатоспроможності фізичних осіб. Правові новели. 2025. №27. С. 168-176. DOI: https://doi.org/10.32782/ln.2025.27.20

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Сольський В.С. Особливості судових економічних експертиз у справах про банкрутство. *Збірник наукових праць VII Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю заснування Сумського державного*

педагогічного університету імені А.С. Макаренка. Редкол.: Іваній О.І. та ін. СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2024. С.138-141.

2. Сольський В.С. Окремі проблеми банкрутства державних підприємств та практика суду ЄС у цій сфері. *Збірник наукових праць Європейського університету.* Редкол.: О. І. Тимошенко та ін. К.: Вид-во Європейського університету, 2024. С. 111-114.

3. Сольський В.С. Поняття та призначення інституту неплатоспроможності фізичної особи в Україні. *Збірник тез наукових доповідей і повідомлень XXI Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні шляхи вдосконалення українського законодавства»*. Редкол.: А. Гетьман та ін. Харків: Право, 2025. С. 247-250.

4. Сольський В.С. Закриття провадження у справі про неплатоспроможність за відсутності заяв кредиторів із грошовими вимогами до боржника. *1st International Scientific and Practical Conference «Science, Technology and Industry in the Digital Age». Collection of Scientific Papers*. International Scientific Unity. 2025. P. 165-167.

5. Сольський В.С. Щодо витрат у справі про неплатоспроможність фізичної особи. *Матеріали XVIII міжнародної науково-практичної конференції «Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики».* Редкол.: Дубинський О.Ю. та ін. Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова, 2025. С. 118-121.

6. Сольський В.С. Окремі питання процедури реструктуризації боргів у справі про неплатоспроможність фізичної особи. *2nd International Scientific and Practical Conference «The Integration of Research, Innovation and Economy» Collection of Scientific Papers*. 2026. С.166-169.

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень ……...……...21

ВСТУП ……..……22

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУТУ НЕПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ …….34

1.1. Історія виникнення, розвитку та трансформації інституту неплатоспроможності фізичної особи. Ретроспектива становлення та розвитку інституту неплатоспроможності фізичної особи……34

1.2. Поняття, ознаки та правова природа неплатоспроможності фізичної особи у світлі сучасних наукових підходів……..……..….59

1.3. Призначення правового інституту неплатоспроможності фізичної особи: методологічні засади дослідження……..….73

Висновки до розділу 1……...……..…87

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВІ ПРО НЕПЛАТОСПРОМОЖНІСТЬ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ В УКРАЇНІ……91

2.1. Відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи……...91

2.2. Процедура реструктуризації боргів боржника…….……...110

2.3. Визнання боржника банкрутом. Процедура погашення боргів боржника.....121

Висновки до розділу 2……...139

РОЗДІЛ 3. ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВОВИХ НОРМ ПРО НЕПЛАТОСПРОМОЖНІСТЬ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ В УКРАЇНІ……144

3.1. Особливості судової практики з питань неплатоспроможності фізичної особи…….144

3.2. Проблемні питання правового регулювання неплатоспроможності фізичної особи в Україні……160

Висновки до розділу 3……..…….201

ВИСНОВКИ……..……..206
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……..…….……..216
ДОДАТКИ…….....…….235
Додаток А……...……235
Додаток Б……...…….236
Додаток В……...……237
Додаток Г……...…….238
Додаток Д…… …….....239

Перелік умовних скорочень

БВПД – Безкоштовна вторинна правова допомога

ВПО – внутрішньо переміщені особи

ВС – Верховний Суд

КГС ВС - Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду

ГПК України – Господарський процесуальний кодекс України

ЄС – Європейський Союз

КУзПБ – Кодекс України з процедур банкрутства

ЦК України – Цивільний кодекс України

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Розгортання повномасштабної збройної агресії російської федерації (надалі за текстом – держава-агресор, відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України») проти України, що розпочалося у 2022 році, спричинило глибокі трансформації у фінансовому становищі населення країни. Окрім безпосередньої загрози суверенітету та територіальній цілісності, бойові дії породжують масштабні економічні наслідки, що безпосередньо позначаються на добробуті громадян. Збройний конфлікт зумовив різке скорочення промислового виробництва та торговельних операцій, насамперед у регіонах ведення активних бойових дій. Мільйони осіб були вимушені покинути місця постійного проживання, переїхавши до інших регіонів або за кордон. Масові скорочення персоналу та зниження рівня оплати праці на підприємствах безпосередньо підривають фінансову спроможність населення [1, с. 4].

Відтак, збройна агресія спричинила системне погіршення фінансової спроможності громадян. Вторгнення дестабілізувало економічну активність, зумовивши зростання рівня безробіття та, як наслідок, скорочення доходів населення. Масове переміщення громадян з місць їхнього проживання та ведення господарської діяльності додатково послабило їхню здатність обслуговувати фінансові зобов’язання.

Відповідно до оцінки Київської школи економіки (KSE) від початку повномасштабного вторгнення загальна сума непрямих втрат для України оцінюється в $1,7 трлн. Окрім втрат у виторгу, економіка України несе значні додаткові витрати. У житловому секторі тільки витрати пов’язані з додатковими витратами громадян на оренду житла оцінюються у $19,4 млрд. [2].

Деструкція усталених економічних зв’язків та джерел доходів формує економіко-правові передумови для настання неплатоспроможності фізичних осіб – боржників, що актуалізує проблематику дієвості застосування процедур

споживчого банкрутства за умов воєнного стану. Для значної частини громадян України реалізація процедур неплатоспроможності може виявитися єдиним правовим інструментом подолання фінансової кризи.

КУзПБ, що набрав чинності у 2019 р., запровадив правовий механізм врегулювання неплатоспроможності фізичних осіб. Проте зазначений механізм ще не досяг належного рівня досконалості та потребує доктринального осмислення, узагальнення практичного досвіду його реалізації, ідентифікації проблемних аспектів та, зрештою, нормативного вдосконалення. Попри те, що в умовах воєнного стану інститут відновлення фінансової спроможності фізичних осіб, закріплений у Кодексі, зазнав певних законодавчих коригувань, окремі проблеми правового регулювання досі залишаються невирішеними.

За умов воєнного стану зазначений інститут стикається з особливими викликами та реалізується з суттєвою специфікою, значна частина якої потребує додаткової нормативної регламентації. Саме це визначає актуальність обраної теми дисертаційного дослідження.

Питання правозастосування та проблематики судових процедур банкрутства розроблялися у працях вітчизняних науковців-правників: О. Бірюкова, І. Булижина, А. Бутирського, І. Бутирської, Б. Вольвач, О. Грабован, С. Жукова, Ю. Кабенок, Л. Нецької, Л. Ніколенко, Б. Полякова, Р. Полякова, П. Пригузи, В. Радзивілюк, І. Рибки, В. Філатова, Ю. Чорної та інших дослідників. Зокрема, комплексне дослідження проведено в дисертаціях: Р. Полякова «Інститут банкрутства (неспроможності) в Україні та Німеччині: порівняльно-правове дослідження» (2022 р.); Б. Вольвача «Правова політика у сфері регулювання відносин неплатоспроможності та банкрутства» (2023 р.); С. Донкова «Процесуальна незалежність арбітражного керуючого в процедурах банкрутства» (2024 р.); В. Філатова «Спрощене провадження у справах про банкрутство мікро- та малих підприємств» (2025 р.); К. Верещагіної «Правове регулювання банкрутства суб’єктів господарювання, майно яких розташоване на тимчасово окупованих територіях» (2025 р.).

Попри наявність вагомих наукових напрацювань, ряд теоретичних та прикладних питань, пов’язаних із запровадженням і реалізацією судових процедур у справах про неплатоспроможність боржника – фізичної особи, залишаються недостатньо розробленими. Зокрема, потребують поглиблення питання визначення теоретичного поняття та правової природи неплатоспроможності фізичної особи, підстав та умов порушення провадження та звільнення особи від боргів, запобігання зловживанням та забезпечення принципу добросовісності, а також сучасних особливостей провадження в умовах воєнного стану. Зазначені питання потребують системного теоретико-правового аналізу та наукової концептуалізації, що й обумовлює обрання теми цього дисертаційного дослідження.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри права ПВНЗ «Європейський Університет» у межах теми «Правові, процесуальні та інформаційні інститути: сучасний стан, розвиток, удосконалення на період 2025-2029 роки» (державний реєстраційний номер 0125U000706).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертації є формулювання нових теоретико-правових підходів та напрацювання науково обґрунтованих практичних рекомендацій щодо вдосконалення правового регулювання судових процедур відновлення платоспроможності фізичних осіб з урахуванням сучасних викликів розвитку інституту неплатоспроможності фізичних осіб та особливостей його реалізації в умовах воєнного стану.

Для досягнення зазначеної мети було поставлено й вирішено такі основні завдання:

- здійснити ретроспективний аналіз виникнення, розвитку та трансформації інституту неплатоспроможності фізичної особи;

- визначити поняття, ознаки та правову природу неплатоспроможності фізичної особи;

- з’ясувати мету, завдання, принципи, функції та призначення правового інституту неплатоспроможності фізичної особи в сучасних умовах;

- дослідити підстави порушення провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи;

- проаналізувати та зіставити процедуру реструктуризації боргів боржника та процедуру погашення боргів боржника;

- дослідити особливості національної судової практики у провадженнях про неплатоспроможність фізичної особи, зокрема за умов воєнного стану;

- проаналізувати та систематизувати проблемні питання правового регулювання неплатоспроможності фізичної особи в Україні, зокрема ті, що пов’язані з війною та її наслідками;

- сформулювати пропозиції щодо вдосконалення вітчизняного законодавства з процедур банкрутства та практики застосування судових процедур відновлення платоспроможності фізичних осіб.

Об’єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають у процесі здійснення провадження у справах про неплатоспроможність фізичних осіб.

Предметом дослідження є правові засади судових процедур у справах про неплатоспроможність фізичних осіб в Україні.

Методи дослідження. Методологічний фундамент дисертації утворює комплекс загальнонаукових та спеціально-юридичних методів пізнання, які було задіяно для різнобічного дослідження проблем нормативного регулювання інституту неплатоспроможності фізичної особи. Залучення різноманітного методологічного інструментарію уможливило формулювання теоретичних узагальнень та обґрунтування практично орієнтованих рекомендацій щодо оптимізації законодавства України.

Формально-логічний метод слугував інструментом дослідження та впорядкування нормативних приписів КУзПБ, виявлення внутрішньої логіки правової регламентації, розкриття зв’язків між окремими нормами та вироблення правових висновків. За допомогою діалектичного методу досліджено правові явища у сфері неплатоспроможності та банкрутства у їх багатоаспектності – з

урахуванням внутрішніх суперечностей, динаміки розвитку та взаємообумовленості з функціонуванням цивільного та господарського обороту. Аналіз та синтез забезпечили узагальнення доктринальних концепцій та підходів фахівців-практиків (адвокатів, суддів, арбітражних керуючих) у питаннях реалізації процедур відновлення фінансової спроможності фізичної особи, а також сприяли формулюванню висновків і пропозицій.

Системно-структурний метод уможливив осмислення інституту неплатоспроможності фізичної особи як структурного компонента загального механізму врегулювання фінансової неспроможності, визначення його функціонального місця у системі судових конкурсних процедур, а також виявлення взаємозв'язків між окремими стадіями та учасниками процедури відновлення платоспроможності. Порівняльно-правовий метод надав змогу здійснити зіставлення та ідентифікувати подібності й розбіжності з нормативною регламентацією процедур відновлення платоспроможності та банкрутства юридичних осіб. Юридико-догматичний метод забезпечив з'ясування нормативного змісту правових приписів, окреслення меж та сфер їх дії, виявлення прогалин у регулюванні інституту неплатоспроможності фізичної особи та обґрунтування шляхів їх подолання. Герменевтичний метод застосовано для інтерпретації ключових правових категорій і понять, уточнення їх змісту та значення для судових процедур. Метод узагальнення використано для формулювання підсумкових висновків та вироблення рекомендацій щодо оптимізації правового регулювання інституту неплатоспроможності фізичної особи, зокрема в умовах воєнного стану.

Теоретичним підґрунтям дисертації слугували наукові розвідки вітчизняних учених-правників, зокрема О. Бірюкова, І. Булижина, А. Бутирського, І. Бутирської, О. Грабован, С. Жукова, Ю. Кабенок, Л. Нецької, Л. Ніколенко, Б. Полякова, Р. Полякова, П. Пригузи, В. Радзивілюк, І. Рибки, Ю. Чорної.

Окремо проаналізовано праці зарубіжних дослідників: William C. Whitford, Jacob S. Ziegel, Johanna Niemi-Kiesilainen, Iain Ramsay, Lynn M. LoPucki, Jay

Lawrence Westbrook, Horst Eidenmüller, Aurelio Gurrea-Martinez, Jason J. Kilborn, Pingyao Xie.

Емпіричну базу дослідження сформували: кодифіковані нормативно-правові акти (ГПК України, КУзПБ, КЗпП України), закони України, законопроєкти, підзаконні та локальні нормативно-правові акти, судові рішення, статистичні дані, законодавство зарубіжних країн, джерела міжнародного права.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у розробці та формулюванні нових теоретичних положень і наданні практичних рекомендацій щодо оптимізації правового регулювання інституту неплатоспроможності фізичної особи.

Вперше:

- запропоновано та обґрунтовано доктринальну категорію «соціальна неплатоспроможність» фізичної особи як юридично значимий фінансовий стан, що виникає виключно або переважно внаслідок дії зовнішніх системних чинників надзвичайного характеру (збройна агресія, окупація, вимушене переміщення, знищення майна внаслідок бойових дій, мобілізація). Доведено, що визнання соціальної природи неплатоспроможності обумовлює необхідність диференційованого правового режиму, який включає спрощений порядок ініціювання провадження, пільговий фінансовий режим, скорочені строки процедури (до одного року), презумпцію добросовісності та розширений захист мінімальних соціальних стандартів;

- запропоновано звільнити боржника – фізичну особу від обов’язку при поданні до суду заяви надавати проєкт плану реструктуризації боргів та покласти цю функцію на арбітражного керуючого. Зазначена пропозиція кореспондує нормі частини десятої статті 45 КУзПБ, якою встановлено, що план санації боржника – юридичної особи розробляє розпорядник майна (арбітражний керуючий) за участю боржника.

Удосконалено положення щодо:

- визначення понять неплатоспроможності та банкрутства фізичної особи як самостійних правових категорій, що відрізняються від загальних

(універсальних) визначень, закріплених у статті 1 КУзПБ та сформульованих у наявних доктринальних підходах без мети врахування суб'єктної специфіки фізичної особи. Неплатоспроможність фізичної особи визначено як юридично значимий фінансовий стан боржника – фізичної особи, що характеризується її об'єктивною неспроможністю виконати грошові зобов'язання перед кредиторами не інакше, як через застосування передбачених законом судових процедур, і який є правовою підставою для ініціювання провадження у справі про неплатоспроможність. Банкрутство фізичної особи визначено як правову процедуру врегулювання боргів фізичної особи шляхом реалізації її майнових активів після офіційного визнання банкрутом;

- періодизації етапів розвитку інституту неплатоспроможності фізичної особи в Україні, зокрема запропоновано вирізняти такі етапи, як Київська Русь та ранньофеодальний період; радянська доба; перехідний період (1991–2019 рр.); сучасність і Кодекс України з процедур банкрутства;

- класифікації функцій інституту банкрутства (неспроможності), зокрема обґрунтовано доцільність виокремлення виховної функції, яка формує у громадян повагу до належного виконання зобов'язань, позитивні правові установки та правомірну поведінку, а також інформаційної функції – яка доносить до громадян волю законодавця, інформацію про права та обов'язки боржника і кредиторів;

- визначення ознак неплатоспроможності фізичної особи, зокрема відзначено, що до ключових ознак неплатоспроможності належать природа фінансових зобов'язань, початковий базовий розмір грошових вимог, незаперечний характер вимог, період невиконання платіжних зобов'язань та обставина порушення виконавчого провадження;

- принципу добросовісної поведінки боржника, за яким право на звільнення від боргів та відновлення платоспроможності у судових процедурах неплатоспроможності фізичної особи набуває лише добросовісний боржник, який не за своїм неправомірним умислом потрапив у стан неплатоспроможності, сумлінно виконує обов'язки боржника та не приховує обставин, що можуть

вплинути на розгляд справи чи задоволення кредиторських вимог, при цьому демонструє дієве прагнення до компромісу з кредиторами щодо умов реструктуризації боргів та в межах об'єктивних можливостей вживає заходів до задоволення їх вимог;

- правового регулювання зупинення провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи, а саме: запропоновано нормативно закріпити на період воєнного стану право суду зупиняти провадження за клопотанням боржника у випадках його перебування у складі Збройних Сил України або інших формуваннях сил оборони України.

- підходу до оцінки добросовісності боржника шляхом запровадження системи критеріїв розмежування випадкової (об'єктивної) та винної (суб'єктивної) неплатоспроможності. Запропоновано триелементну систему: каузальні критерії (оцінка характеру обставин за ступенем залежності від волі боржника), поведінкові критерії (оцінка дій боржника після усвідомлення фінансової скрути) та темпоральні критерії (аналіз фінансової поведінки у хронологічній перспективі протягом «підозрілого періоду» трьох років). Обґрунтовано диференційовані правові наслідки: різний обсяг звільнення від боргів, строки процедури від двох до п'яти років та різний обсяг обмежувальних заходів.

Набули подальшого розвитку положення щодо:

- призначення правового інституту неплатоспроможності фізичної особи в сучасних умовах, відповідно до якого воно полягає у забезпеченні комплексного судового механізму, спрямованого на відновлення платоспроможності боржника та справедливе задоволення сукупності вимог кредиторів через запровадження пріоритетних процедур реструктуризації зобов'язань з метою зняття з добросовісного боржника надмірного тягаря боргів. Цей інститут надає правовий захист учасникам провадження шляхом встановлення балансу інтересів, що гарантує охорону кредиторів від недобросовісних дій боржника та інших кредиторів, а також захист боржника від протизаконного тиску

кредиторів, забезпечуючи перехід від індивідуального стягнення до колективного та пропорційного розподілу активів;

- визначення поняття та особливостей оздоровчої (санаційної) функції правового інституту неплатоспроможності фізичної особи, яка реалізується в сукупності правових заходів, спрямованих на подолання фінансової кризи громадянина шляхом адаптації боргового навантаження до його реальних можливостей. Вона трансформує статус особи з «безнадійного боржника» у «активного суб'єкта економіки», забезпечуючи баланс між правом кредитора на отримання коштів та правом боржника на гідне життя;

- спрощення умов порушення провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи, а саме – послаблення вимог щодо надання копій трудової книжки, документів, що підтверджують право власності боржника на майно, договорів, що є підставою для виникнення заборгованості у випадках їх втрати внаслідок форс-мажорних обставин, спричинених воєнними діями. При цьому такі пільгові умови можуть бути передбачені не для всіх осіб, а лише тих, які проживали або працювали на територіях, де ведуться або велися бойові дії, або територіях, які зазнали руйнувань внаслідок агресії російської федерації;

- концепції зменшення та розстрочення витрат у справі про неплатоспроможність фізичної особи, зокрема можливість звернення до суду без авансового внесення винагороди арбітражному керуючому з укладенням угоди з арбітражним керуючим про поетапну оплату його роботи. А саме: запропоновано зробити це положення постійним, а не тимчасовим на період воєнного стану;

- застосування такого заходу забезпечення вимог кредиторів як заборона виїзду боржників у період воєнного стану, що є проблематичним, оскільки для більшості військовозобов'язаних чоловіків ця заборона вже діє, а для жінок та сімей, які втікають від бойових дій, це може бути єдиний спосіб убезпечити життя. У роботі обґрунтовано, що тимчасове обмеження права фізичної особи – боржника на виїзд за кордон у провадженні у справі про неплатоспроможність

має застосовуватися виключно з урахуванням принципів пропорційності, рівності та індивідуалізації втручання у права людини, а не як автоматичний процесуальний захід. Доведено необхідність його застосування лише за наявності належних доказів умисного перешкоджання процедурі банкрутства. Запропоновано диференційований підхід до застосування цього обмеження з урахуванням умов воєнного стану та фактичних обставин боржника.

Практичне значення отриманих результатів визначається тим, що викладені у дисертації висновки та пропозиції можуть бути використані у:

правотворчій діяльності – у процесі підготовки змін і доповнень до КУзПБ, ГПК України, а також при розробці підзаконних нормативних актів, спрямованих на оптимізацію правового регулювання інституту неплатоспроможності фізичної особи;

правозастосовній практиці – суб'єктами господарювання для захисту прав та законних інтересів у відносинах з боржниками і кредиторами, формування стратегій захисту прав боржника та кредитора у провадженнях під час розгляду справ про неплатоспроможність фізичних осіб (довідка Асоціації «Кодекс» № 01-04/26 від 01.04.2026 (додаток А), довідка Адвокатського бюро «Тетяни Кушнір» № 01/02-04/26 від 02.04.2026 (додаток Б); органами місцевого самоврядування для захисту прав та інтересів громад у процедурах банкрутства (неплатоспроможності), розробки правових позицій у сфері координації взаємодії громад із органами юстиції та арбітражними керуючими (довідка Львівської обласної ради №02-вих-593 від 07.04.2026 (додаток В));

науково-дослідницькій діяльності – як основа для подальших розвідок у сфері правового регулювання інституту неплатоспроможності фізичної особи та судових процедур у справах про неплатоспроможність фізичних осіб;

освітньому процесі – як науково-методична база при розробленні навчальних курсів, підручників, посібників та методичних розробок освітніх компонентів та викладанні дисциплін «Господарське право», «Господарський процес», «Конкурсне право»;

практичній діяльності – при підготовці та підвищенні кваліфікації працівників органів державної влади та місцевого самоврядування, арбітражних керуючих, суддів, адвокатів, державних і приватних виконавців.

Результати дослідження можуть бути залучені в діяльності Національної школи суддів України, Вищої школи адвокатури, Центрів надання безоплатної вторинної правової допомоги.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею. Теоретичні узагальнення, наукові висновки та пропозиції щодо вдосконалення законодавства розроблені здобувачем особисто. Положення, що становлять наукову новизну та виносяться на публічний захист, сформульовані як наслідок індивідуального творчого пошуку та критичного аналізу правозастосовної практики здобувача.

Апробація результатів дисертації: здійснювалася шляхом висвітлення основних теоретичних положень та практичних висновків у науково-практичних заходах протягом 2024–2026 років. Зокрема, основні аспекти роботи були представлені на VII Міжнародній науково-практичній конференції «Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні та світі» (Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка, 31 травня 2024), XVI Міжнародній науково-практичній конференції «Безпекотворення: питання теорії, практики та правові аспекти» (Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет», 23 травня 2024 р.), XXI Всеукраїнській науково-практичній конференції вчених, практикуючих юристів, аспірантів та студентів «Актуальні шляхи вдосконалення українського законодавства» (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 16 травня 2025 р.), 1-й Міжнародній науково-практичній конференції «Science, Technology and Industry in the Digital Age» (International Scientific Unity, 24 вересня 2025 р.), XVIII міжнародній науково-практичній конференції «Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики» (Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова, 24 грудня 2025 р.), 2-й Міжнародній

науково-практичній конференції «The Integration of Research, Innovation and Economy» (International Scientific Unity, 11 березня 2026).

Публікації. Основні результати та висновки дисертації висвітлено у 10 публікаціях, оприлюднених автором протягом 2024–2026 років. Структура оприлюднених матеріалів включає 4 статті у наукових виданнях з юридичних наук, включених до переліку наукових фахових видань України, а також 6 публікацій тез доповідей на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Робота включає анотацію державною та іноземною (англійською) мовами, список публікацій автора за темою дисертації, вступ, три розділи, логічно об’єднані у 8 підрозділів, висновки, список використаних джерел (172 найменування на 19 сторінках) та додатки. Загальний обсяг дисертації становить 240 сторінок, з яких основного тексту – 194 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУТУ НЕПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ

1.1. Історія виникнення, розвитку та трансформації інституту неплатоспроможності фізичної особи. Ретроспектива становлення та розвитку інституту неплатоспроможності фізичної особи

Відносини, що виникають між учасниками господарського обороту з приводу належного виконання взятих на себе зобов'язань, формувалися паралельно з розвитком економічної діяльності людства [3, с. 92]. Порушення зобов'язальних відносин однією зі сторін неминуче породжувало заборгованість, систематичне накопичення якої створювало передумови для фінансової неспроможності. Під неплатоспроможністю фізичної особи слід розуміти стан, за якого боржник позбавлений об'єктивної можливості погасити свої фінансові зобов'язання або повернути накопичену заборгованість. Правові системи переважної більшості економічно розвинених країн сучасного світу містять розгалужену мережу юридичних інструментів, покликаних забезпечити відновлення фінансової спроможності громадян, або ж – у разі об'єктивної неможливості такого відновлення – реалізувати процедури визнання їх банкрутами. Ці юридичні механізми, що нині покликані гарантувати рівновагу прав та законних інтересів усіх залучених суб'єктів – як боржників, так і кредиторів, – формувалися протягом тривалого історичного шляху. Варто згадати, що вже в античну епоху функціонували різноманітні засоби протидії фінансовій неспроможності, серед яких бували і надзвичайно суворі: боргова кабала, тілесні кари, позбавлення волі через боргове ув'язнення [3, с. 92].

Витоки інституту неплатоспроможності як правового явища сягають епохи Стародавнього Риму, де він здобув перше нормативне оформлення. Загальновизнаним є факт, що римська правова традиція справила визначальний вплив на генезис правопорядків численних держав. Система приватноправових відносин у Римській імперії охоплювала майнову сферу взаємин між

громадянами, наділяючи їх правом як на самостійний захист своїх інтересів, так і на звернення по допомогу до публічних інституцій. Серед характерних рис римського приватного права вирізняється його гнучкість – здатність пристосовуватися до мінливих життєвих обставин. Така адаптивність знайшла свій вияв у паралельному функціонуванні різних правових підсистем: ius civile (що поширювалось на відносини між римськими громадянами), ius gentium (застосовуване до відносин за участю іноземних осіб) та преторського права (що виконувало функцію модернізації та корегування чинних правових норм) [4, с. 6].

Саме протягом цього періоду відбувалося становлення правової конструкції задоволення кредиторських вимог за рахунок майнової маси боржника, що ознаменувало відхід від концепції виключно персональної відповідальності. Зазначене явище доктрина кваліфікує як одну з історичних передумов зародження конкурсного права. За обставин, коли боржник був відсутній або свідомо ухилявся від погашення зобов'язань, внаслідок чого особисте примусове виконання виявлялося нездійсненним, кредитор був наділений правом подати претору спеціальне прохання про передачу йому можливості розпоряджатися майновими активами боржника. Необхідно акцентувати, що таке право розпорядження мало строковий характер і не означало переходу права власності – його зміст обмежувався здійсненням нагляду за збереженням майна з метою його подальшого продажу. Саме цей історичний відрізок пов'язують із появою таких юридичних інститутів, як визнання недійсними угод, укладених боржником з метою завдання шкоди кредиторам, можливість досягнення мирових домовленостей між учасниками зобов'язальних відносин, а також механізм надання боржнику відтермінування виконання платежів [5, с. 231].

Характерною особливістю ранніх правових актів щодо банкрутства було те, що стягнення спрямовувалося не на майнові активи боржника, а безпосередньо на його особу: неплатоспроможну особу могли позбавити волі шляхом продажу в рабство або навіть піддати смертній карі. У тогочасних

суспільствах, де інститут власності ще не набув розвинених форм, гарантією виконання боргових зобов'язань слугувала не майнова сфера, а фізична особистість боржника [6, с. 405].

Етимологія поняття «банкрутство» пов'язана з латинським виразом «bankus ruptus», що в дослівному перекладі означає «розбита лавка». Цей вислів виник у середньовічній Італії, де особи, що займалися грошовими операціями – лихварством та обміном валют – вели свою діяльність за спеціально обладнаними робочими столами (іт. banco). У випадку, коли такий фінансовий посередник виявлявся нездатним розрахуватися зі своїми кредиторами, його робочий стіл піддавали фізичному руйнуванню (ruptus), що символізувало остаточне припинення його комерційної діяльності [7, с. 55].

Є підстави виокремити такі вузлові стадії становлення інституту банкрутства в античну епоху:

1) стадія Manus injectio (до ухвалення Законів Дванадцяти Таблиць, приблизно 450 р. до н.е.) – процедура «накладення руки», за якою кредитор набував особисту владу над боржником. Згідно з цим механізмом, боржник мав у розпорядженні тридцятиденний термін для погашення заборгованості; у разі невиконання його передавали кредитору, який був уповноважений утримувати його в кайданах або реалізувати через продаж у рабство;

2) Закони Дванадцяти Таблиць (V ст. до н.е.) – цей нормативний акт передбачав утримання боржника в кайданах у борговій ямі протягом шістдесяти днів, упродовж яких тричі оголошувалася пропозиція повернути заборгованість. За неможливості погашення боргу застосовувалася процедура partes secare – символічний поділ тіла боржника між кредиторами. Втім, ця норма мала переважно превентивний характер і на практиці реалізовувалася вкрай рідко.

У цьому контексті заслуговує на увагу позиція Р. Б. Полякова, який у своєму дисертаційному дослідженні, аналізуючи хронологію зародження конкурсних відносин у Давньому Римі, обґрунтовує тезу про те, що саме Закони XII таблиць слід вважати найбільш обґрунтованою точкою відліку. Така позиція мотивується тим, що починаючи з цього періоду процес задоволення

кредиторських вимог набув майнового змісту, хоча й за збереження елементів персональної відповідальності боржника. Зазначений законодавчий пам'ятник уперше кодифікував процедуру розв'язання проблем фінансової неспроможності фізичних осіб, яка на той момент перебувала на стадії первісного формування та була невід'ємно пов'язана з механізмами виконавчого провадження [8, с. 40].

3) Етап пом'якшення санкцій (доба пізньої Республіки та Імперії, I ст. до н.е. – IV ст. н.е.) – на цій стадії відбувся перехід від жорстких фізичних покарань до інституту «Cessio bonorum», який надавав боржнику право добровільно передати майнові активи кредиторам для задоволення їхніх вимог. Відтак банкрутство перестало тягнути за собою особисту неволю, натомість сформувалася практика публічного оголошення фінансової неспроможності (infamia), наслідком якої ставала втрата суспільної репутації та обмеження громадянських прав [9, с. 68].

Відтак, римська правова традиція зазнала поступової трансформації: від сприйняття фінансової неспроможності як злочинного діяння, що каралося жорстокими фізичними санкціями, до вироблення цивілізованих правових процедур, які згодом стали фундаментом для розбудови сучасних систем регулювання банкрутства.

Європейська модель правового регулювання банкрутства значною мірою формувалася під впливом римської правової доктрини. Середньовічна доба позначилася появою спеціалізованих нормативних актів, що поступово оформилися в автономну галузь правового регулювання. Початково нормотворці ставили перед собою завдання встановити суворі правила комерційної поведінки, а за їх порушення могла наставати навіть кримінальна відповідальність. Проте з ускладненням торговельних зв'язків поширилося розуміння того, що фінансовий крах може статися незалежно від суб'єктивного наміру боржника – внаслідок комерційних ризиків або обставин, що перебувають поза межами його контролю. Вже у XVI столітті цілий ряд європейських держав запровадив законодавчі акти, що проводили чітку межу між умисним банкрутством та непередбачуваною фінансовою кризою. До

останньої категорії відносили ситуації, зумовлені обставинами, незалежними від волі боржника, – загибель вантажу, протиправне заволодіння майном третіми особами чи інші непрогнозовані події [10, с. 22].

У період розвиненого феодалізму в Європі правове регулювання банкрутства органічно інтегрувалося до кредитної системи, покликаної забезпечити захист законних інтересів обох сторін боргових відносин. Нормативне регулювання поступово виокремилося в самостійний напрям законотворчості. Початкові нормативні акти були орієнтовані на запровадження превентивних механізмів, що мали підтримувати стабільність комерційного обороту. Однак з розширенням торговельних зв'язків утвердилося розуміння, що фінансова криза не завжди є наслідком зловмисних дій, а може бути зумовлена об'єктивними ринковими ризиками або обставинами надзвичайного характеру. У період становлення централізованих монархій концептуальне осмислення неплатоспроможності зазнало трансформації – вона стала розглядатися як загроза суспільному порядку. Це спричинило чітке розмежування між шахрайським банкрутством і ненавмисною фінансовою кризою. Внаслідок такого розмежування банкрутство почали сприймати як фактор, що гальмує розвиток торговельного обороту, а державна політика спрямувалася на попередження зловживань у цій сфері. Оновлене законодавство втілило більш гуманну парадигму ставлення до боржника: він перестав сприйматися як злочинець, а основним інструментом забезпечення економічних інтересів кредиторів стало його майно. У країнах Західної Європи розпочалося формування спеціалізованих судових органів з питань банкрутства, зокрема Суду банкрутства у Великобританії та спеціальних суддів-комісарів у Французькій Республіці [7, с. 56].

Відхід від феодальних уявлень зумовив законодавчі зміни, що втілили більш виважений підхід до боржників. Особу боржника перестали ототожнювати зі злочинцем, а основним засобом забезпечення майнових прав кредиторів стала майнова маса боржника. Подальша еволюція нормативного регулювання здійснювалася на засадах гуманізації: було розмежовано правові

режими відповідальності фізичних та юридичних осіб, а межі відповідальності боржників обмежувалися їхнім майном. Аж до середини XX століття домінуючим механізмом розв'язання проблем банкрутства залишалася ліквідаційна модель [11, с. 415].

Інститут банкрутства фізичних осіб у Сполучених Штатах було запроваджено наприкінці XIX століття. Нині ця правова конструкція функціонує в переважній більшості економічно розвинених держав. Останніми роками до впровадження аналогічних механізмів активно долучаються й нові члени Європейського Союзу. Американська модель вирізняється найвищим ступенем лояльності до боржника, де пріоритетними цілями є захист економічної та соціальної стійкості особи. Натомість німецька правова традиція акцентує на забезпеченні інтересів кредиторів, що передбачає тривалішу процедуру повернення боргів. Оскільки кредитна неспроможність споживачів часто була зумовлена обставинами, що перебували поза їхнім контролем, і зачіпала насамперед середній клас як фундамент соціальної структури, державні системи поступово почали впроваджувати процедуру банкрутства фізичних осіб як інструмент фінансової реабілітації. Такі процедури надавали боржникам можливість розпочати новий етап економічного життя й мінімізували ризик незворотної втрати соціального статусу, а кредиторам – забезпечували повернення коштів з урахуванням реальної фінансової спроможності боржників [12, с. 124].

Генезис інституту неплатоспроможності на українських землях не вкладається в загальноєвропейську хронологічну схему, позаяк писемних джерел щодо правових звичаїв племен, що мешкали на цих територіях у дописемний період, не збереглося [3, с. 92]. Водночас вже в епоху Київської Русі існували певні нормативні приписи щодо врегулювання відносин, пов'язаних із фінансовою неспроможністю, механізми якого за своєю сутністю нагадували римські правові моделі. Найдавніші документальні свідчення про державне нормативне врегулювання процесів банкрутства містяться у текстах Руської Правди – пам'ятки права, розширена редакція якої формувалася у другій

половині XI століття та набула остаточної форми у XII столітті за правління князя Володимира Мономаха та його наступника Мстислава. Цей правовий акт, що справедливо вважається одним із найважливіших джерел давньоруської юридичної традиції, кодифікував норми кримінальної та спадкової галузей права, а також регламентував правовий статус різних суспільних верств (феодальної знаті, вільного населення, залежних осіб). Серед його положень виявляються норми, які за своїм функціональним змістом можна кваліфікувати як свого роду прототип «статуту банкрутства». Зокрема, Руська Правда встановлювала порядок поводження з боржниками, які втратили здатність розрахуватися зі своїми кредиторами: стягнення могло спрямовуватися на майно боржника, а за певних обставин предметом стягнення ставала і сама особа – її могли реалізувати через продаж, а одержані кошти розподілялися пропорційно між кредиторами [13, с. 141].

Принципово важливою є відмінність правової системи Київської Русі від римського правопорядку: тут не передбачалося механізму звільнення від боргів. Якщо боржник свідомо ухилявся від розрахунку і тікав за межі підконтрольних територій (що кваліфікувалося як злісна неплатоспроможність), на нього поширювалися ті ж правові наслідки, що й на інших зловмисних неплатників, проте з додатковими обтяженнями: кредитори наділялися правом переслідування, а сам боржник позбавлявся можливості посилатися на випадкову втрату майна як підставу для пом'якшення відповідальності.

Послідовність задоволення боргових вимог у Київській Русі підпорядковувалася чіткій ієрархії. Першочерговому погашенню підлягали борги перед князем, який уособлював верховну владу. Другу позицію в черговості посідали іноземні торговці – такий пріоритет відображав зацікавленість держави у підтриманні сприятливих міждержавних комерційних зв'язків. Вимоги руських кредиторів задовольнялися останніми [8, с. 54].

Михайло Грушевський – визнаний засновник національної історіографії – у своїй фундаментальній праці «Історія України-Руси» розглядає правові норми Київської Русі, зокрема ті, що стосувалися врегулювання відносин

неплатоспроможності. Дослідник зазначає, що сприйняття боржника у цей період характеризувалося значною суворістю: неплатника або злісного банкрута за соціальним статусом прирівнювали до злодія. Такий підхід відображає надзвичайну жорсткість суспільних уявлень щодо боргових зобов'язань, які сприймалися як непорушні. Кредитори мали право не лише здійснювати стягнення за рахунок майна боржника, а й реалізувати самого боржника разом із його майновими активами з метою задоволення своїх фінансових вимог [14, с. 592].

Зазначений аспект засвідчує обмежений рівень розвитку економічної та правової культури тогочасного суспільства, коли перевагу мала персональна відповідальність боржника над майновою. Надалі цей підхід зазнав еволюційної трансформації, поступово поступаючись місцем більш гуманним та збалансованим механізмам врегулювання фінансової неспроможності.

Монголо-татарське нашестя, яке поглинуло значні території Київської Русі, зумовило двохсотлітню перерву у нормативному регулюванні банкрутських відносин [3, с. 92]. Цей період відзначився глибоким занепадом державних інституцій та правової системи, що спричинило стагнацію у розвитку механізмів регулювання майнових та боргових відносин. Монгольське завоювання не лише знищило усталений соціально-економічний устрій, а й фактично паралізувало системну нормотворчу діяльність. Відповідно, жодних писемних свідчень про функціонування чи еволюцію правових норм, пов'язаних із фінансовою неспроможністю або банкрутством у зазначений період, до нас не дійшло. Пізніші редакції Руської Правди, юридична сила яких частково зберігалася до XVI ст., містили норми щодо диференціації банкрутства на випадкове та умисне залежно від ступеня вини боржника. Якщо боржник спроможний був довести випадковий характер втрати свого майна, він звільнявся від виконання зобов'язань перед кредиторами. При навмисному доведенні до банкрутства боржник зобов'язувався відшкодувати кредиторам заподіяну майнову шкоду у повному обсязі. У разі смерті боржника борги

померлого покладалися на його спадкоємців, проте лише в обсязі, що не перевищував вартість отриманої спадщини [7, с. 56].

На землях середньовічної України, поряд із Руською Правдою, окремі норми щодо врегулювання боргової неспроможності містилися у «Судебниках» Івана III та Івана IV, а також у Законодавчих Уложеннях царя Олексія Михайловича [3, с. 92]. Зокрема, лише у «Судебнику» Івана III 1497 року вперше з'являються положення, що врегульовують відносини, пов'язані з фінансовою неспроможністю боржника. Цей правовий акт передбачав можливість звернення стягнення не лише на майнові активи боржника, а й безпосередньо на його особу у випадках, коли він був неспроможний задовольнити вимоги численних кредиторів [10, с. 24]. На території колишньої російської імперії відомі випадки укладення міжнародних договорів, що закріплювали механізми врегулювання транскордонної фінансової неспроможності. Так, у 1229 році смоленський князь Мстислав Давидович підписав угоди з Ригою, Готландом та низкою німецьких торговельних міст, за умовами яких іноземним комерсантам гарантувалося переважне право на задоволення їхніх вимог з конкурсної маси боржника [15, с. 140].

Починаючи із XVI століття розпочався черговий етап у формуванні нормативної бази, що регламентувала процеси банкрутства [3, с. 93]. Більшість українських територій у цей період входила до складу Великого князівства Литовського і регулювалася литовським правом – насамперед Судебником князя Казимира Ягайловича (1468 р.) та Литовським Статутом у трьох редакціях (1529, 1568, 1588 рр.). Ці правові акти проводили чітке розмежування між випадковою та умисною неплатоспроможністю. При випадковому банкрутстві, якщо боржник спроможний був довести, що втрата майна стала результатом непередбачуваних обставин, він звільнявся від обов'язку виконання зобов'язань. За умисного доведення до банкрутства на боржника покладався обов'язок повного відшкодування заподіяної кредиторам шкоди, а після його смерті відповідальність за борги покладалася на спадкоємців у межах отриманої спадщини. Варто відзначити, що у Литовській державі, подібно до Київської

Русі, дружина перебувала у залежному правовому становищі від чоловіка та несла відповідальність за його борги. Чоловік був наділений правом передати свою дружину кредиторам для відпрацювання заборгованості. Аналогічна практика поширювалася і щодо дітей: батьки, маючи значний обсяг особистих прав стосовно своїх нащадків, могли передавати їх у боргову кабалу для погашення заборгованості [5, с. 25].

За доби Козацької держави Богдана Хмельницького (1648–1657 рр.) та у подальший період домінування Речі Посполитої, що тривав до 1783 року (коли частину правобережних українських земель приєднано до російської імперії), кількість збережених правових документів, що регулювали б конкурсні процедури, є вкрай незначною [3, с. 93]. Як зауважує О. Яковлєв, цей період характеризується фрагментарністю правових джерел у царині банкрутства. Водночас необхідно підкреслити, що козацтво, попри відсутність власної кодифікованої правової системи, демонструвало обізнаність із нормативними актами сусідніх держав – Речі Посполитої, Османської імперії, Московського царства. Козаки нерідко рецепіювали ці норми у практиці вирішення правових конфліктів, зокрема й тих, що виникали з боргових відносин. Це свідчить про намагання козацького суспільства орієнтуватися на правові традиції, характерні для їхніх геополітичних та комерційних партнерів [13, с. 143].

Черговий етап у розвитку законодавства про неплатоспроможність припадає на XVIII ст., коли переважну частину українських земель було приєднано до російської імперії [3, с. 93]. Правові категорії неплатоспроможності та банкрутства вперше отримали першу нормативну фіксацію у Вексельному статуті 1729 року. Подальша законодавча робота послідовно зміцнювала правове підґрунтя у цій сфері, розвиваючи та вдосконалюючи відповідні нормативні приписи. Перший спеціалізований Статут неплатоспроможності, відомий під назвою «банкрутський», датований 15 грудня 1740 року. Втім, цей нормативний акт фактично не отримав широкої практичної реалізації. Лише 19 грудня 1800 року з’явився оновлений «Банкрутський статут», який не лише підтвердив юридичну силу окремих

положень Статуту 1740 року, а й створив нову нормативну основу для регулювання відносин неспроможності. У цьому документі вперше на законодавчому рівні було розгорнуто визначення неспроможності як нездатності боржника виконувати свої фінансові зобов'язання. Вагомою ознакою було й те, що порушення конкурсного процесу допускалося незалежно від чисельності кредиторів, що усувало зайві формальні перешкоди. Статут закріплював мирову угоду як альтернативу тотальному розподілу майна боржника, що давало змогу зберегти його господарську діяльність. Укладення мирової угоди вимагало згоди кредиторів, які представляли більшу частину пасивів боржника, що забезпечувало дотримання балансу інтересів сторін. Крім того, було запроваджено роздільне нормативне регулювання двох різновидів банкрутства: 1) банкрутство, пов'язане з підприємницькою діяльністю (так звана «торгова неспроможність»); 2) банкрутство, не пов'язане з комерційною діяльністю [5, с. 26].

У 1832 році побачив світ Статут про торговельну неспроможність, що увібрав основні нормативні напрацювання статуту 1800 року та інкорпорував окремі приписи з проектів банкрутських статутів 1753, 1761, 1763 років і Статуту 1740 року. Цей нормативний акт однозначно закріпив підсудність справ про неспроможність за комерційними судами, яким належала юрисдикція у спорах, пов'язаних із торговельною діяльністю. На територіях, де комерційні суди не функціонували, справи передавалися до магістратів або ратуш відповідно до місцезнаходження боржника. Р. Б. Поляков оцінює Статут 1832 року як нормативний акт, що здійснив помітний прогресивний вплив на тогочасну правову систему. Його інноваційність, зокрема, полягала у законодавчому закріпленні переважної підсудності справ про неспроможність комерційним судам. Поряд із цим, Статут визначив обсяг повноважень органів конкурсного управління, до яких належали: управління майновими активами та борговими зобов'язаннями неспроможного боржника, здійснення оцінки та продажу активів, розподіл виручено між кредиторами, а також визначення правового становища боржника; при цьому функція остаточного вирішення спірних питань

зберігалася за судовими органами. Суттєвою інновацією стало детальне нормативне закріплення порядку дій учасників конкурсного провадження. Унаслідок проведення судової реформи 1864 року юрисдикція у справах про торгову неспроможність була розширена й поширена як на комерційні, так і на окружні суди, що знайшло відображення у §128 Статуту цивільного судочинства 1864 року [8, с. 61].

В Австрійській імперії, до складу якої на зазначений період входила значна частина західноукраїнських земель, нормативне регулювання конкурсного процесу відзначалося відповідністю загальноєвропейським правовим стандартам. Згідно з положеннями Конкурсного статуту 1781 року, юридичною підставою для відкриття конкурсу слугувала неспроможність боржника виконати як власні, так і успадковані зобов'язання. Кредитори наділялися правом ініціювати конкурсне провадження за умови документального обґрунтування своїх вимог або за наявності обґрунтованих побоювань щодо ухилення боржника від підтвердження своєї платоспроможності. У 1796 році було запроваджено Загальночинний судовий статут для Західної Галичини, який допускав відкриття конкурсу за зверненням самого боржника, якщо останній офіційно визнавав перед судом свою нездатність розрахуватися за борговими зобов'язаннями. Додатковою підставою для відкриття конкурсу стало також приховування боржником належного йому майна з наміром ухилитися від виконання фінансових зобов'язань [8, с. 63].

Австрійське законодавство діяло на Буковині до 1918 року, тобто до розпаду Австро-Угорської монархії та приєднання цих територій до Румунії. На території Галичини Австрійський цивільний кодекс 1811 року продовжував застосовуватися (із певними модифікаціями) і після входження регіону до складу Польської держави відповідно до Ризького мирного договору 1921 року. У Польщі 27 жовтня 1933 року Президентом Другої Речі Посполитої було видано Указ про ухвалення Зобов'язального кодексу, що набрав чинності 1 липня 1934 року. Цей кодифікований акт, який налічував 645 статей, регламентував широке коло зобов'язальних правовідносин, зокрема укладення договорів,

волевиявлення сторін, купівлю-продаж, міну, дарування, найм, а також кредитні відносини, включаючи питання відповідальності боржників та кредиторів [16, с. 13].

На українських територіях, що перебували під владою російської імперії, Статут 1832 року зберігав юридичну силу до 1917 року [3, с. 93–95]. Протягом усього цього періоду він регламентував порядок провадження у справах про неспроможність, визначав підсудність таких справ, а також встановлював правові рамки щодо становища боржників і кредиторів. Специфікою цього історичного етапу було поширення дії Статуту на всю територію російської імперії, включаючи українські губернії, де він насамперед регулював торгову неспроможність. Зазначений нормативний акт мав суттєве практичне значення для комерсантів та підприємців, оскільки визначав чіткі правила проведення процедур банкрутства, коло осіб, які могли бути визнані банкрутами, та обсяг прав кредиторів [13, с. 144].

І. В. Булижин кваліфікує радянський період як окрему стадію розвитку вітчизняного законодавства про банкрутство. У 1920-х роках, коли в рамках нової економічної політики тимчасово допускалося часткове відновлення елементів ринкової економіки, продовжувало діяти і відповідне законодавство щодо фінансової неспроможності [7, с. 57].

У 1922–1923 роках радянське законодавство було доповнено першими кодифікованими актами, що визначали порядок ліквідації окремих категорій юридичних осіб [3, с. 93]. Після революційних подій 1917 року, у перехідну добу становлення радянської влади, правове регулювання банкрутства зазнало часткового відновлення в контексті нового цивільного законодавства 1922 року, яке визначало коло суб'єктів, що могли бути визнані банкрутами, та правові наслідки такого визнання. Втім, на той час конкурсні процедури не отримали належної нормативної деталізації, і реальне законодавче регулювання банкрутства стало здійсненним лише після 1921 року, коли запровадження нової економічної політики (НЕП) стимулювало розвиток вільного товарного обороту. Як наслідок, випадки невиконання боргових зобов'язань набули масового

характеру, що зумовило потребу у відповідному нормативному регулюванні. Попри те, що Цивільний кодекс РСФРР 1922 року містив загальні приписи щодо неспроможності торговельних об'єднань та фізичних осіб, відсутність деталізованих процедурних норм становила суттєву правову прогалину. В Українській РСР ситуація змінилася з прийняттям Цивільного процесуального кодексу 1929 року, де вперше було закладено нормативні засади регулювання процедури банкрутства. Проте навіть цей законодавчий крок не забезпечив вичерпного правового врегулювання, і численні аспекти зазначеної процедури залишалися неврегульованими, що пояснюється специфікою соціалістичної економічної моделі, в рамках якої ліквідація підприємств та суб'єктів господарювання здійснювалася через інші, переважно адміністративно-командні механізми [5, с. 30].

Водночас із початку 1930-х років, в умовах планової соціалістичної економіки, радянське законодавство фактично відмовилося від регулювання питань банкрутства, оскільки пануюча ідеологічна доктрина заперечувала саму можливість фінансової неспроможності за умов планового господарства [3, с. 93–95]. У 1960-х роках відповідні норми були остаточно вилучені із законодавства СРСР, що засвідчило повну відмову від цієї юридичної категорії в соціалістичній економічній системі [17, с. 132].

І. Є. Рибка у своїх наукових розвідках пропонує виокремлювати генезис національного банкрутного законодавства за трьома хронологічними періодами: дорадянським, радянським та сучасним. Перший із них вирізнявся тим, що нормативне регулювання фокусувалося передусім на банкрутстві фізичних осіб та чітко розділяло торгову і неторгову неспроможність. Упродовж радянського періоду поняття «неспроможність фізичної особи» зникло з правового дискурсу, оскільки самостійна економічна діяльність фізичних осіб була фактично усунена, і лише на зламі 1980-х–1990-х років воно поступово повернулося у правове поле. Таким чином, інститут банкрутства, який набув широкого поширення в правових системах переважної більшості держав світу, на українських теренах тривалий час перебував у стані стагнації [18, с. 130].

Новітня стадія формування вітчизняної концепції банкрутства бере свій початок від здобуття Україною незалежності 24 серпня 1991 року, що дало імпульс масштабним економічним реформам та переходу до ринкової моделі господарювання [3, с. 94]. Цей процес супроводжувався низкою негативних явищ: кризою неплатежів, гіперінфляційними процесами, масовим закриттям підприємств. Як зазначає І. В. Мікушева, саме внаслідок нового економічного курсу та набуття державного суверенітету відновилася практична потреба у функціонуванні інституту банкрутства, що зумовлювало невідкладність створення адекватної нормативно-правової бази для регулювання умов, процедур та наслідків визнання боржників фінансово неспроможними [19].

Закон України №2344-XII «Про банкрутство», ухвалений 14 травня 1992 року, мав на меті забезпечити проведення економічних реформ через створення механізму примусового задоволення кредиторських вимог за рахунок активів підприємств-боржників. За своїм задумом цей механізм мав реалізовуватися шляхом реалізації майна компаній-боржників на користь кредиторів. Однак зазначений закон не передбачав процедур фінансового оздоровлення підприємств, що часто призводило до їх ліквідації навіть у випадках, коли такі підприємства мали значення для економіки та суспільства. Дія цього нормативного акта поширювалася виключно на юридичних осіб, що здійснювали підприємницьку діяльність, включаючи банківські установи [8, с. 73].

Лише у 1999 році до зазначеного закону було внесено принципові зміни, що знайшли відображення навіть у його новій назві – «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». Таким чином, законодавець сприйняв міжнародну тенденцію щодо пріоритетності попередження банкрутства та фінансового оздоровлення суб'єктів господарювання.

Детальний аналіз положень першого закону «Про банкрутство» дає підстави констатувати наявність суттєвих недоліків цього нормативного акта [3, с. 94]. Серед них – відсутність дієвої процедури оголошення боржника

банкрутом та недостатня деталізація обставин, що виникають у ході провадження. Це породжувало необхідність ухвалення численних роз'яснювальних актів, що ускладнювали реалізацію процедур банкрутства. Найбільш суттєвим недоліком було відсутність механізмів запобігання банкрутству та позасудових процедур фінансового оздоровлення. За умов трансформації економічної системи від командно-адміністративної до ринкової кількість збиткових та неплатоспроможних підприємств стрімко зростала. Оскільки закон був зорієнтований переважно на ліквідацію підприємств-боржників, його застосування не спроможне було ефективно розв'язати актуальні економічні проблеми, що створило нагальну потребу у законодавчих змінах [20].

Ухвалення Верховною Радою України у 1999 році Закону «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» стало важливим етапом у розвитку вітчизняного законодавства про банкрутство [3, с. 94]. Цей закон суттєво трансформував підходи до нормативного регулювання конкурсних процедур, зокрема: змінено підстави для порушення справи про банкрутство, встановлено визначені строки провадження, окреслено судові процедури, що застосовуються до боржника, та запроваджено інститут арбітражного керуючого як нового учасника провадження. Законом регламентовано умови та порядок відновлення фінансової спроможності боржника або визнання його банкрутом, а також передбачено заходи з ліквідації підприємства та повного або часткового задоволення кредиторських вимог [21].

Разом з тим, практичне застосування цього закону виявило низку системних проблем: тривалість процедур банкрутства часто сягала невиправдано великих строків, що негативно позначалося на їх ефективності; значні фінансові витрати на провадження створювали додаткове навантаження на учасників процесу; індекс реального стягнення – частка коштів, що фактично поверталася кредиторам, – залишався вкрай низьким [3, с. 94–96]. Ці обставини засвідчували необхідність подальшого реформування законодавства з метою підвищення результативності конкурсних процедур [18, с. 129].

Потреба у комплексній модернізації сфери банкрутства матеріалізувалася в ухваленні 22.12.2011 Верховною Радою Закону №4212-VI «Про внесення змін до Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [3, с. 95]. Цей нормативний акт набрав чинності 18 січня 2013 року і став вагомим кроком на шляху вдосконалення вітчизняного законодавства у сфері банкрутства [22].

Розробка цього закону здійснювалася в рамках програми економічних реформ, ініційованої Президентом України на 2010–2014 роки. У підготовці законопроекту брали участь представники різних державних інституцій (Секретаріату Кабінету Міністрів, Міністерств юстиції, фінансів, економіки, Фонду державного майна), а також міжнародні експерти зі Світового банку, Міжнародної фінансової корпорації, Центру комерційного права, Фонду «Ефективне управління», галузевих асоціацій та фахових об'єднань. Основне призначення закону полягало у вдосконаленні регуляторного середовища та покращенні позиції країни у рейтингу Світового банку «Doing Business» у частині врегулювання неплатоспроможності. Очікувалося, що закон сприятиме оптимізації процедур банкрутства, скороченню їх тривалості та підвищенню рівня повернення коштів кредиторам [18, с. 131].

В. В. Радзивілюк слушно акцентує, що для цього етапу характерні деталізація та чіткість нормативних приписів. Це знайшло вияв у значному збільшенні кількості правових норм, що регулюють банкрутські відносини, а також у впровадженні численних нововведень [23, с. 169].

До провідних інновацій, запроваджених зазначеним законом, належать [3, с. 95]:

- модернізація процедур фінансового оздоровлення: закон встановив деталізовану процедуру санації, спрямовану на відновлення фінансової спроможності боржника;

- оптимізація механізму виявлення кредиторів: інформація про порушення провадження мала оприлюднюватися судом невідкладно та автоматично в мережі Інтернет;

- скорочення процесуальних строків: було зменшено тривалість провадження у справах про банкрутство, що сприяло прискоренню вирішення відповідних спорів;

- зниження фінансового навантаження: запроваджені зміни забезпечили скорочення витрат на конкурсне провадження;

- зміцнення гарантій захисту учасників: закон удосконалив механізми забезпечення прав та законних інтересів як боржників, так і кредиторів.

Зазначені нововведення мали на меті підвищити дієвість конкурсних процедур, скоротити їх тривалість, мінімізувати витрати учасників та забезпечити прозорість і передбачуваність правозастосування.

Разом із тим необхідно зазначити, що Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» мав принциповий недолік [3, с. 95]. Стаття 90 цього Закону обмежувала сферу його застосування виключно відносинами, пов'язаними з виконанням зобов'язань фізичної особи – банкрута за боргами, що виникли у зв'язку зі здійсненням нею підприємницької діяльності. Іншими словами, закон поширювався лише на фізичних осіб, що мали статус суб'єктів підприємницької діяльності. Водночас законодавство не містило жодних правових приписів для врегулювання неплатоспроможності та відновлення фінансової спроможності фізичних осіб, які не є підприємцями. Це суттєво звужувало коло суб'єктів, на яких поширювалося регулювання законодавства про банкрутство, і створювало значну нормативну прогалину, що вимагала усунення шляхом розширення сфери дії відповідних правових норм на всі категорії боржників [18, с. 132].

З огляду на викладене, об'єктивна необхідність у розробці та ухваленні якісно нового кодифікованого акта була беззаперечною [3, с. 95]. Такий документ мав забезпечити цілісне нормативне врегулювання всього комплексу правовідносин у сфері банкрутства, зокрема щодо механізмів відновлення фінансової спроможності як підприємців, так і пересічних громадян. Окрім того, ухвалення такого акта сприяло б розв'язанню низки системних проблем,

включаючи оптимізацію процедурних механізмів, забезпечення прозорості та правової визначеності, а також покращення інвестиційного клімату.

Таким кодифікованим актом виявився Кодекс України з процедур банкрутства (КУзПБ), прийнятий парламентом 18 жовтня 2018 року, який запровадив численні інновації у правовому регулюванні відносин банкрутства [3, с. 95]. Його ухвалення стало визначальним кроком у реформуванні правової системи, що дозволило привести її у відповідність до сучасних потреб та міжнародних стандартів.

Реформування сфери банкрутства було визначено одним із стратегічних пріоритетів, зокрема в контексті реалізації Стратегії сталого розвитку «Україна-2020» [24]. Ухвалення Кодексу стало ключовим інструментом реалізації зазначеної реформи.

Серед основних завдань, покладених на Кодекс, варто виокремити [3, с. 95–97]:

- удосконалення процедурних механізмів: забезпечення спрощення, прискорення та здешевлення процедур визнання неплатоспроможності та відновлення фінансової спроможності боржників;

- покращення умов господарської діяльності: Кодекс спрямований на створення більш сприятливого правового середовища для кредиторів і боржників, що є важливим чинником підвищення позицій України за показником «Врегулювання неплатоспроможності» у міжнародному рейтингу Світового банку «Doing Business».

Здійснені зміни мали на меті не лише оптимізацію механізмів банкрутства, а й стимулювання інвестиційної активності, зміцнення економічної стабільності та забезпечення правової передбачуваності для учасників ринку.

Варто наголосити, що вітчизняний законодавець, звертаючись до історичного досвіду, адаптував окремі принципи античної правової практики до реалій сучасних ринкових відносин [3, с. 96]. Яскравим прикладом є функціональна подібність між концепцією споживчого банкрутства та античною процедурою Cessio bonorum у Давньому Римі.

Cessio bonorum, тобто «добровільна поступка майна», передбачала можливість для боржника уникнути покарань (таких як тюремне ув'язнення чи фізичні кари) шляхом добровільного оголошення про свою фінансову неспроможність і передачі усього належного йому майна кредиторам. Принциповим елементом цього інституту було збереження особистої свободи та честі боржника, а також забезпечення можливості для нового початку.

Порівняльний аналіз чинної процедури банкрутства в Україні з римською Cessio bonorum наочно демонструє, яким чином історичні прецеденти формують сучасне право з урахуванням специфіки актуального економічного та соціального контексту [3, с. 96].

Процедура cessio bonorum у Давньому Римі характеризувалася кількома визначальними рисами:

1) Ініціатива боржника: порушення процедури допускалося лише за волевиявленням самого боржника, що підтверджувало добровільний характер визнання фінансової неспроможності.

За українським законодавством цей принцип закріплено в ч. 1 статті 115 КУзПБ, де передбачено, що «справа про неплатоспроможність фізичної особи порушується виключно на підставі заяви боржника» [25].

2) Збереження базових прав та честі боржника: у Римі, на відміну від попередніх практик, боржник, який пройшов через процедуру cessio bonorum, не набував статусу infamia, що зберігало його основну правоздатність. Водночас боржник зазнавав певних неформальних обмежень – зокрема, через підірвану довіру з боку контрагентів він мав труднощі з отриманням нових позик.

Згідно зі статтею 135 КУзПБ, фізична особа, визнана банкрутом, не втрачає основних прав, однак на неї поширюються обмеження щодо ділової репутації. Протягом трирічного строку після завершення процедури банкрутства така особа:

- не може кваліфікуватися як така, що має бездоганну ділову репутацію;

- зобов'язана письмово інформувати потенційних кредиторів про факт свого банкрутства.

Зазначені паралелі засвідчують тенденцію до гуманізації процедури банкрутства в сучасному правовому регулюванні, яка поєднує забезпечення прав боржника з урахуванням законних інтересів кредиторів. Одночасно, подібно до Давнього Риму, зберігається компонент відповідальності боржника за невиконання своїх зобов'язань, що впливає на його подальші фінансові перспективи [26].

З урахуванням викладеного, простежується тривалий еволюційний шлях нормативного регулювання банкрутства [3, с. 96]. Справді, розвиток правових механізмів врегулювання неплатоспроможності фізичних осіб – від інституту Cessio bonorum у Давньому Римі до чинного Кодексу України з процедур банкрутства – ілюструє безперервний пошук оптимального балансу між інтересами боржників та кредиторів.

Нарешті, заслуговує на увагу сучасний стан інституту банкрутства в Україні. Починаючи з жовтня 2019 року, фізичні особи, навіть без підприємницького статусу, отримали право ініціювати процедуру визнання себе банкрутами. Однак очікуваного різкого зростання кількості відповідних справ не відбулося. Цьому перешкодили два ключові фактори: пандемія COVID-19, яка розпочалася на початку 2020 року та мала значний вплив на роботу судової системи (зокрема й у справах про банкрутство), а також значна вартість самої процедури.

На період карантинних обмежень, з 17 жовтня 2020 року, правила проведення процедури банкрутства було тимчасово скориговано. Серед значущих нововведень – надання суду можливості призначати арбітражного керуючого, запропонованого самим боржником чи кредитором при зверненні із заявою (до запуску Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи). Це полегшило боржникам підготовку до процедури, оскільки вони могли попередньо узгодити умови співпраці з керуючим реструктуризацією. Втім, вимога щодо авансового внеску за послуги арбітражного керуючого збереглася, що нерідко ставало непереборною перешкодою для ініціювання банкрутства.

Запровадження воєнного стану в Україні у 2022 році призвело до суттєвого погіршення фінансового становища неплатоспроможних громадян. З метою забезпечення їм доступу до механізмів правового захисту, законодавець у 2023 році здійснив зміни до КУзПБ, що значно спростили доступ до процедур банкрутства. Зокрема, на період дії воєнного стану було спрощено вимогу попереднього внесення оплати за послуги арбітражного керуючого на депозитний рахунок суду при відкритті провадження. Завдяки цим змінам доступ до процедури банкрутства для фізичних осіб суттєво полегшено, що надає можливість громадянам у скрутній фінансовій ситуації звільнитися від непосильного боргового тягаря [27, с. 55].

Таким чином, на підставі проведеного аналізу можна запропонувати наступну періодизацію історичного розвитку інституту неплатоспроможності фізичної особи:

1) Київська Русь та ранньофеодальний період:

- перші правові акти, зокрема Руська Правда, запроваджували механізми врегулювання боргових відносин, побудовані переважно на засадах майнової відповідальності боржника;

- у феодальну епоху та аж до радянського періоду зберігалося певне розмежування між торговою та неторговою формами неспроможності.

2) Радянська доба:

- в умовах централізованої планової економіки питання банкрутства фактично було усунено зі сфери нормативного регулювання.

3) Перехідний період (1991–2019):

- проголошення незалежності та трансформація економічної системи на ринкових засадах актуалізували необхідність розроблення окремого законодавчого масиву, присвяченого питанням банкрутства;

- Закон 1999 року став вагомим кроком у створенні правових основ, проте його обмеження – відсутність превентивних механізмів та процедурна складність – стимулювали подальші законодавчі зміни.

4) Сучасний етап та Кодекс України з процедур банкрутства (2019):

- ухвалення Кодексу стало визначальним кроком у напрямі гармонізації українського законодавства з європейськими та міжнародними стандартами;

- Кодекс впровадив інноваційні підходи, зокрема спрощений доступ до процедур банкрутства для фізичних осіб та реабілітаційні механізми, покликані підвищити інвестиційну привабливість та оптимізувати умови ведення бізнесу [3; 28].

Зазначена тенденція до динамічної трансформації правового регулювання неплатоспроможності фізичної особи є характерною не лише для України. Аналіз провідних іноземних юрисдикцій засвідчує існування кількох принципово різних моделей правового регулювання неплатоспроможності фізичних осіб, що відображають відмінності правових традицій, соціально-економічних умов та ціннісних пріоритетів кожної держави [1, с. 12]. У доктрині конкурсного права прийнято розрізняти три базові моделі: продебіторську (реабілітаційну), прокредиторську та змішану (збалансовану) [8, с. 55].

Найбільш ліберальною щодо боржника правовою моделлю є система, закріплена у Кодексі про банкрутство Сполучених Штатів Америки (Bankruptcy Code, Title 11, United States Code) [29]. Ця модель ґрунтується на концепції «fresh start» (нового початку), що передбачає надання добросовісному боржнику можливості швидкого звільнення від непосильного боргового тягаря та повноцінного повернення до економічного життя суспільства [30, с. 97].

Американське законодавство пропонує фізичним особам дві основні процедури: ліквідаційну (Chapter 7) та реабілітаційну (Chapter 13). Процедура за Главою 7 передбачає реалізацію майна боржника, що не входить до переліку захищених активів (exemptions), з подальшим розподілом виручених коштів між кредиторами. Після завершення цієї процедури, яка зазвичай не перевищує 3–4 місяці, боржник отримує повне звільнення від більшості незабезпечених боргів незалежно від ступеня їх задоволення [29]. Процедура за Главою 13 є альтернативою ліквідації та передбачає розробку плану погашення боргів строком від трьох до п’яти років, що дозволяє боржнику зберегти майно, зокрема основне місце проживання [30, с. 102].

Характерними рисами американської моделі є «means test» – перевірка рівня доходів боржника, запроваджена у 2005 році (BAPCPA) [31], яка обмежує доступ до ліквідаційної процедури за Главою 7 для осіб з доходами, що перевищують медіанний рівень у відповідному штаті, а також розвинений інститут exemptions (захищених активів), обсяг яких суттєво різниться залежно від штату [32, с. 290]. Така варіативність створює проблеми «форум-шопінгу», коли боржники змінюють місце проживання з метою отримання доступу до більш сприятливого режиму захисту активів [30, с. 105].

Діаметрально протилежний підхід демонструє правова система Федеративної Республіки Німеччини. Закон про неплатоспроможність (Insolvenzordnung, InsO) [33], що діє з 1999 року, первісно закріплював суворий прокредиторський підхід, відповідно до якого звільнення від залишку боргів (Restschuldbefreiung) було можливим лише після успішного проходження боржником шестирічного періоду належної поведінки (Wohlverhaltensperiode), протягом якого боржник зобов'язаний був передавати кредиторам усі доходи, що перевищували прожитковий мінімум [34, с. 198].

Реформа 2020 року суттєво трансформувала німецьку модель, скоротивши строк отримання звільнення від боргів із шести до трьох років [35]. Ця реформа була обумовлена потребою імплементації Директиви ЄС 2019/1023 [36], яка встановлює максимальний трирічний строк для отримання повного звільнення від боргів. Як зазначає Horst Eidenmüller, скорочення строків стало відповіддю на конкуренцію між юрисдикціями ЄС, оскільки боржники дедалі частіше вдавалися до «банкрутського туризму» [34, с. 203].

Важливою особливістю німецької моделі є обов'язкова спроба позасудового врегулювання заборгованості до звернення до суду. Боржник зобов'язаний спочатку звернутися до уповноваженої установи (Schuldnerberatungsstelle) або адвоката, які проведуть переговори з кредиторами. Лише у разі невдачі позасудових переговорів боржник набуває права звернутися до суду [33]. Захист боржника забезпечується через встановлення

неоподатковуваного мінімуму доходу (Pfändungsfreigrenze), нижче якого стягнення не допускається [37, с. 141].

Великобританія представляє модель, що поєднує елементи продебіторського та прокредиторського підходів. Закон про неплатоспроможність 1986 року (Insolvency Act 1986) [38] передбачає кілька процедур для фізичних осіб: повне банкрутство (bankruptcy) з автоматичним звільненням від боргів через один рік (automatic discharge), добровільну угоду з кредиторами (Individual Voluntary Arrangement, IVA) строком на п’ять–шість років та наказ про полегшення боргового тягаря (Debt Relief Order, DRO) [39, с. 48].

DRO, запроваджений у 2009 році, є спрощеною процедурою для осіб з мінімальними активами та доходами: боргом до 30 000 фунтів стерлінгів, активами до 2 000 фунтів та надлишковим доходом до 75 фунтів на місяць. DRO видається без судового засідання і передбачає мораторій строком на один рік, після чого борги підлягають списанню [38]. Ця процедура є особливо цікавою з точки зору забезпечення доступу найбільш соціально вразливих верств населення до механізмів звільнення від боргів [40, с. 168].

Французька модель, закріплена у Споживчому кодексі (Code de la consommation, Livre VII) [41], ґрунтується на ідеї соціального захисту споживача та передбачає широку участь спеціалізованих комісій у врегулюванні заборгованості. Процедура surendettement (надмірної заборгованості) передбачає звернення боржника до комісії з надмірної заборгованості (commission de surendettement), яка функціонує при Банку Франції [42, с. 221]. У разі об’єктивної неспроможності боржника запроваджується процедура персонального відновлення (procédure de rétablissement personnel), включно з можливістю списання боргів без ліквідації активів (rétablissement personnel sans liquidation judiciaire) у випадках, коли боржник не має жодного майна, придатного для реалізації [41].

Зазначений огляд засвідчує, що розвиток інституту неплатоспроможності фізичної особи у провідних юрисдикціях визначається загальною тенденцією до

скорочення строків процедури, запровадження позасудових механізмів урегулювання, створення спрощених процедур для малозабезпечених боржників та розбудови інфраструктури підтримки боржників. Ці тенденції мають бути враховані при подальшому вдосконаленні вітчизняного законодавства.

Підбиваючи підсумки, необхідно констатувати: вітчизняне законодавство у сфері банкрутства послідовно розширювало суб'єктний склад осіб, на яких поширюється його дія. Якщо Закон 1999 року у редакції обмежував можливість банкрутства лише зареєстрованими підприємцями, то КУзПБ поширив цю можливість на всіх фізичних осіб без будь-яких винятків. Водночас і сам Кодекс зазнав суттєвих змін, спрямованих на полегшення доступу громадян до процедур неплатоспроможності, особливо в умовах пандемії COVID-19 та запровадження воєнного стану.

Отже, правове регулювання неплатоспроможності фізичної особи та законодавства про банкрутство перебуває у стані безперервної динамічної трансформації – тенденція, характерна не лише для України, а й для абсолютної більшості держав сучасного світу, зокрема в межах європейського правового простору. Рушійними факторами цих змін є сукупність економічних та політичних детермінант, що постійно модифікують умови нормативного регулювання банкрутства в кожній конкретній юрисдикції. Успішна модернізація нормативної бази у цій галузі вимагає комплексного підходу, що поєднує критичну оцінку діючого регулювання з історико-правовим аналізом, який дає змогу врахувати набутий досвід та уникнути відтворення системних недоліків минулого [3; 43, с. 113].

1.2. Поняття, ознаки та правова природа неплатоспроможності фізичної особи у світлі сучасних наукових підходів

Загальнотеоретична доктрина права здійснює систематизацію правових норм за галузевою належністю, спираючись на два фундаментальні критерії:

предмет та метод правового регулювання. Правовий інститут становить об'єктивно сформовану сукупність юридичних норм, які можуть належати як до однієї, так і до кількох правових галузей та об'єднуються єдиним об'єктом регулювання – конкретною групою суспільних відносин. За своєю сутністю, це структурований комплекс нормативних приписів, що забезпечують упорядкування відокремленої категорії однорідних суспільних відносин [44, с. 120].

Інститут банкрутства піддається характеристиці як нормативно оформлена сукупність юридичних правил, що регламентують правовідносини між суб'єктами конкурсного процесу, орієнтовані як на відновлення фінансової спроможності боржника, так і на задоволення грошових вимог кредиторів через реалізацію встановлених законодавством процедур [5, с. 10].

Категорія банкрутства є іманентною сучасній системі ринкових відносин. Вона позначає стан, за якого фізична особа або суб'єкт господарювання (підприємство, установа, організація) позбавлені об'єктивної можливості задовольнити вимоги кредиторів, зокрема в частині оплати за товари, виконані роботи чи надані послуги, а також здійснити обов'язкові бюджетні та позабюджетні платежі.

Як було зазначено у підрозділі 1.1, етимологічно термін «банкрутство» пов'язаний із середньовічними італійськими містами, де інтенсивно розвивалися фінансові інститути. Існує версія щодо його походження від англійських виразів «bank broken» або «bench broken», що перекладається як «перевернутий стіл (лавка)» – предмет, що використовувався торговцями та міняйлами. Вважається, що особи, які зазнавали фінансового краху, на знак протесту перевертали власні робочі столи [3].

На сучасному етапі законодавці різних правопорядків одночасно послуговуються двома правовими категоріями – банкрутства та неплатоспроможності. В англійській та французькій правових традиціях неплатоспроможність інтерпретується як дефіцит ліквідних активів боржника – тобто таких, що підлягають оперативній конвертації у грошові кошти. Німецька

правова система, поряд із критерієм неплатоспроможності, застосовує також критерій «надлишкової заборгованості» (неоплатність), який функціонує як самостійна юридична підстава для порушення конкурсного провадження та визначає вибір між ліквідаційною і реабілітаційною моделями [7, с. 55].

З позицій порівняльного правознавства доцільно нагадати, що у Франції доби Кодексу Наполеона для диференціації ситуацій фінансової неспроможності використовувалися два самостійні терміни: «faillite» – стосовно комерсантів, які опинилися у фінансових труднощах, та «deconfiture» – для позначення відсутності у некомерційного боржника достатнього майна для покриття його зобов'язань. У Німеччині аж до реформи 1990-х років вживався термін «konkurs» («конкурс»), який відображав змагальну природу тогочасних процедур визнання фінансової неспроможності [37, с. 22].

Згідно з даними Української загальної енциклопедії 1930-х років, банкрутство в Україні трактувалося як нездатність особи розрахуватися із заборгованістю внаслідок перевищення розміру боргових зобов'язань над вартістю наявного майна. Для врегулювання подібних ситуацій функціонувала спеціальна державна процедура, підконтрольна суду, – «конкурс», в межах якої здійснювалися виплати кредиторам неспроможної особи згідно з визначеною черговістю, а сам боржник втрачав право розпорядження власними активами [45, с. 238].

В Україні поняття «конкурсне право» як самостійна юридична категорія утвердилося на початку 2000-х років. О. Бірюков, який увів цей термін у науковий обіг, визначає його як сукупність правових норм, що регулюють процес розв'язання проблем заборгованості приватних осіб: або шляхом реорганізації діяльності неплатоспроможного суб'єкта з метою відновлення його фінансової спроможності, або через реалізацію майнової маси боржника після офіційної констатації його банкрутства, із наступним пропорційним розподілом одержаних коштів між кредиторами в рамках конкурсного процесу [37, с. 21].

Необхідно зауважити, що чинне українське законодавство не оперує термінами «конкурс» або «конкурсний процес», тож ці поняття функціонують виключно на рівні наукового дискурсу.

О. М. Борейко акцентує на усталеній практиці паралельного вживання термінів «неспроможність» і «банкрутство» для позначення одного й того ж правового явища. Така синонімічність обумовлена запозиченням законодавчих підходів та судової практики англомовних юрисдикцій, де зазначені категорії трактуються як синонімічні. На сьогодні питання семантичної тотожності понять «неспроможність» і «банкрутство» зберігає дискусійний характер: попри законодавче ставлення до них як до рівнозначних, дослідниця вважає таку позицію недостатньо аргументованою [46, с. 11].

У вітчизняній правовій науці склалися різні доктринальні підходи до розмежування понять «неплатоспроможність», «неспроможність» та «банкрутство». Зважаючи на практичне значення цього питання для правозастосовної діяльності, чітка ідентифікація ознак неплатоспроможності виступає необхідним аналітичним інструментом, що уможливлює відмежування цієї категорії від суміжних правових понять [43, с. 114].

В. В. Капустін у науковій розвідці «Банкрутство: генезис, сутність і поняття в умовах сьогодення» систематизує три базові підходи до тлумачення категорії «неспроможність»:

1) Неспроможність – це стан об’єктивної неможливості боржника у повному обсязі задовольнити грошові вимоги кредиторів та здійснити обов’язкові фіскальні платежі. Цей стан може бути заявлений самим боржником або зафіксований арбітражним судом, що тягне за собою запровадження режиму зовнішнього управління з метою відновлення фінансової спроможності. Банкрутство в такому контексті виступає як стан, що зумовлює порушення конкурсного провадження для пропорційного задоволення кредиторських вимог у межах наявної майнової маси боржника.

2) Категорії «банкрутство» та «неспроможність» є тотожними за своїм змістом і функціонують як взаємозамінні.

3) Банкрутство трактується виключно як кримінально-правове явище, генетично пов’язане з цивільно-правовою неспроможністю [47, с. 167].

О. М. Борейко проводить таку диференціацію зазначених категорій: «неспроможність» має цивілістичний характер та означає підтверджену в судовому порядку абсолютну неплатоспроможність боржника; водночас «банкрутство» позначає нездатність боржника відновити фінансову спроможність і задовольнити визнані судом вимоги кредиторів, що тягне за собою застосування ліквідаційних процедур. Відтак, критерій неплатоспроможності виступає ключовим чинником при визначенні процедури банкрутства, що застосовується до боржника в межах відповідного провадження [46, с. 11].

В. П. Козирєва та А. П. Гаврилішин обстоюють позицію, згідно з якою поняття «неплатоспроможність», «неспроможність» та «фінансова неспроможність» є рівнозначними, оскільки всі вони відображають фінансовий стан боржника. Натомість «банкрутство» розглядається ними як суто юридичний термін, що позначає офіційне судове визнання неспроможності боржника [48, с. 55].

Р. Б. Поляков у дослідженні «Сутність відносин банкрутства (неплатоспроможності)» здійснює класифікацію відносин банкрутства за кількома критеріями – видом боржника, характером та призначенням майнового компонента, сферою дії – й виокремлює їхні характерні ознаки:

1) зазначені правовідносини виникають із моменту порушення провадження у справі про банкрутство та припиняються одночасно з його завершенням;

2) юридичним фактом, що породжує ці відносини, є стан неплатоспроможності (зупинення поточних платежів) або реальна загроза його настання;

3) відносинам банкрутства притаманний публічно-правовий характер;

4) на стороні боржника виступає одна особа – у досліджуваному контексті це фізична особа;

5) на стороні кредиторів бере участь невизначене коло суб'єктів, пов'язаних із боржником єдиним правовим зв'язком у формі грошових вимог або зобов'язань;

6) у передбачених нормативними актами випадках до участі у конкурсних правовідносинах залучаються інші процесуальні учасники – арбітражний керуючий, учасник відокремленого спору тощо;

7) банкрутські відносини поширюються на весь обсяг майна боржника (права, обов'язки, законні інтереси), охоплюючи питання його поповнення, інвентаризації, контролю, зберігання та відчуження;

8) цільовим призначенням цих відносин є спільне (конкурсне) погашення (задоволення, врегулювання) фінансових зобов'язань перед усіма кредиторами;

9) нормативна регламентація банкрутських відносин вирізняється комплексним поєднанням матеріальних та процесуальних норм, а реалізація відповідного нормативного масиву здійснюється з урахуванням специфіки цих відносин;

10) територіальна дія зазначених правовідносин обмежується юрисдикцією України, і лише за визначених умов можливе їх поширення на територію іншої держави.

На підставі систематизованих ознак Р. Б. Поляков формулює дефініцію відносин банкрутства: це правовідносини, безпосередньо пов'язані з конкурсним провадженням, які мають публічний характер; суб'єктами яких є єдиний неплатоспроможний боржник (у досліджуваному контексті – фізична особа) та необмежене коло кредиторів, які мають до боржника грошові вимоги, а у законодавчо передбачених випадках – також інші процесуальні учасники; які стосуються всієї майнової маси боржника та спрямовані на спільне (конкурсне) задоволення цих вимог; що, як правило, обмежені у своїй дії юрисдикцією України та регулюються комплексом матеріальних і процесуальних норм [49, с. 73].

І. Є. Рибка у дослідженні «Ознаки неплатоспроможності фізичної особи у цивільному праві України» ідентифікувала три специфічні ознаки, що

характеризували стан неплатоспроможності фізичної особи у цивільно-правовому вимірі та були актуальними для процедур банкрутства фізичних осіб – підприємців до ухвалення КУзПБ:

1) природа грошових зобов'язань фізичної особи – неможливість погасити грошові зобов'язання перед кредиторами, що виникли у зв'язку із провадженням підприємницької діяльності, а також нездатність виконати обов'язкові платежі, за винятком зобов'язань із відшкодування шкоди здоров'ю або життю, аліментних та інших вимог особистого характеру;

2) обсяг грошових вимог кредиторів до фізичної особи – сукупний розмір не менше трьохсот мінімальних заробітних плат;

3) тривалість невиконання зобов'язань – нездатність задовольнити кредиторські вимоги з моменту настання визначеного строку виконання до ухвалення господарським судом рішення про визнання фізичної особи банкрутом [50, с. 63].

Щодо передумов виникнення неплатоспроможності, їх причини прийнято поділяти на зовнішні (макроекономічні – зокрема кризові явища в економіці, інфляційне знецінення) та внутрішні (суб'єктивні – неефективне розпорядження особистими фінансами, невдалі інвестиційні рішення, надмірна боргова навантаженість, утрата доходу внаслідок захворювання чи звільнення тощо). При цьому у відновленні фінансової спроможності боржника об'єктивно зацікавлені всі учасники відповідних правовідносин: і сам боржник, і держава, і фінансові інституції, і кредитори, оскільки це уможливлює повернення особи до активного економічного життя та відновлення нею виконання фіскальних зобов'язань. Принципово значущим є те, що правовий механізм відновлення фінансової спроможності фізичних осіб зорієнтований виключно на підтримку добросовісних боржників, які об'єктивно позбавлені можливості погасити фінансові зобов'язання та перебувають у критичному матеріальному становищі [51, с. 25; 43, с. 115].

Зазначена позиція знаходить підтвердження у судовій практиці. Зокрема, Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду у постанові від

06.12.2023 у справі №916/3139/22 наголосив, що в межах судових процедур неплатоспроможності фізичних осіб право на фінансову реабілітацію, яке за своїм змістом може певною мірою обмежувати інтереси кредиторів, належить виключно тим боржникам, які діяли чесно та добросовісно. Поширення такого права на недобросовісних боржників суперечило б засадам добросовісності, закріпленим у статтях 3 та 13 Цивільного кодексу України, які зобов'язують учасників правовідносин до добросовісної поведінки [52].

Зважаючи на вищевикладене, принциповим завданням є визначення тих ознак, що засвідчують перебування фізичної особи у стані неплатоспроможності та її об'єктивну нездатність задовольнити кредиторські вимоги. При цьому необхідно враховувати чинну нормативно-правову базу, що регламентує відповідні правовідносини [43; 53].

Згідно з частиною 1 статті 1 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», який діяв до набрання чинності КУзПБ, неплатоспроможність визначалась як неспроможність боржника задовольнити після настання визначеного строку грошові зобов'язання перед кредиторами не інакше, як через відновлення його фінансової спроможності. Відповідно до цього нормативного акта, боржником могла виступати як юридична особа – суб'єкт підприємницької діяльності, так і фізична особа, зобов'язання якої виникли у зв'язку зі здійсненням підприємництва. Боржник кваліфікувався як неспроможний, якщо він не виконував грошові зобов'язання протягом трьох місяців після настання встановленого строку, за умови підтвердження таких зобов'язань судовим рішенням, що набрало законної сили, та завершення виконавчого провадження, якщо інше не випливало з норм цього Закону [21].

Відповідно до статті 1 КУзПБ, термін «неплатоспроможність» трактується як неспроможність боржника виконати після настання встановленого строку грошові зобов'язання перед кредиторами не інакше, як через застосування процедур, передбачених цим Кодексом [25].

Водночас поняття «банкрутство» у тій самій статті 1 КУзПБ означає визнану господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність за допомогою процедури санації та реструктуризації і погасити встановлені у порядку, визначеному цим Кодексом, грошові вимоги кредиторів інакше, ніж через застосування ліквідаційної процедури або процедури погашення боргів боржника [25].

Стосовно фізичних осіб банкрутство часто асоціюється з перспективою звільнення від непогашеного залишку боргових зобов'язань після завершення відповідних процедур. Натомість щодо юридичних осіб – суб'єктів господарювання – такий правовий наслідок є принципово виключеним: нездатність задовольнити кредиторські вимоги у цьому випадку зумовлює ліквідаційне провадження, що завершується припиненням юридичної особи як суб'єкта права [43, с. 115].

Аналізуючи законодавчу дефініцію банкрутства, Л. В. Хомко та А. В. Яновицька обґрунтовують недоцільність ототожнення цього поняття з категорією «неспроможність» у широкому значенні. Дослідники пропонують замінити у нормативному визначенні банкрутства слово «неспроможність» на «нездатність», стверджуючи, що така заміна не вплине на нормативний зміст відповідної дефініції у КУзПБ. На їх переконання, зіставлення «банкрутства» з «неспроможністю» ускладнює переклад англійського терміна «insolvency», який може передаватися українською і як «неспроможність», і як «неплатоспроможність». Тому вони вважають коректнішим зіставляти «банкрутство» з поняттями «фінансова неспроможність» або «неплатоспроможність», що фіксується в окремих наукових та навчально-методичних виданнях [5, с. 12].

КУзПБ не містить автономного визначення банкрутства фізичної особи. Водночас системний аналіз ключових положень Кодексу дає підстави констатувати, що банкрутство фізичної особи охоплює процедуру врегулювання її заборгованості шляхом реалізації майнових активів після офіційного визнання такої особи банкрутом.

Книга п’ята КУзПБ, що має назву «Відновлення платоспроможності фізичної особи», присвячена регулюванню питань банкрутства фізичних осіб. Разом із тим у понятійному апараті цієї частини Кодексу виявляються окремі термінологічні неточності.

На ці неточності обґрунтовано вказує І. А. Бутирська у дослідженні «Банкрутство фізичних осіб: проблеми теорії та практики». По-перше, порівняно з попереднім Законом «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», найменування нового Кодексу не повною мірою відображає його предмет: у назві КУзПБ фігурують лише «процедури банкрутства», тоді як аспект відновлення фінансової спроможності боржника залишається за межами назви [54, с. 90].

Припустимо, що відновлювальні процедури є складовою ширшої категорії «процедури банкрутства», проте Кодекс не розкриває змісту цього поняття та вживає його вкрай рідко. Натомість стаття 6 КУзПБ оперує формулюванням «судові процедури, що реалізуються стосовно боржника», а стаття 9, найменована «Оскарження судових рішень у процедурі банкрутства (неплатоспроможності)», не містить ні визначення, ні тлумачення цього терміна. Водночас у статті 33 КУзПБ фіксується самостійне поняття – «процедури відновлення платоспроможності», яке вживається, зокрема, у пункті 9 частини 1: «Саморегулівна організація арбітражних керуючих: здійснює інформування суспільства про практику та проблемні питання у процедурах відновлення платоспроможності» [25].

По-друге, аналогічна термінологічна непослідовність спостерігається й у назві Книги п’ятої КУзПБ: вона охоплює лише відновлення фінансової спроможності фізичної особи, проте не відображає аспект визнання її банкрутом. З погляду юридичної техніки та термінологічної узгодженості, більш логічним було б назвати цю Книгу – за аналогією з попереднім законодавством – «Відновлення платоспроможності фізичної особи або визнання її банкрутом», що точніше відповідало б її нормативному наповненню. Книга п’ята встановлює спеціальний режим правового регулювання конкурсних процедур стосовно

фізичних осіб; у разі неповноти спеціального регулювання належить звертатися до загальних положень КУзПБ. Водночас проблема допустимості застосування аналогії закону або норм інших частин КУзПБ за наявності прогалин у спеціальному регулюванні залишається відкритою. Через відносно невелику кількість судових справ щодо відновлення фінансової спроможності фізичних осіб в господарських судах на сьогодні не сформувався усталений підхід до розв'язання багатьох дискусійних питань, що зумовлює практичні складності як для судів, так і для учасників провадження [54, с. 90].

Термінологічна неоднорідність у доктринальному дискурсі навколо інституту банкрутства зумовлює розбіжності в підходах науковців до ідентифікації його характерних рис. Попри це, у правовій науці склалася система ознак, що дозволяє провести чітке розмежування між поняттями неплатоспроможності, банкрутства та конкурсного процесу [43, с. 115; 28].

Серед ознак неплатоспроможності виокремлюють характер фінансових зобов'язань, початковий розмір грошових вимог (зазначимо, що цей критерій нині не має чіткого законодавчого визначення і поступово втрачає своє практичне значення), незаперечний характер вимог, період прострочення платіжних зобов'язань та факт порушення виконавчого провадження [55, с. 17].

Серед характерних ознак банкрутства, які виокремлювали Б. Й. Тищик та М. В. Сирко, слід назвати:

1) сфера дії інституту банкрутства обмежувалася господарською діяльністю, насамперед підприємництвом (ця ознака зазнала трансформації з ухваленням КУзПБ);

2) виключна компетенція щодо фіксації факту банкрутства належить господарським судам;

3) змістом банкрутства є нездатність суб'єкта господарювання повністю погасити грошові зобов'язання (неплатоспроможність), що зумовлена перевищенням обсягу боргів над вартістю активів (критерій абсолютної неплатоспроможності);

4) неплатоспроможність має бути незворотною – тобто не підлягати відновленню навіть після застосування судом усіх передбачених законодавством заходів [16, с. 160].

Новітня доктринальна концепція визначення ознак ґрунтується на методологічному інструментарії конкурсного права. Відповідно, до основних характеристик правовідносин, спрямованих на врегулювання проблем заборгованості, належать:

1) об'єктом правового регулювання виступає стійка неплатоспроможність боржника;

2) нормативно передбачені процедури поширюються на кредиторів, зобов'язання перед якими виникли до порушення судового провадження або ініціювання позасудового врегулювання;

3) центральною юридичною подією в межах конкурсного провадження є констатація стану банкрутства [37, с. 31].

Порівняльний аналіз розглянутих правових категорій дозволяє дійти висновку, що неплатоспроможність є попередньою, початковою стадією по відношенню до банкрутства, яка за певних обставин здатна трансформуватися у судове визнання особи банкрутом. Неплатоспроможна особа зберігає потенційну здатність до відновлення свого фінансового становища; натомість банкрутство юридичних осіб зумовлює ліквідацію та розподіл активів, тоді як щодо фізичних осіб – передбачає застосування процедури погашення боргів [43, с. 115].

Оскільки банкрутство фізичної особи є завершальним етапом конкурсного провадження, що передбачає можливість часткового звільнення від боргових зобов'язань, особливої ваги набуває визначення та характеристика ознак стану неплатоспроможності. Встановлення наявності такого стану є обов'язковою передумовою для порушення судового провадження у відповідній справі [28].

Стаття 115 КУзПБ визначає каталог обставин, за наявності яких може бути ініційовано справу щодо неплатоспроможності громадянина; ці ж обставини водночас виступають індикаторами фінансової неспроможності:

1) боржник протягом двох місяців допустив прострочення понад половини щомісячних платежів за кредитними та іншими зобов'язаннями;

2) боржник не має активів, придатних для примусового стягнення, при цьому заходи з розшуку майна, вжиті виконавцем за Законом про виконавче провадження, не дали результатів;

3) наявні ознаки загрози неплатоспроможності [25].

Дослідження нормативних приписів КУзПБ не дає вичерпної відповіді щодо необхідності встановлення всієї сукупності ознак неплатоспроможності фізичної особи для порушення провадження. Водночас Верховний Суд у постанові від 29 липня 2021 року у справі №909/1028/20, здійснивши філологічне та логічне тлумачення частини 2 статті 115 КУзПБ, визнав перелік підстав для порушення провадження відкритим (невичерпним) та встановив, що для його ініціювання достатньо навіть однієї підстави чи будь-якої їх комбінації, оскільки законодавець не закріпив вимоги про кумулятивну наявність усіх підстав [56].

Верховний Суд також послідовно обстоює позицію щодо обов'язковості підтвердження потенційної неможливості боржника задовольнити кредиторські вимоги при ініціюванні провадження з підстав загрози неплатоспроможності. Зокрема, у постанові від 16 листопада 2022 року у справі №917/1604/21 Суд роз'яснив, що при ініціюванні справи про неплатоспроможність фізичної особи наявність простроченої заборгованості або реальна загроза невиконання грошових зобов'язань найближчим часом має підтверджуватися доказами у достатньому обсязі, виходячи з правової природи правовідносин між боржником та кредитором. Такими доказами, зокрема, можуть бути судові рішення, правочини, первинні бухгалтерські документи, що фіксують фінансові операції та засвідчують їх здійснення (банківські виписки, платіжні доручення, довідки), а також будь-які інші докази, що підтверджують факт невиконання боржником зобов'язань або – у разі загрози неплатоспроможності – потенційну можливість такого невиконання [57].

Р. Б. Поляков слушно зауважує, що неплатоспроможність є унікальною ознакою конкурсного процесу, без якої його існування є принципово

неможливим, оскільки за її відсутності конкурсний процес за своєю суттю був би тотожний виконавчому провадженню [8, с. 169].

Комплексне дослідження поняття та ознак неплатоспроможності фізичної особи здійснено у спільній науковій праці Р. Б. Сірка та О. А. Рассомахіної, яка присвячена аналізу правової природи неплатоспроможності як юридично значущого стану, що виступає підставою для порушення судових процедур реструктуризації або погашення заборгованості відповідно до КУзПБ. Зокрема, дослідники обґрунтовують, що ознаки неплатоспроможності фізичної особи у сучасній правозастосовній діяльності виконують оціночну, а не формально-кількісну функцію, тобто слугують засобом встановлення реального фінансового становища боржника, а не формального підтвердження дотримання кількісних порогових значень заборгованості. Автори також акцентують на посиленні реабілітаційної спрямованості інституту неплатоспроможності фізичних осіб та його ролі у забезпеченні рівноваги інтересів боржника і кредиторів [58].

Отже, попри відсутність у дефінітивному апараті КУзПБ окремих понять «неплатоспроможність фізичної особи» та «банкрутство фізичної особи», зміст цих категорій розкривається через сукупність норм КУзПБ та їх системне тлумачення.

Таким чином, можна констатувати, що неплатоспроможність фізичної особи – це юридично значимий фінансовий стан боржника – фізичної особи, що характеризується її об’єктивною неспроможністю виконати грошові зобов’язання перед кредиторами не інакше, як через застосування передбачених законом судових процедур, і який є правовою підставою для ініціювання провадження у справі про неплатоспроможність. А банкрутство фізичної особи – правова процедура врегулювання боргів фізичної особи шляхом реалізації її майнових активів після офіційного визнання банкрутом [43, с. 115]. Питання банкрутства фізичних осіб детально врегульовано в Книзі п’ятій КУзПБ під назвою «Відновлення платоспроможності фізичної особи».

Підсумовуючи, варто наголосити, що відкритий (невичерпний) перелік підстав для порушення провадження у справі про неплатоспроможність фізичної

особи, закріплений у КУзПБ, демонструє продебіторську спрямованість цього правового інституту, оскільки надає особам у стані фінансових труднощів розширені можливості для судового захисту. Водночас через неоднозначність окремих законодавчих формулювань вирішальне значення набуває судова практика, що виконує роз'яснювальну та інтерпретаційну функцію стосовно норм, які регламентують порушення провадження. У кожній конкретній справі суд, здійснюючи оцінку наданих доказів, встановлюватиме, чи підтверджують вони наявність ознак неплатоспроможності боржника або реальну загрозу неможливості задоволення кредиторських вимог у майбутньому [53].

1.3. Призначення правового інституту неплатоспроможності фізичної особи: методологічні засади дослідження

Як зазначалося у попередніх підрозділах, КУзПБ регламентує умови та процедурний порядок відновлення фінансової спроможності боржників – як фізичних осіб, так і фізичних осіб-підприємців – згідно з процедурами, встановленими цим Кодексом для юридичних осіб, із урахуванням особливостей, передбачених Книгою п'ятою [25]. Верховний Суд у постанові від 23 травня 2023 року у справі №910/5369/21 акцентує, що відповідно до нормативних приписів КУзПБ кожна судова процедура у провадженні про банкрутство (неплатоспроможність) має власне цільове призначення та завдання, а їх запровадження повинно здійснюватися з дотриманням встановлених Кодексом правил послідовного переходу між процедурами [59].

Систематизація практики Верховного Суду у справах про банкрутство уможливлює розкриття змісту та цільової спрямованості правового інституту неплатоспроможності фізичної особи в Україні [43, с. 116].

У постанові від 10 вересня 2020 року у справі №902/227/20 Верховний Суд дійшов висновку, що запровадження законодавцем процедури банкрутства фізичних осіб мало на меті створити правовий механізм, який надає боржнику –

фізичній особі можливість реструктурувати боргові зобов'язання та здійснити їх конвертацію з іноземної валюти у національну грошову одиницю, що покликано запобігти негайній примусовій реалізації житлової нерухомості громадян, переданої в іпотеку за валютними кредитними договорами. Таким чином, зазначена процедура має спеціальний характер і підлягає пріоритетному застосуванню порівняно з іншими процедурами звернення стягнення на іпотечне майно у випадку, коли боржник ініціював провадження у справі про банкрутство [60].

Постановою від 22 вересня 2021 року у справі №910/6639/20 визначено, що зважаючи на мету та цільове призначення КУзПБ, інститут неплатоспроможності фізичних осіб покликаний забезпечити зняття з боржника – фізичної особи тягаря боргових зобов'язань, обсяг яких є значним та які не підлягають погашенню за рахунок наявних поточних доходів та належного боржнику майна. Нормативне регулювання правовідносин між боржником та іншими учасниками конкурсного провадження орієнтоване на поетапне створення для боржника – фізичної особи максимально сприятливих умов для погашення заборгованості через механізми реструктуризації, а за нерезультативності зазначених заходів – на забезпечення ефективного механізму реалізації активів боржника [61].

У постанові від 09 вересня 2021 року у справі №916/4644/15 Верховний Суд підкреслив принципову відмінність між позовним провадженням, призначенням якого є визначення та задоволення індивідуальних кредиторських вимог, та провадженням у справі про банкрутство, яке спрямоване на задоволення усієї сукупності вимог кредиторів неплатоспроможного боржника або, за наявності такої можливості, – на відновлення його фінансової спроможності. Обов'язковим завданням конкурсного провадження є справедливе задоволення усієї сукупності кредиторських вимог, що досягається через гарантування: 1) охорони інтересів кредиторів від протиправних дій інших кредиторів; 2) охорони інтересів кредиторів від недобросовісних дій боржника; 3) охорони боржника від протиправних дій кредиторів [62].

Узагальнення наведених правових позицій Верховного Суду дає підстави стверджувати, що призначення правового інституту неплатоспроможності фізичної особи полягає у забезпеченні комплексного судового механізму, спрямованого на відновлення платоспроможності боржника та справедливе задоволення сукупності вимог кредиторів через запровадження пріоритетних процедур реструктуризації зобов'язань (зокрема, переведення валютних боргів у національну валюту та запобігання негайному відчуженню єдиного житла) з метою звільнення добросовісного боржника від надмірного боргового навантаження [43, с. 116; 53]. Цей інститут реалізує функцію правового захисту учасників провадження шляхом встановлення балансу інтересів, що гарантує охорону кредиторів від недобросовісних дій боржника та інших кредиторів, а також захист боржника від протизаконного тиску кредиторів, забезпечуючи перехід від індивідуального стягнення до колективного та пропорційного розподілу активів.

Необхідно наголосити, що звернення до процедур банкрутства є правомірним лише за умов, коли нездатність задовольнити боргові зобов'язання зумовлена об'єктивними обставинами, що засвідчують фактичну неплатоспроможність боржника. У разі ж встановлення факту навмисного ухилення від виконання прийнятих на себе зобов'язань фізична особа позбавляється права на застосування відповідних процедур.

У постанові від 23 травня 2023 року у справі №910/5369/21 Верховний Суд визнав добросовісність боржника визначальним критерієм у провадженнях про неплатоспроможність фізичних осіб. Суд наголосив, що факти недобросовісної поведінки, оцінені у сукупності з іншими обставинами справи, мають слугувати підставою для закриття провадження, а не для переходу до процедури погашення боргів (статті 123, 126, 128 КУзПБ) [59].

В. А. Гвоздій ще у 2010 році висловлював міркування щодо доцільності запровадження інституту банкрутства фізичних осіб у період економічного піднесення, а не в умовах рецесії, в яких тоді перебувала Україна. На його

переконання, у кризовий період це може спровокувати масове банкрутство громадян, перетворивши державу на «державу банкрутів» [63].

Такий підхід є зрозумілим у складних для держави умовах, проте з ним важко повністю погодитися: саме у кризові періоди держава прагне формувати механізми соціального захисту, здатні мінімізувати фінансові труднощі громадян. Водночас, як обґрунтовано зазначають дослідники, інститут банкрутства фізичних осіб є взаємовигідним для усіх суб'єктів відповідних правовідносин – кредиторів, боржників та суспільства загалом [43, с. 116].

Кредиторам це надає можливість звільнитися від безнадійних боргових активів та водночас удосконалити механізми оцінки фінансової спроможності позичальників. Боржникам – це шанс відновити свій економічний статус, позбутися боргового тиску та протиправних дій колекторських структур. Для суспільства загалом запровадження такого механізму сприяє підтриманню рівноваги між інтересами кредиторів та боржників, забезпечуючи більш виважений підхід до розв'язання фінансових проблем [64, с. 205].

Крім того, банкрутство юридичної особи детерміноване переважно економічними чинниками – неефективним менеджментом, несприятливою ринковою кон'юнктурою чи надмірним борговим навантаженням. Натомість банкрутство фізичної особи є наслідком не лише економічних факторів, а й гуманітарного виміру – прагнення держави захистити своїх громадян від фінансової кризи та руйнівних наслідків надмірної заборгованості [65].

Тривала нездатність фізичної особи обслуговувати свої борги здатна спричинити серйозні соціальні та психологічні наслідки, зокрема розвиток психічних розладів, погіршення стану здоров'я, виникнення тривожних станів, напруженості у сімейному середовищі і навіть суїцидальних тенденцій. У демократичних правових державах, де забезпечення стандартів захисту прав людини є пріоритетом, подібні проблеми не можуть залишатися поза правовою увагою. Інститут банкрутства фізичних осіб у цьому контексті виступає своєрідним індикатором рівня соціальної відповідальності держави перед своїми громадянами.

Разом з тим у суспільній свідомості нерідко побутує уявлення, що боржник, який не виконав фінансові зобов'язання, є винним уже самим фактом отримання кредиту. Проте будь-яке боргове зобов'язання несе в собі певний ризик. Принципово важливо розрізняти ситуації, коли заборгованість виникла внаслідок шахрайських дій, та випадки, коли особа опинилася у скрутному становищі з причин, що від неї не залежали, – через втрату роботи, інвалідність або різке зростання валютного курсу [66, с. 90].

Інститут банкрутства фізичних осіб безумовно відіграє визначальну роль у системі соціального захисту боржників. Він успішно функціонує в усіх економічно розвинених державах – США, Канаді, Великій Британії, Німеччині, Франції, Японії та інших.

Як зауважує І. О. Чорна, законодавство та практика у сфері споживчого банкрутства перебувають у тісному переплетінні з моральними, соціальними, культурними та економічними інституціями суспільства. У цьому ракурсі захист неплатоспроможних громадян постає як своєрідна відповідь на вади кредитної політики. Іншими словами, впровадження механізмів банкрутства для фізичних осіб здатне мотивувати кредиторів, насамперед банківські установи, до більш виваженого підходу при кредитуванні та ретельнішої оцінки платоспроможності позичальників [67, с. 221].

Окремо необхідно зупинитися на правових функціях інституту банкрутства. Зазначені функції відображають напрями та форми впливу права на відповідні суспільні відносини, а їх результативність оцінюється через досягнуті соціально-економічні та інші наслідки правового регулювання [43, с. 117; 53].

В. В. Радзивілюк виокремлює чотири основні функції інституту банкрутства (неспроможності):

1) Оздоровча функція – передбачає застосування процедур банкрутства, орієнтованих на відновлення фінансової стабільності неплатоспроможного боржника та позитивний вплив на економіку країни загалом.

2) Функція задоволення вимог кредиторів – реалізується через встановлення спеціального правового режиму щодо активів боржника з метою забезпечення пропорційного та справедливого їх розподілу між кредиторами.

3) Превентивна функція – спонукає суб'єктів до відповідального й ефективного управління власними фінансами задля уникнення банкрутства. Усвідомлення ризику втрати доходів, ділової репутації та тривалих судових спорів є потужним економічним мотиватором для підтримання належного фінансового стану.

4) Каральна функція – проявляється у суттєвому обмеженні прав неплатоспроможного боржника, щодо якого відкрито провадження у справі про банкрутство. Зокрема, він позбавляється права розпоряджатися своїм майном та самостійно керувати справами [68, с. 24].

Доцільним вбачається виокремлення також таких функцій, як виховна, яка формує у громадян повагу до належного виконання зобов'язань, позитивні правові установки та правомірну поведінку, а також інформаційна – доносить до громадян волю законодавця, інформацію про права та обов'язки боржника і кредиторів [43, с. 117].

Щодо оздоровчої, або, як її ще можна називати, санаційної – функції, то вона знаходить своє практичне втілення у сукупності правових заходів, спрямованих на подолання фінансової кризи громадянина шляхом адаптації боргового навантаження до його реальних можливостей. Ця функція трансформує статус особи з «безнадійного боржника» у «активного суб'єкта економіки», забезпечуючи баланс між правом кредитора на отримання коштів та правом боржника на гідне існування [53].

При дослідженні функцій інституту неспроможності фізичних осіб санаційна функція постає фундаментом сучасної концепції «гуманного банкрутства». Якщо класичне банкрутство юридичних осіб історично тяжіло до ліквідації, то стосовно фізичних осіб санаційна функція набуває пріоритетного значення. Адже одним із визначальних завдань є приведення обсягу боргових зобов'язань у відповідність до реальних доходів особи, що дозволяє їй

виконувати зобов’язання без загрози для задоволення базових потреб (харчування, медикаменти, житло).

При цьому санація охоплює не лише фінансовий вимір, а й соціальний статус особи. З моменту відкриття провадження запроваджується мораторій, що припиняє візити колекторів, арешти рахунків і психологічний тиск на боржника.

Особи, обтяжені непосильними боргами, нерідко переходять у «тіньовий» сектор (неофіційне працевлаштування, зарплати «в конвертах»). Санаційна функція відкриває для них шлях до виходу із тіні: офіційного працевлаштування і повноцінного повернення до статусу платника податків та учасника споживчого ринку.

Санація також передбачає захист майна, необхідного для підтримання життя та здійснення професійної діяльності. Одне із ключових призначень процедури – унеможливити негайну реалізацію житла. Збереження даху над головою є критичним чинником, що дозволяє людині зосередитися на заробітку коштів для розрахунків із кредиторами, а не перебувати на межі виживання.

Крім того, санаційна функція захищає не лише боржника, а й суспільство в цілому. Відновлюючи платоспроможність окремої особи, держава запобігає зростанню частки проблемних кредитів у банківській системі та зменшує навантаження на систему соціального забезпечення.

Функції права банкрутства (неспроможності) здобувають своє нормативне втілення у формі цілей правового регулювання, закріплених у законодавстві. Правова ціль визначається як результат діяльності осіб, які беруть участь у створенні та реалізації правових норм, і являє собою відображення певної юридичної можливості та шляхів її практичного досягнення.

Відповідно до позиції В. В. Радзивілюк, право банкрутства (неспроможності) орієнтоване на досягнення трьох взаємопов’язаних цілей:

1) Надання можливості для відновлення платоспроможності фінансово стійких суб’єктів господарювання, які опинились у скрутному становищі.

2) Забезпечення справедливого та пропорційного задоволення вимог кредиторів у повному або частковому обсязі.

3) Гарантування захисту законних інтересів працівників неплатоспроможного боржника.

Зазначені цілі права банкрутства (неспроможності) перебувають у тісному взаємозв'язку з його основоположними принципами та обумовлюють їх формування та зміст [68, с. 24].

У наукових колах існують різноманітні підходи до осмислення терміна «принцип». Зазвичай його тлумачать етимологічно як вихідне положення певного явища. Принципи права досліджуються не лише у філософії права та загальній теорії, а й у галузевих юридичних науках та міжнародному праві. Як «вихідний початок», «керівна ідея» чи «основа», принцип нерозривно пов'язаний із сутністю явищ, характеризується стійкістю та не є абстрактно-узагальненим. Науковці ідентифікують такі ознаки принципів: їх нормативне закріплення, реалізація через механізм правових норм та вплив на зміст чи механізм дії цих норм [69, с. 156].

Принципи інституту банкрутства (неспроможності) можуть бути виведені шляхом аналізу правових норм, що регулюють відносини у цій сфері, зокрема тих, що містяться в КУзПБ. Значення принципів цього інституту визначається тим, що вони є базисними засадами та вихідними ідеями з властивими їм універсальністю, найвищим ступенем імперативності та загальною значущістю. Без їх засвоєння неможливо ефективно орієнтуватися в законодавстві про банкрутство (неспроможність), коректно тлумачити й застосовувати його положення, а також розв'язувати питання, що не мають прямого законодавчого врегулювання [43; 28].

Аксіологічний (ціннісний) вимір інституту неплатоспроможності фізичної особи полягає у закріпленні та реалізації в його нормах базових правових цінностей, які визначають спрямованість усього механізму. До них належать, зокрема, справедливість, що виявляється у пропорційному задоволенні вимог кредиторів, добросовісність поведінки боржника як умова доступу до процедур, а також принцип пропорційності, який забезпечує баланс між втручанням у майнову сферу боржника та захистом інтересів кредиторів. Водночас інститут

неплатоспроможності фізичної особи відображає і цінність економічної ефективності, оскільки спрямований на відновлення платоспроможності боржника або, за неможливості, на оптимальний розподіл його активів.

Питання визначення принципів у сфері банкрутства є дискусійним, оскільки серед науковців відсутня єдина позиція. Наприклад, Б. М. Поляков виокремлює такі засади: верховенство закону, універсальність, збереження бізнесу (якщо можливо відновити платоспроможність), ліквідацію майна боржника (якщо збереження неможливе) для справедливого розрахунку з кредиторами та державне регулювання сфери неспроможності. Інший підхід пропонує В. В. Джунь, який на основі критеріїв банкрутства формулює принципи конкурсу кредиторів, процедурності задоволення вимог та узгодженості правових норм із суміжними інститутами. У свою чергу, В. П. Козирєва, поділяючи деякі з наведених ідей, пропонує власний перелік: законність, об'єктивна істина, обмеження всеохоплюючої компетенції господарського суду, державне регулювання, гласність, збереження бізнесу, справедливість у конкурсі, право на конкурсне оскарження та ліквідація бізнесу [70, с. 34]. А от Р. Афанасьєв пропонує принципи, орієнтовані на реабілітацію та впорядкованість процесу, серед яких: можливість відновлення діяльності для боржників, запровадження заходів безпеки та систем відродження бізнесу, механізми оздоровлення для сумлінних боржників, запобігання поспішній ліквідації та суперечкам, збереження життєздатності підприємств (де це можливо), а також захист інтересів усіх учасників під час ліквідації [71, с. 41].

Розглядаючи інститут банкрутства (неспроможності), важливо враховувати особливості предмета його регулювання, що охоплює дві ключові сфери: відносини, пов'язані з відновленням платоспроможності, та відносини щодо визнання боржника банкрутом. Ці відносини можуть складатися як у судовому, так і позасудовому порядку. Кожна з процедур, що застосовується до боржника, характеризується власними рисами та специфічними принципами. Відтак доцільно розмежовувати загальні принципи, притаманні інституту

банкрутства (неспроможності) як правовому явищу, та спеціальні принципи, що властиві окремим процедурам у межах цього інституту [28; 53].

На підставі загальних принципів права банкрутства (неспроможності), сформульованих В. В. Радзивілюк, та з урахуванням сучасних тенденцій розвитку судової практики можна виокремити такий перелік спеціальних принципів інституту неплатоспроможності фізичної особи:

1) Здійснення процедур відновлення платоспроможності у встановленій процесуальній формі в рамках відповідного провадження;

2) Впровадження та застосування певних процедур щодо неплатоспроможного боржника;

3) Реалізація процедур відновлення платоспроможності під наглядом державних органів;

4) Відкриття провадження у справі про неплатоспроможність за наявності чітко визначених законодавством формальних і матеріальних підстав;

5) Наявність у боржника кредиторів (колективного або асоційованого характеру) або узгодженості вимог кредиторів щодо його майна;

6) Забезпечення рівності між кредиторами боржника, що виключає випадкові переваги одного перед іншими й передбачає конкурсне врегулювання вимог;

7) Рівномірний і пропорційний розподіл майна неспроможного боржника між кредиторами;

8) Визначення більшості кредиторів не за кількістю, а за розміром їхніх вимог;

9) Обмеження права боржника на розпорядження власним майном та управління справами;

10) Єдність і неподільність об’єкта задоволення;

11) Виконання вимог кредиторів виключно в грошовій формі [68, с. 25].

Водночас більш компактним та сучасним уявляється підхід, викладений у позиції Верховного Суду в Окремій думці від 15 квітня 2021 року у справі

№904/3325/20. У цій позиції зазначено, що основними принципами права, характерними для інституту банкрутства (неспроможності), є такі:

1) Принцип процесуального плюралізму;

2) Оптимальне балансування приватно-правових та публічно-правових інтересів;

3) Загальне, пропорційне та співрозмірне задоволення вимог кредиторів відповідно до їх черговості;

4) Забезпечення єдиного правового захисту інтересів кредиторів у рамках процедур банкрутства;

5) Належність та повнота дій арбітражного керуючого під час проведення судових процедур;

6) Судовий контроль за повнотою та коректністю дій учасників провадження у справах про банкрутство, що передбачає встановлення судом об'єктивних обставин правовідносин сторін по множинних предметах спорів, які виникають у процедурах банкрутства.

Суддя О. О. Банасько в зазначеній Окремій думці також підкреслює, що відповідно до частини першої статті 3 ГПК України суди мають застосовувати особливі принципи інституту неплатоспроможності, відображені в законодавстві про банкрутство, задля досягнення мети цього законодавства – максимально повного задоволення кредиторських вимог. Застосування принципів судового контролю, єдиного правового захисту кредиторів та пропорційності надає суду необхідні правові інструменти для забезпечення балансу інтересів кредиторів та боржника на кожному етапі конкурсної процедури [72].

М. Лукашук, посилаючись на Звіт Світового банку щодо банкрутства фізичних осіб, наводить три ключові умови «економічного відновлення» боржника:

1) звільнення від надмірної заборгованості;

2) відсутність дискримінації – тобто надання особам, які пройшли процедуру банкрутства, такого ж правового статусу, як і іншим громадянам;

3) створення умов для запобігання надмірній заборгованості в майбутньому [73, с. 177].

Такий підхід є обґрунтованим, оскільки сприяє не лише фінансовому оздоровленню боржників, а й підтриманню економічної стабільності та соціальної справедливості.

Заслуговують на увагу й статистичні дані у сфері банкрутства. Так, за даними дослідження Світового банку Doing Business 2020 (рейтинг, що оцінює легкість ведення бізнесу за десятьма основними показниками та уможливлює міжкраїнове порівняння), за індикатором «врегулювання неплатоспроможності» Україна займала лише 146 позицію серед 190 держав. Серед провідних чинників такого низького рейтингу виокремлювалися:

1) надмірна тривалість процедури банкрутства – 2,9 років (порівняно з 2,3 роками у Східній Європі та Центральній Азії і 1,7 роками в розвинених країнах);

2) висока вартість процедур – 40,5% від вартості майна боржника (проти 13,1% у Східній Європі та Центральній Азії і 9,1% у розвинених країнах);

3) низька ефективність процедур банкрутства (індекс стягнення/центів на долар) – 9,6, що суттєво поступається відповідним показникам у Східній Європі та Центральній Азії (38) та розвинених країнах (71,2) [74, с. 50].

У контексті призначення інституту неплатоспроможності фізичних осіб зазначені проблеми зберігають особливу актуальність. Надмірна тривалість процедур, їх висока вартість і низька ефективність негативно позначаються на можливостях фізичних осіб – боржників відновити фінансову спроможність, що ускладнює реалізацію основної мети цього інституту – звільнення фізичної особи від значного боргового тягаря шляхом реструктуризації зобов’язань чи реалізації активів [43, с. 117; 53].

Зазначені проблеми залишаються особливо значущими, оскільки безпосередньо впливають на реалізацію закладених в інституті моделей правового регулювання, його місце в системі права, метод правового впливу та суб’єктно-об’єктну структуру. Зокрема, попри те, що сучасні моделі неплатоспроможності фізичних осіб умовно поділяються на прокредиторські та

проборжникові, а також ліквідаційні та реабілітаційні, національна модель, закріплена у КУзПБ, має змішаний характер і покликана поєднувати інтереси кредиторів із забезпеченням боржнику «другого шансу», однак надмірна тривалість процедур і їх висока вартість фактично нівелюють реабілітаційну складову. Водночас комплексна, міжгалузева природа цього інституту, що поєднує приватноправові та публічно-правові елементи, у поєднанні зі змішаним методом правового регулювання (імперативно-диспозитивним), не завжди забезпечує належну ефективність процедур, зокрема через надмірну формалізацію та значну роль суду, що ускладнює оперативність і доступність механізмів відновлення платоспроможності. Крім того, складна суб'єктно-об'єктна структура, яка охоплює взаємодію боржника, кредиторів, арбітражного керуючого та суду щодо майнових активів, зобов'язань і самого стану платоспроможності, також зазнає впливу зазначених проблем, що в сукупності негативно позначається на досягненні основної мети цього інституту – ефективного звільнення фізичної особи від надмірного боргового тягаря шляхом реструктуризації зобов'язань або реалізації активів.

Проаналізовані характеристики права банкрутства (неспроможності) переконливо засвідчують юридичну самобутність відповідних нормативних масивів. Ця самобутність є відображенням специфіки предмету, принципів, цілей та методів правового регулювання, притаманних зазначеним нормам. Саме ці елементи обумовлюють соціальні функції та призначення відповідних норм, а також їхній реальний вплив на суспільне життя [43, с. 117; 28; 53].

За результатами аналізу чинного законодавства можна констатувати, що інститут неплатоспроможності фізичної особи в Україні:

1) Регулює особливу категорію суспільних відносин, що виникають у процесі відновлення фінансової спроможності боржника або визнання його банкрутом з метою задоволення кредиторських вимог. До сфери регулювання стосовно фізичних осіб належать процедури реструктуризації боргів та їх погашення.

2) Має власну законодавчу базу, центральним елементом якої виступає Кодекс України з процедур банкрутства, що консолідує основні норми, не виключаючи наявності окремих положень в інших нормативно-правових актах.

3) Вирізняється специфічним суб'єктним складом, що охоплює як загальних суб'єктів банкрутства, так і безпосередніх учасників провадження у справі про неплатоспроможність, кожен із яких наділений певним правовим статусом.

4) Виконує конкретні правові функції, сутність яких полягає у визначенні напрямків впливу права на суспільні відносини. Ці функції знаходять своє нормативне відображення у формі цілей правового регулювання, закріплених у законодавстві, і перебувають у тісному взаємозв'язку з його основоположними принципами, обумовлюючи їх формування і зміст [43, с. 116].

5) Реалізовується на засадах спеціальних принципів, чіткий перелік яких у законодавстві відсутній, що є суттєвим недоліком, оскільки їх нормативне закріплення могло б слугувати орієнтиром для Верховного Суду у правозастосовній діяльності [53].

6) Пріоритетна мета цього інституту полягає не в застосуванні санкцій до боржника, як це було характерним для попередніх правових епох, а у гарантуванні законних інтересів кредиторів та створенні правового механізму, здатного забезпечити відновлення фінансової стійкості боржника [3; 43, с. 117].

7) Процедура оцінки неплатоспроможності має розглядатися як комплексне дослідження, що дозволяє визначити реальний фінансовий стан боржника та окреслити можливі шляхи виходу з кризової ситуації [28].

Функціонування та подальший розвиток процедур банкрутства (неспроможності) є невід'ємними елементами ефективної ринкової економіки. Разом з тим сучасна практика застосування цього інституту продовжує стикатися з низкою викликів, які потребують послідовного розв'язання [53].

Висновки до розділу 1

1. Здійснений комплексний ретроспективний аналіз генезису та трансформації інституту неплатоспроможності фізичної особи – починаючи від нормативних приписів Стародавнього Риму (процедура cessio bonorum), положень Руської Правди, Литовських статутів, законодавства російської та Австрійської імперій, радянського періоду і завершуючи чинним Кодексом України з процедур банкрутства – дав змогу розробити авторську періодизацію етапів розвитку цього інституту в Україні, що включає чотири послідовні стадії: 1) Київська Русь та ранньофеодальний період (зародження перших правових механізмів врегулювання боргових відносин на засадах майнової відповідальності боржника, диференціація торгової та неторгової форм неспроможності); 2) радянська доба (фактичне усунення інституту банкрутства з правового поля внаслідок панування централізованої планової економіки); 3) перехідний період (1991–2019 рр.) (відновлення потреби в інституті банкрутства в умовах формування ринкової економіки, створення спеціалізованого законодавства та його поетапне вдосконалення); 4) сучасний етап (з 2019 р.) (ухвалення Кодексу України з процедур банкрутства, поширення процедур неплатоспроможності на всіх фізичних осіб та впровадження реабілітаційних механізмів). Запропонована періодизація, на відміну від наявних у доктрині, враховує специфіку формування інституту на українських теренах під впливом різних правових систем та зосереджує увагу на еволюції саме неплатоспроможності фізичної особи як самостійного предмета правового регулювання.

2. На підставі системного аналізу дефінітивних приписів Кодексу України з процедур банкрутства, доктринальних концепцій та практики Верховного Суду удосконалено визначення категорій неплатоспроможності та банкрутства фізичної особи як самостійних правових категорій, що відрізняються від загальних (універсальних) визначень, закріплених у статті 1 КУзПБ. Обґрунтовано, що неплатоспроможність фізичної особи – це юридично

значимий фінансовий стан боржника – фізичної особи, що характеризується її об'єктивною неспроможністю виконати грошові зобов'язання перед кредиторами не інакше, як через застосування передбачених законом судових процедур, і який є правовою підставою для ініціювання провадження у справі про неплатоспроможність. Банкрутство фізичної особи визначено як правову процедуру врегулювання боргів фізичної особи шляхом реалізації її майнових активів після офіційного визнання банкрутом. Доведено, що неплатоспроможність виступає попереднім, початковим щодо банкрутства станом, який за певних обставин здатний трансформуватися у визнання особи банкрутом: неплатоспроможна особа ще зберігає потенційну здатність відновити своє фінансове становище, тоді як банкрутство фізичної особи передбачає реалізацію механізму погашення боргів.

3. За результатами дослідження правової природи неплатоспроможності фізичної особи вдосконалено визначення її ознак. Аргументовано, що ознаки неплатоспроможності фізичної особи у сучасній правозастосовній діяльності виконують оціночну, а не формально-кількісну функцію – тобто слугують засобом встановлення реального фінансового становища боржника, а не інструментом формального підтвердження дотримання кількісних порогових значень заборгованості. На підставі дослідження статті 115 КУзПБ та судової практики Верховного Суду доведено, що перелік підстав для порушення провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи є відкритим (невичерпним), а для його ініціювання достатньо наявності навіть однієї підстави у будь-якій комбінації. Встановлення стану неплатоспроможності визначено як обов'язкову передумову для порушення судового провадження, що є тією ознакою, яка відрізняє конкурсний процес від звичайного виконавчого провадження.

4. На основі узагальнення правових позицій Верховного Суду та доктринальних джерел набуло подальшого розвитку формулювання призначення правового інституту неплатоспроможності фізичної особи в сучасних умовах. Обґрунтовано, що призначення цього інституту полягає у

забезпеченні комплексного судового механізму, спрямованого на відновлення платоспроможності боржника та справедливе задоволення сукупності вимог кредиторів через запровадження пріоритетних процедур реструктуризації зобов'язань з метою звільнення добросовісного боржника від надмірного боргового навантаження. Встановлено, що цей інститут виконує функцію правового захисту учасників провадження через встановлення балансу інтересів: забезпечення охорони кредиторів від недобросовісних дій боржника та інших кредиторів, а також захисту боржника від протиправного тиску, гарантуючи перехід від індивідуального стягнення до колективного та пропорційного розподілу активів.

5. Вдосконалено теоретичні положення принципу добросовісної поведінки боржника як визначального критерію у процедурах неплатоспроможності фізичної особи. Встановлено, що добросовісність фізичної особи – боржника є ключовою умовою для отримання доступу до процедур відновлення платоспроможності та звільнення від боргових зобов'язань. Обґрунтовано, що правовий механізм відновлення фінансової спроможності фізичних осіб зорієнтований виключно на підтримку добросовісних боржників, які об'єктивно позбавлені можливості погасити свої фінансові зобов'язання та опинилися у критичному матеріальному становищі. З'ясовано, що обставини, які свідчать про недобросовісну поведінку боржника, у сукупності з іншими фактами справи мають братися до уваги господарським судом як підстава для ухвалення рішення про закриття провадження, що кореспондує приписам статей 3 та 13 Цивільного кодексу України та підтверджується практикою Верховного Суду.

6. На підставі критичного аналізу наявних класифікацій вдосконалено систему функцій інституту банкрутства (неспроможності). Поряд із традиційно виокремлюваними у доктрині функціями (оздоровча, функція задоволення вимог кредиторів, превентивна, каральна) обґрунтовано доцільність доповнення цієї класифікації двома новими функціями: виховною (яка формує у громадян повагу до належного виконання зобов'язань, позитивні правові установки та правомірну поведінку) та інформаційною (яка доносить до громадян волю законодавця,

інформацію про права та обов’язки боржника і кредиторів). Розширена класифікація повніше відображає багатоаспектний вплив інституту неплатоспроможності на суспільні відносини та уможливлює системну оцінку його ролі у правовому регулюванні.

7. Набуло подальшого розвитку визначення поняття та особливостей оздоровчої (санаційної) функції правового інституту неплатоспроможності фізичної особи. Обґрунтовано, що санаційна функція знаходить своє практичне втілення у сукупності правових заходів, спрямованих на подолання фінансової кризи громадянина шляхом адаптації боргового навантаження до його реальних можливостей, трансформуючи статус особи з «безнадійного боржника» у «активного суб’єкта економіки» та забезпечуючи баланс між правом кредитора на отримання коштів та правом боржника на гідне існування. Встановлено, що стосовно фізичних осіб санаційна функція є пріоритетною порівняно з ліквідаційною і виступає фундаментом сучасної концепції «гуманного банкрутства». Аргументовано, що санаційна функція охоплює не лише фінансовий вимір (приведення обсягу боргових зобов’язань у відповідність до реальних доходів), а й соціальний (мораторій, що припиняє тиск на боржника; збереження житла; створення умов для повернення до офіційного працевлаштування), а також макроекономічний аспект (запобігання зростанню частки проблемних кредитів та зменшення навантаження на систему соціального забезпечення).

Таким чином, результати дослідження, викладені у Розділі 1, засвідчують, що інститут неплатоспроможності фізичної особи в Україні пройшов тривалий еволюційний шлях і на сучасному етапі набув характеру комплексного міжгалузевого правового утворення, спрямованого на забезпечення балансу інтересів боржника та кредиторів. Визначені теоретичні засади становлять підґрунтя для подальшого дослідження процедурних аспектів неплатоспроможності фізичної особи та формулювання пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВІ ПРО НЕПЛАТОСПРОМОЖНІСТЬ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ В УКРАЇНІ

2.1. Відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи

Ключовою передумовою запуску процедури банкрутства є об’єктивний стан неплатоспроможності боржника. Саме ця обставина, що вирізняє конкурсне провадження з-поміж інших правових механізмів, слугує визначальною умовою для його ініціювання.

Аналіз чинного законодавства засвідчує певну термінологічну непослідовність. Стаття 8 Кодексу України з процедур банкрутства не встановлює безпосереднього зв’язку між неплатоспроможністю боржника та відкриттям провадження у справі про банкрутство. Проте системне тлумачення положень Кодексу незаперечно свідчить про її вирішальну роль у правовому регулюванні відповідних процедур. Зокрема, частина 3 статті 39 КУзПБ визначає, що суд має з'ясувати спроможність боржника виконати свої майнові зобов'язання, термін виконання яких настав. Пункт 8 частини 11 статті 90 КУзПБ прямо вказує на необхідність закриття провадження у справі про банкрутство у разі відсутності ознак неплатоспроможності. Це свідчить про те, що неплатоспроможність залишається фундаментальною умовою визнання боржника банкрутом, навіть якщо Кодекс не закріплює її як беззаперечну передумову відкриття провадження [25].

Необхідно наголосити, що неплатоспроможність не є статичним формалізованим станом – її не можна зводити виключно до обсягу заборгованості, факту порушення виконавчого провадження чи тривалості прострочення. Зазначений підхід зумовлює потребу в індивідуальній оцінці фінансового становища боржника в кожному окремому провадженні [28].

Варто зауважити, що у приписах статей 34, 37 і 38 КУзПБ, які стосуються процедури подання заяви про порушення провадження у справі про банкрутство

юридичної особи, її прийняття та відмови у прийнятті, не міститься прямої вимоги щодо обов'язкового підтвердження фінансової неспроможності боржника [25].

У постанові від 28.05.2020 у справі №910/2522/20 Північний апеляційний господарський суд підтвердив, що стаття 8 КУзПБ не містить безпосередніх вказівок щодо підстав для порушення провадження. Водночас суд акцентував, що визначальною умовою для його порушення є встановлення факту неплатоспроможності боржника [75].

Це підтверджує позицію про те, що, хоча Кодекс не включає неплатоспроможність як нормативну передумову у статтях, що регулюють початковий етап процедури (зокрема, стаття 8), її фактична наявність залишається вирішальним фактором для визнання боржника банкрутом. Судова практика свідчить, що саме здатність боржника виконувати свої майнові зобов'язання є критерієм для подальшого розгляду справи, а відсутність ознак неплатоспроможності є підставою для закриття провадження.

Принциповою відмінністю від конкурсного провадження щодо юридичних осіб, де обсяг простроченої заборгованості не є визначальним критерієм для порушення справи, є те, що для ініціювання провадження щодо банкрутства фізичної особи за Кодексом України з процедур банкрутства необхідна наявність чітко встановлених підстав.

Також суттєвою відмінністю від конкурсного провадження щодо юридичних осіб, де ініціатива може належати обом сторонам боргового зобов'язання, є те, що у справах про неплатоспроможність громадян правом на судове звернення наділений виключно сам боржник (абзац 1 частини 2 статті 115 КУзПБ) [25].

Як зазначає суддя судової палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду О. Васьковський, на відміну від Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», КУзПБ встановлює виключно добровільну модель ініціювання неплатоспроможності громадянина чи підприємця, визначаючи це

як суб'єктивне право, а не юридичний обов'язок. Коло потенційних суб'єктів такого провадження охоплює будь-яку фізичну особу без винятку. При цьому неспроможність фізичної особи виконати свої грошові зобов'язання не обмежується лише тими зобов'язаннями, які виникли у фізичної особи у зв'язку зі здійсненням нею підприємницької діяльності [76, с. 13].

Такий нормативний підхід спрямований на гарантування правового захисту фізичних осіб через виключення можливості примусового банкрутства, яке могло б породити негативні соціальні наслідки. Водночас надання кожному громадянину, незалежно від підприємницького статусу, права на звернення до процедури банкрутства суттєво розширює доступ до інструментів фінансового оздоровлення для осіб у скрутному матеріальному становищі.

Водночас І. А. Бутирська переконана, що ототожнення правових режимів банкрутства фізичних осіб та фізичних осіб-підприємців є методологічно некоректним, оскільки таке зрівняння суперечить засадам господарських правовідносин. Дослідниця аргументує свою позицію тим, що правовий статус фізичної особи-підприємця істотно відрізняється від статусу звичайної фізичної особи, насамперед через специфіку договірних зобов'язань, що виникають у процесі підприємницької діяльності. Вона наголошує, що фізична особа, яка здійснює підприємництво, є самостійним суб'єктом господарювання, діє на власний ризик і, відповідно, повинна нести відповідальність на рівні з юридичними особами [54, с. 93].

Схожу позицію обстоюють Р. Ю. Ханик-Посполітак та В. В. Посполітак, які справедливо наголошують на недоцільності виключення фізичних осіб-підприємців із переліку суб'єктів, щодо яких кредитори можуть ініціювати справу про банкрутство. Вони аргументують це тим, що така норма може призвести до невиконання значних обсягів зобов'язань, які юридичні особи приховують через діяльність афілійованих ФОП-ів [77, с. 3].

Наведена проблема є актуальною, оскільки деякі компанії вдаються до використання пов'язаних фізичних осіб-підприємців для ухилення від відповідальності та уникнення виконання боргових зобов'язань. Позбавлення

кредиторів можливості ініціювати банкрутство таких ФОП-ів може спричинити правові прогалини, що сприятимуть фінансовій нестабільності та порушенню принципу справедливості у господарських відносинах.

Р. Б. Поляков зазначає, що фундаментом для порушення справи щодо неплатоспроможності громадянина є його об'єктивна нездатність розрахуватися за фінансовими зобов'язаннями перед кредитором. Саме припинення розрахунків і є станом неплатоспроможності, що водночас свідчить про недостатність наявних ресурсів для покриття існуючої заборгованості [8, с. 176].

Відтак, фінансова неспроможність є визначальним фактором у визначенні статусу боржника та запуску механізмів правового врегулювання його боргів.

Стаття 115 КУзПБ закріплює такі підстави для порушення провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи:

1) боржник протягом двох місяців допустив прострочення понад половини щомісячних платежів за кредитними та іншими зобов'язаннями;

2) у боржника відсутнє майно, на яке може бути звернено стягнення, а здійснені виконавцем відповідно до Закону України «Про виконавче провадження» заходи щодо розшуку такого майна виявилися безрезультатними;

3) наявні ознаки загрози неплатоспроможності.

При обчисленні розміру грошових вимог, включно з фіскальними зобов'язаннями, не враховуються штрафні нарахування (неустойка, пеня) та інші фінансові стягнення [25].

Допущення звернення до суду за наявності хоча б однієї з перелічених підстав суттєво розмиває критерії ініціювання процедури банкрутства, відкриваючи можливість для суб'єктивного підходу суду. Виходячи із норм статті 115 КУзПБ, звернення до суду із заявою про встановлення статусу неплатоспроможною можливе за наявності хоча б однієї з підстав, передбачених цією статтею.

Доцільно зауважити, що до 20 березня 2023 року ще однією з підстав для порушення провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи, передбаченою пунктом 1 частини другої статті 115 КУзПБ, була наступна:

- сукупний обсяг простроченої заборгованості перед кредитором (кредиторами) сягає щонайменше тридцятикратного розміру мінімальної заробітної плати.

Додатково зазначаємо, що стаття 1 КУзПБ визначає грошове зобов'язання у трьох вимірах: по-перше, це обов'язок боржника здійснити на користь кредитора грошову виплату, що випливає з цивільно-правового правочину або інших законодавчо визначених підстав; по-друге, фіскальні та страхові платежі (податки, збори, внески на загальнообов'язкове державне пенсійне та соціальне страхування); по-третє, зобов'язання, що постають із неможливості виконання договорів зберігання, підряду, оренди, ренти тощо і підлягають грошовому вираженню [25].

Для ініціювання процедури банкрутства фізичної особи у 2023 році, згідно з першою умовою статті 115 КУзПБ, загальна сума простроченої заборгованості перед кредиторами повинна була сягати щонайменше 201 000 гривень. Цей розрахунок базується на мінімальній заробітній платі, яка у 2023 році складала 6700 гривень, помноженій на коефіцієнт 30 [78].

У межах попереднього Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» безспірність вимог вважалася обов'язковою умовою. Такі вимоги повинні були бути підтверджені набранням законної сили судовим рішенням або постановою про відкриття виконавчого провадження [21].

Однак, на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» №2971-IX від 20.03.2023 вказаний пункт 1 частини другої статті 115 КУзПБ було виключено [79].

Відтак, відповідно до чинної редакції КУзПБ, першою підставою для порушення провадження у справі про неплатоспроможність виступає ситуація, коли боржник протягом двох місяців припинив сплачувати більше ніж 50% від суми щомісячних платежів за кожним своїм кредитним чи іншим зобов'язанням. Ключовим тут є сам факт несплати протягом двох місяців суми, що перевищує половину щомісячного платежу за кожним окремим кредитом або позикою. Ця

умова поширюється як на банківські кредити, так і на інші фінансові зобов'язання, включаючи борги перед фінансовими та нефінансовими установами, що надають невеликі позики. Імовірно, ця норма була введена для врегулювання проблем, пов'язаних з діяльністю колекторських компаній в Україні, та з метою запобігання незаконним методам стягнення боргів.

Другою підставою для порушення провадження у справі про неплатоспроможність до 20 березня 2023 року звучала так: ухвалення постанови у виконавчому провадженні про відсутність у фізичної особи майна, на яке може бути звернуте стягнення. Зазвичай ця умова стосувалась різних видів зобов'язань, за якими фізична особа програла судові спори і кредитори ініціювали виконавче провадження через державного або приватного виконавця. Однак, це також могло стосуватися і податкової заборгованості, щодо якої ще не минув строк позовної давності, але податкові органи вже звернулися до суду для її стягнення.

Знову ж таки, на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» №2971-IX від 20.03.2023 вказаний пункт 3 частини другої статті 115 КУзПБ було викладено у такій редакції: у боржника відсутнє майно, на яке може бути звернено стягнення, а здійснені виконавцем відповідно до Закону України «Про виконавче провадження» заходи щодо розшуку такого майна виявилися безрезультатними [79].

Стаття 1 Закону України «Про виконавче провадження» визначає цю процедуру як завершальний етап судового процесу, що полягає у сукупності дій уповноважених органів та осіб, спрямованих на примусову реалізацію судових рішень та рішень інших компетентних органів у порядку, встановленому Конституцією та законодавством [80].

Для того, щоб розпочати виконавче провадження з метою виконання рішення суду, стягувач повинен подати виконавчий документ разом із заявою про відкриття виконавчого провадження до відповідного відділу державної виконавчої служби.

Отож, особливістю процедури відновлення платоспроможності фізичної особи є її ініціювання виключно самим боржником, що, на думку автора, є суттєвим недоліком чинного законодавства [28]. Для забезпечення дієвого механізму зменшення фінансового навантаження на неплатоспроможну фізичну особу варто розглянути питання щодо можливості кредитора ініціювати процедуру неплатоспроможності. Додатковою проблемою є висока вартість процедури банкрутства, яка додає фінансового тягаря неплатоспроможній особі, що суперечить меті цього інституту.

Згідно з тою ж таки статтею 115 КУзПБ для подання до господарського суду заяви про порушення провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи достатньо наявності навіть однієї із закріплених підстав. Проте, Р.Б. Поляков висловлює думку про необхідність ускладнення доступу до цієї процедури для фізичних осіб. Він пропонує зробити обов'язковою умовою для відкриття провадження одночасну наявність всіх чотирьох підстав, зазначених у частині 2 статті 115 КУзПБ (чинній на той момент). На його погляд, наразі умови для відкриття провадження у справах про неплатоспроможність фізичних осіб є «легшими» порівняно з умовами для відкриття провадження у справах про банкрутство юридичних осіб [26].

Аналізуючи третю підставу для порушення провадження у справі про неплатоспроможність, зазначимо, що поняття «загроза неплатоспроможності» вже має усталену присутність у вітчизняному правовому полі [28]. Вперше воно було закріплене у частині 5 статті 11 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», яка встановлювала обов'язок боржника подати заяву про порушення провадження у справі про банкрутство у разі наявності такої загрози. При цьому під загрозою неплатоспроможності розумілася ситуація, коли задоволення вимог одних кредиторів виключало б можливість погашення боргів перед іншими [21].

Водночас, КУзПБ в чинній редакції не містить чіткого нормативного визначення терміну «загроза неплатоспроможності». У редакції, яка діяла до 19 квітня 2024 року, така підстава для порушення провадження у справі про

неплатоспроможність означала, що наявні додаткові обставини, що свідчать про неможливість боржника у найближчій перспективі розрахуватися за фінансовими зобов'язаннями або продовжувати регулярні платежі [25].

Але Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» №3985-IX від 19.09.2024 було внесено зміни і вказаний пункт 4 частини другої статті 115 КУзПБ тепер визначає цю підставу лише так: наявні ознаки загрози неплатоспроможності [81].

Відсутність розгорнутого тлумачення цього поняття є прогалиною чинного законодавства, оскільки потребує уточнення конкретних обставин, що підтверджують фінансову неспроможність, а також окреслення строку «найближчим часом». Л. Д. Руденко і М. Д. Жительний пропонують трактувати «загрозу неплатоспроможності» як сукупність документально підтверджених правових підстав, що свідчать про неможливість боржника виконати свої фінансові зобов'язання або здійснювати регулярні платежі протягом двох наступних місяців [82, с. 51].

Виключне право на звернення до суду із заявою про порушення провадження у справі про неплатоспроможність з одного боку є запобіжником для захисту інтересів боржника. А з іншого боку – суттєвим обмеженням, оскільки кредитори позбавлені можливості ініціювати цю процедуру навіть щодо фізичної особи-підприємця. Зазначений нормативний підхід не узгоджується з завданням законодавства щодо ефективного зменшення фінансового тягаря боржників та потребує оптимізації, зокрема через надання кредиторам права ініціювати провадження хоча б щодо фізичної особи-підприємця. Умови для звернення до суду мають бути чітко визначені законом, а їх невиконання повинно ставати обов'язковою підставою для відмови у відкритті провадження. Такий підхід кореспондуватиме поняттю підприємництва, як виду господарської діяльності, відповідно до якого, це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Хоча таке визначення вже не є нормативно встановленим після втрати чинності Господарським кодексом України, однак це не змінює суті підприємництва як самостійної господарської діяльності, яка здійснюється на власний ризик.

Згідно зі статтею 116 КУзПБ, заява про порушення провадження у справі про неплатоспроможність подається лише боржником. Заява повинна містити такі відомості:

1) назва відповідного господарського суду;

2) ідентифікаційні відомості про боржника;

3) опис фактичних обставин, що зумовили звернення;

4) реєстр доданих документів.

Утім, законодавцем визначено перелік додатків, які необхідно завчасно підготувати: довідку про наявність чи відсутність підприємницького статусу, майнову декларацію боржника та членів його родини за три роки, що передували зверненню, докази авансування на судовий депозит винагороди арбітражному керуючому за перші три місяці, інформацію про наявність або відсутність непогашених судимостей за економічні злочини, а також інші документи, що підтверджують обставини, визначені статтею 115 КУзПБ [25].

Стосовно останнього пункту доцільно підкреслити, що КУзПБ не містить вичерпного переліку таких документів, залишаючи їх визначення на розсуд боржника та господарського суду. На практиці непоодинокими є випадки залишення заяв без руху через відсутність саме цих «інших» документів. Деякі суди подекуди помилково залишають заяви без руху через ненадання підтвердження заявника про неподання інших позовів до того самого боржника з аналогічним предметом і підставами, як того вимагає Господарський процесуальний кодекс України для позовних заяв, хоча Кодекс України з процедур банкрутства зазначеної вимоги не закріплює. А от в умовах правового режиму воєнного стану, який введений на всій території України, починаючи з 24 лютого 2022 року, збір необхідних документів є значно складнішим. Найчастіше у боржника можуть виникати складнощі з наданням трудової книжки, договорів, що стали підставою для виникнення заборгованості, а також

копій документів, які підтверджують право власності боржника на майно [1, с. 22]. Такі фактори впливають на ефективність доступу до механізму банкрутства фізичних осіб саме в умовах сучасної війни з державою-агресором та потребують аналізу правозастосовної практики для подальшого вдосконалення законодавчих процедур.

Звернемо окрему увагу на пункт 12 частини 3 зазначеної статті 116 КУзПБ, відповідно до якого на боржника – фізичну особу покладається обов'язок здійснити авансування винагороди керуючому реструктуризацією. Аналогічний обов'язок щодо авансування витрат передбачений і для ініціатора справи про банкрутство юридичних осіб (частини 2, 4 статті 34 КУзПБ). Однак, для боржника – юридичної особи встановлено додаткову імперативну вимогу: заява подається лише за наявності майна, достатнього для покриття всіх витрат, пов'язаних з провадженням у справі, якщо інше не встановлено Кодексом (частина 6 статті 34 КУзПБ). З огляду на це, Р. Б. Поляков вважає слушним поширити дію положень частини 6 статті 34 КУзПБ, що стосуються наявності майна боржника, необхідного для покриття судових витрат, на фізичних осіб при ініціюванні ними процедури неплатоспроможності. Реалізація такого підходу дозволила б гарантувати компенсацію судових витрат, включаючи винагороду арбітражного керуючого (навіть у процедурі погашення боргів), судовий збір, сплачений кредиторами, та витрати на правову допомогу адвоката [8, с. 179].

Попри те що нормативні акти не встановлюють обов'язку сплачувати судовий збір при зверненні із заявою про ініціювання справи щодо неплатоспроможності громадянина, на практиці траплялися випадки помилкового залишення таких заяв без руху саме через ненадання підтвердження його сплати [28].

Зокрема, Господарський суд Харківської області ухвалою від 27 квітня 2020 року у справі №922/1213/20 визнав необхідність сплати судового збору в розмірі 21 020 грн., що стало причиною зупинення провадження до моменту його сплати боржником [83]. Водночас Східний апеляційний господарський суд у своїй постанові від 4 лютого 2020 року у справі №917/2088/19 дійшов висновку,

що рішення суду першої інстанції щодо повернення заяви через відсутність доказів сплати судового збору є безпідставним, оскільки воно не враховує специфіку провадження у справах про неплатоспроможність фізичних осіб та положення статті 116 КУзПБ [84].

Зазначена ситуація ілюструє правову невизначеність у питанні сплати судового збору в таких категоріях справ та наявність помилок у правозастосуванні. Вона засвідчує необхідність узгодження судової практики з нормативними приписами задля уникнення суперечностей при реалізації процедури банкрутства фізичних осіб.

Додатково зазначимо, що до набрання чинності КУзПБ фізичні особи-підприємці сплачували судовий збір за порушення справи про банкрутство на рівні з юридичними особами, що підтверджується статтею 11 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [21]. Це свідчило про однаковий підхід до регулювання банкрутства підприємців та компаній, враховуючи їхню участь у господарських відносинах. Однак варто зазначити, що деякі громадяни-боржники, які не мали жодного стосунку до підприємницької діяльності, можуть мати борги, що перевищують за обсягом заборгованість великих підприємств. Це демонструє, що фінансова неспроможність фізичних осіб може бути не менш значущою для економічної системи, ніж банкрутство юридичних осіб. Такий контраст підкреслює необхідність збалансованого підходу до регулювання банкрутства фізичних осіб, щоб забезпечити справедливе вирішення фінансових проблем незалежно від статусу боржника.

Як вдало підкреслюють В. Радзивілюк та Р. Поляков у своїй статті «Проблеми застосування господарсько-процесуальних норм у процедурі банкрутства (неплатоспроможності)», якщо заява не відповідає вимогам статті 34 КУзПБ, то її, за рідкісним винятком, якщо дотримуватися логіки законодавця, не можна залишити без руху або повернути. Так, у частині третій статті 37 КУзПБ передбачено залишення заяви про відкриття справи про банкрутство без руху з підстав, передбачених у статті 174 ГПК України, з урахуванням вимог

КУзПБ. Ці вимоги регламентовано статтею 38 КУзПБ і стосуються вони випадків повернення зазначеної заяви, а саме, коли:

- заява не містить підпису або підписана особою, яка не має відповідних повноважень;

- до порушення провадження у справі про банкрутство надійшла заява про відкликання заяви про відкриття справи про банкрутство;

- заявником, до розгляду попередньої заяви, подано аналогічну заяву про порушення провадження у справі про банкрутство.

Інших випадків повернення зазначеної заяви КУзПБ не містить. Водночас відсутність доказів (оплати судового збору; авансування винагороди арбітражному керуючому направлення боржникові копії заяви; підтвердження неплатоспроможності боржника або її загрози), якщо слідувати аналізу наведених норм, не дає право суду залишити заяву без руху або її повернути. Така проблема виникає у справах про неплатоспроможність громадян відповідно до положень статей 113, 117 КУзПБ, коли суди зобов'язані застосовувати норми, що стосуються юридичних осіб, зокрема й норми статей 37, 38 КУзПБ [85, с. 151].

За приписами статті 119 КУзПБ, під час підготовчого засідання суд досліджує подану документацію, з'ясовує, чи існують передумови для ініціювання провадження щодо неплатоспроможності, та розглядає пов'язані процесуальні питання. Водночас суд наділений правом відмовити у порушенні такого провадження за наявності однієї з кількох підстав: якщо не підтверджено передумов для його відкриття; якщо боржник повністю розрахувався з кредиторами до проведення підготовчого засідання; якщо щодо боржника порушено адміністративне чи кримінальне провадження за протиправні дії, пов'язані з його фінансовою неспроможністю; а також якщо боржника вже було визнано банкрутом упродовж останніх п'яти років [25].

Слід підкреслити, що судовий акт про порушення провадження щодо неплатоспроможності громадянина автоматично тягне за собою встановлення мораторію на задоволення кредиторських вимог, ініціювання процедури

перегляду боргових зобов’язань із одночасним визначенням відповідального арбітражного керуючого та вжиття забезпечувальних заходів на захист інтересів кредиторів.

Відкриття справи породжує сукупність юридичних наслідків, що зачіпають як особу боржника, так і його майнову сферу. Зупиняється подальше нарахування пені, штрафів та процентів на прострочені зобов’язання; запроваджується мораторій щодо кредиторських вимог; реалізація корпоративних прав боржника підпадає під обмеження, встановлені КУзПБ; «строк виконання всіх грошових зобов’язань боржника вважається таким, що настав» [25]; розпорядження активами можливе виключно за згодою арбітражного керуючого, який набуває статусу центрального процесуального учасника конкурсного провадження.

Правові наслідки порушення провадження щодо фізичної особи-боржника мають виражений обмежувальний характер: господарський суд наділений повноваженнями вживати заходів забезпечення кредиторських вимог як ex officio, так і за зверненням учасників справи. Серед таких заходів Кодекс передбачає заборону укладення боржником нових правочинів, передання цінностей на відповідальне зберігання третім особам, накладення арешту на конкретні майнові об’єкти, обмеження операцій з нерухомістю та цінними паперами, а також тимчасову заборону виїзду боржника за кордон.

Крім того, для забезпечення прозорості процедури здійснюється офіційне оприлюднення оголошення про порушення провадження у справі про неплатоспроможність. Інформація про порушення справи оприлюднюється через офіційний веб-ресурс судової влади, забезпечуючи кредиторам можливість своєчасно пред’явити свої вимоги [25].

Стаття 120 КУзПБ регламентує правові наслідки порушення провадження, встановлюючи, що з цього моменту:

1) кредитори можуть заявляти та отримувати задоволення своїх вимог до боржника виключно в рамках конкурсного провадження та згідно з процедурою, регламентованою Кодексом;

2) обмежувальні заходи щодо активів боржника (арешти, заборони розпорядження) запроваджуються виключно в межах конкурсного провадження за рішенням суду; раніше встановлені обтяження знімаються судовою ухвалою;

3) зупиняється подальше нарахування штрафних санкцій, пені та процентів на зобов'язання боржника;

4) корпоративні та майнові права боржника реалізуються з додержанням обмежень, визначених КУзПБ;

5) запроваджується мораторій щодо кредиторських вимог;

6) усі грошові зобов'язання боржника визнаються такими, строк виконання яких є таким, що вже настав;

7) розпорядження та відчуження активів боржника допускається лише за процедурою, регламентованою Кодексом [25].

Зазначені нормативні приписи спрямовані на впорядкування конкурсної процедури та гарантування рівноваги інтересів боржника й кредиторів.

Водночас, в якості можливого дискримінаційного елементу стосовно фізичних осіб-боржників розглядають положення, що надає господарському суду право за клопотанням арбітражного керуючого або на власний розсуд ухвалити рішення про тимчасове обмеження боржника у праві виїзду за кордон без судового дозволу на час провадження у справі про неплатоспроможність. Це обмеження застосовується у випадку, якщо боржник здійснює дії, спрямовані на створення перешкод у проведенні процедур, визначених КУзПБ [86, с. 457].

Таке обмеження, хоч і спрямоване на забезпечення ефективності процесу банкрутства, може викликати занепокоєння з точки зору принципів рівності та пропорційності заходів, застосованих до фізичних осіб у порівнянні з юридичними. Доцільність обмеження свободи пересування боржника слід оцінювати виключно на підставі доказів його дій, спрямованих на ухилення від виконання процесуальних зобов'язань у межах провадження. Такий підхід забезпечить баланс між захистом прав кредиторів та дотриманням основоположних прав боржника.

Окрім того, І. А. Бутирська у своїй статті «Банкрутство фізичних осіб: проблеми теорії та практики» порушує питання щодо характеру заборони боржнику виїжджати за кордон на період провадження у справі про неплатоспроможність. Дослідниця з'ясовує, чи є ця заборона абсолютною, як це може випливати зі змісту статті 118 КУзПБ, чи ж, виходячи з формулювання статті 120 КУзПБ («тимчасова заборона боржнику без дозволу суду виїжджати за кордон»), є можливість отримання дозволу суду на виїзд. На думку вченої, навіть у разі накладення такої заборони господарським судом, боржник зберігає право звернутися до суду з відповідним клопотанням про надання дозволу на тимчасовий виїзд за кордон [54, с. 92].

Знову ж таки, в умовах сучасної збройної агресії та війни актуальність цієї норми набуває дискусійного характеру, з огляду на такі фактори [28]:

- для чоловіків призовного віку обмеження на закордонні поїздки вже встановлені нормами воєнного законодавства, що робить додаткове процесуальне обмеження дублюючим;

- жінки із зон активних бойових дій нерідко вимушені залишати країну задля захисту власного життя та життя своїх дітей. У цьому контексті застосування механізму обмеження виїзду виглядає суперечливим з гуманітарної та правової точки зору;

- щодо боржників, які фактично знаходяться поза межами України, таке обмеження позбавлене практичного сенсу, оскільки його реалізація є неможливою [1, с. 30].

Зазначене вище підтверджує необхідність перегляду правозастосовної практики щодо заборони виїзду боржників у період воєнного стану. Можливо, правова система потребує більш гнучкого підходу, який би дозволяв розмежовувати випадки застосування цієї норми залежно від реальних обставин боржника.

Згідно зі статтею 121 КУзПБ мораторій щодо кредиторських вимог встановлюється на чотиримісячний строк від дати порушення провадження. На цей період діє комплексний захисний режим: боржник тимчасово звільняється

від обов'язку виконувати фінансові зобов'язання, а примусове стягнення за виконавчими документами зупиняється (за винятком аліментних вимог та компенсації шкоди, завданої здоров'ю або життю). Одночасно зупиняється перебіг строків позовної давності стосовно вимог, звернених до боржника, блокується нарахування будь-яких фінансових санкцій за неналежне виконання зобов'язань, охоплених мораторієм, а також не застосовується індексація непогашених грошових зобов'язань відповідно до індексу інфляції [25]. Зазначений мораторій є надзвичайно важливим правовим інструментом, що забезпечує боржнику необхідну паузу від кредиторського тиску та створює умови для стабілізації фінансового становища без подальшого нагромадження заборгованості.

Водночас дія мораторію не поширюється на: відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи; виплату та стягнення аліментів; виконання немайнових виконавчих документів, що покладають на боржника обов'язок вчинити або утриматися від певних дій; задоволення вимог кредиторів у процедурі реструктуризації боргів боржника відповідно до затвердженого плану та у процедурі погашення боргів боржника відповідно до КУзПБ [25]. Такі винятки забезпечують захист найважливіших соціальних та особистих зобов'язань боржника, а також дозволяють продовжувати вже затверджені процедури врегулювання боргів.

Варто також звернути увагу на те, який вплив на правовий статус боржника має процедура порушення провадження у справі про банкрутство.

Як зазначає суддя і секретар судової палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду В. С. Погребняк, КУзПБ суттєво оновив зміст категорії «боржник», значно збільшивши перелік осіб, що можуть стати учасниками справ про неплатоспроможність. Відтепер воно охоплює не лише юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, а й звичайних громадян, які опинилися у стані неплатоспроможності [87, с. 27].

Велика Палата Верховного Суду у своїй постанові від 21 вересня 2021 року у справі №905/2030/19 (905/1159/20) також підкреслює, що КУзПБ у порівнянні з попереднім процесуальним законом розширив свою дію щодо суб'єктів, які підпадають під його регулювання (неплатоспроможних фізичних осіб), що зумовило розгляд у господарському суді спорів про неплатоспроможність фізичних осіб, незалежно від того, чи займаються вони підприємницькою діяльністю [88].

Згідно зі статтею 117 КУзПБ громадянин стає боржником у процесуальному розумінні від моменту, коли суд приймає заяву про ініціювання справи щодо його фінансової неспроможності. На цьому етапі боржник отримує певні права та обов'язки, які мають процесуальний характер, оскільки вони стосуються ведення справи у суді [25].

А. Гушилик слушно зазначає, що матеріально-правовий статус неплатоспроможного боржника є обов'язковою передумовою для виникнення його процесуально-правового статусу у справі про банкрутство. Це означає, що першочергово має бути встановлена фінансова неспроможність боржника, яка згодом набуває юридичного значення у межах судового провадження [89, с. 64].

Відтак, конкурсна процедура щодо фізичної особи розпочинається з моменту прийняття заяви, але її правовий статус формується поступово, переходячи від матеріально-правового до процесуально-правового.

Статус боржника – фізичної особи набуває повного юридичного значення після порушення провадження у справі про неплатоспроможність відповідно до статей 119 та 120 КУзПБ. Важливо, що цей статус не є статичним – він може змінюватися залежно від судової процедури, яка застосовується до боржника. Ця гнучкість правового статусу боржника дозволяє адаптувати процедуру до його фінансового стану та забезпечити найбільш ефективний механізм врегулювання боргів.

Окремо необхідно розглянути питання зупинення провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи. За нормами КУзПБ, провадження у справі про банкрутство фізичної особи може бути зупинене виключно у випадку

транскордонного банкрутства, а саме: відповідно до пункту 1 частини 1 статті 106 КУзПБ, після визнання іноземної процедури банкрутства господарський суд, за заявою керуючого цією процедурою, може ухвалити рішення про зупинення провадження або інших процесуальних дій щодо активів боржника, якщо забезпечено інтереси кредиторів в Україні. В усіх інших ситуаціях КУзПБ не передбачає механізму зупинення провадження. Однак, якщо звернутися до пункту 3 частини 1 статті 227 Господарського процесуального кодексу України, суд зобов'язаний зупинити провадження, якщо одна зі сторін або третя особа, яка заявляє самостійні вимоги, проходить службу в Збройних Силах України або інших військових формуваннях, переведених на воєнний стан чи залучених до антитерористичної операції. Відтак, у разі проходження боржником військової служби господарський суд гіпотетично може зупиняти провадження, на підставі статті 227 ГПК України, попри відсутність прямого дозволу у КУзПБ. Додатково, частина 17 статті 39 КУзПБ встановлює, що справи про банкрутство юридичних осіб не підлягають зупиненню, проте щодо фізичних осіб аналогічної прямої заборони Кодекс не містить [1, с. 31].

Водночас судова практика знає випадки відмови у задоволенні клопотань боржників про зупинення провадження. Верховний Суд у постанові від 09 березня 2023 року в справі № 925/162/20 зазначає, що не вбачає підстав для задоволення заяви боржника про зупинення провадження у справі, оскільки відповідно до статті 113 КУзПБ провадження у справах про неплатоспроможність боржника – фізичної особи, фізичної особи-підприємця здійснюється у порядку, який визначено КУзПБ для юридичних осіб. А згідно з частиною 17 статті 39 КУзПБ «провадження у справі про банкрутство юридичної особи не підлягає зупиненню» [90].

Зважаючи на потребу безпосередньої участі боржника на окремих стадіях справи (зокрема при проведенні інвентаризації), вбачається за необхідне нормативно закріпити на період воєнного стану право суду зупиняти провадження у випадках перебування боржника у лавах Збройних Сил України або інших формувань сил оборони [28]. Проходження боржником військової

служби може суттєво ускладнити процедуру неплатоспроможності. Тому, у випадку введення процедури погашення боргів щодо боржника-військовослужбовця, доцільним також вбачається передбачити можливість суду зупиняти провадження у справі до моменту його звільнення з військової служби.

При цьому слід надати право військовослужбовцям можливість заявляти таке клопотання про зупинення провадження. Водночас це має бути право, але не обов'язок. Адже якщо військовослужбовець з огляду на місце і характер служби має можливість брати особисту участь у процедурах справи про неплатоспроможність або забезпечити повноважного представника, то зупинення провадження не є актуальним і не відповідатиме інтересам боржника і кредиторів.

Зважаючи на наявність нормативної прогалини у правовому регулюванні процедур неплатоспроможності фізичних осіб щодо можливості зупинення провадження, оскільки Кодекс України з процедур банкрутства не передбачає загального механізму зупинення таких справ поза межами транскордонного банкрутства, та існування потенційної колізії між положеннями спеціального законодавства та пунктом 3 частини 1 статті 227 ГПК України у випадках проходження боржником військової служби, що зумовлює неоднозначність судової практики та постановлення рішень про відмову у зупиненні провадження, вбачається за доцільне запровадити диференційований підхід до зупинення провадження у справах про неплатоспроможність фізичних осіб у період воєнного стану шляхом надання суду дискреційних повноважень щодо його застосування у разі перебування боржника у складі Збройних Сил України або інших формувань сил оборони України, за умови забезпечення балансу інтересів боржника та кредиторів і можливості ініціювання такого зупинення за клопотанням боржника.

Аналогічно, пропонується нормативно закріпити можливість зупинення провадження й у випадках перебування боржника за межами України. Ці зміни сприяли б забезпеченню більш справедливого та реалістичного підходу до

вирішення справ про неплатоспроможність фізичних осіб в особливих обставинах.

2.2. Процедура реструктуризації боргів боржника

Повертаючись до аналізу частини 5 статті 119 КУзПБ, зауважимо, що за результатами підготовчого засідання суд повинен постановити процесуальне рішення щодо відкриття справи про неплатоспроможність, яким одночасно запроваджується процедура реструктуризації боргів, встановлюється мораторій на задоволення кредиторських вимог, призначається керуючий реструктуризацією та визначається строк для заявлення кредиторами своїх вимог до боржника [25].

Втім, попри нормативну регламентацію порядку проведення реструктуризації, чинне законодавство по суті не закріплює дієвих механізмів реального відновлення фінансової спроможності фізичної особи в межах цієї процедури. Зазначене вказує на певну декларативність відповідних нормативних приписів, що послаблює ефективність реструктуризації як інструменту фінансового оздоровлення боржника.

Загалом конкурсне провадження щодо фізичної особи реалізується у два послідовні етапи: на першому здійснюється спроба реструктуризації боргів, а на другому, за умови нерезультативності першого, – визнання боржника банкрутом із запровадженням процедури погашення боргів. Реструктуризація є більш сприятливим варіантом для усіх учасників провадження, оскільки надає боржнику можливість відновити фінансову спроможність та поетапно погасити заборгованість, одночасно забезпечуючи дотримання інтересів кредиторів. План реструктуризації включає деталізований реєстр визнаних судом кредиторських вимог із зазначенням сум та послідовності їх задоволення, фіксує відомості про всі поточні доходи боржника та прогнозовані надходження, визначає щомісячний обсяг коштів, що спрямовуватимуться на погашення заборгованості,

а також вказує, які вимоги кредиторів анулюватимуться за умови успішного виконання плану. Центральним елементом плану виступає гарантування мінімального рівня фінансової захищеності боржника – щомісячна сума, яка залишатиметься у його розпорядженні для покриття побутових потреб, не може бути меншою за прожитковий мінімум на нього та кожну залежну від нього особу [91].

Реалізація плану реструктуризації можлива лише після його погодження боржником та кредиторами і наступного затвердження господарським судом. Як правило, цей процес займає щонайменше три місяці з моменту порушення провадження, протягом яких безпосередня реструктуризація ще не розпочинається [5, с. 218].

Водночас для фізичних осіб – валютних позичальників законодавець запровадив виняток. Згідно з п. 5 Прикінцевих та перехідних положень КУзПБ, план реструктуризації боргів за валютними кредитами, забезпеченими іпотекою житла, розглядався судом одночасно з ухвалою про порушення провадження та затверджувався без застосування процедури, передбаченої статті 126 КУзПБ, і без урахування заперечень кредитора [25]. Такий механізм забезпечував оперативність прийняття рішення та швидкий захист майнових інтересів цієї категорії боржників.

Частина 4 статті 116 КУзПБ закріплює за боржником процесуальний обов’язок додати проєкт плану реструктуризації заборгованості до заяви про ініціювання провадження щодо власної неплатоспроможності [25].

Водночас практика демонструє, що для самостійної підготовки такого проєкту плану чи хоча б пропозицій щодо реструктуризації необхідні спеціальні знання, якими боржники далеко не завжди володіють.

Відтак, обґрунтованим видається покладення обов’язку підготовки проєкту плану реструктуризації на арбітражного керуючого. Така пропозиція кореспондує нормі частини 10 статті 45 КУзПБ, за якою «план санації боржника – юридичної особи у процедурі розпорядження майном розробляє розпорядник майна (арбітражний керуючий) за участю боржника» [25].

Частина друга статті 124 КУзПБ закріплює вичерпний перелік обов’язкових складових плану реструктуризації, а саме: «1) обставини, які спричинили неплатоспроможність боржника; 2) інформація про визнані судом вимоги кредиторів із зазначенням їх розміру та черговості задоволення; 3) інформація про майновий стан боржника за результатами проведених заходів з виявлення та складання опису майна боржника (проведення інвентаризації); 4) інформація про всі доходи боржника, у тому числі доходи, які боржник розраховує отримати протягом процедури реструктуризації боргів; 5) розмір суми, яка щомісяця буде виділятися для погашення вимог кредиторів; 6) вимоги кредиторів до боржника, які будуть прощені (списані) у разі виконання плану реструктуризації боргів; 7) розмір суми, яка щомісяця залишатиметься боржнику на задоволення побутових потреб, у розмірі не менше одного прожиткового мінімуму на боржника та на кожну особу, яка перебуває на його утриманні; 8) розмір суми, яка щомісяця виділятиметься для погашення наявних у боржника обов’язкових періодичних зобов’язань (виплата аліментів тощо)» [25].

Зауважимо, що вимога щодо щомісячного погашення обов'язкових періодичних зобов'язань (пункт 8 частини 2 статті 124 КУзПБ) є законодавчою новелою: цей пункт запроваджено Законом №2971-IX від 20.03.2023 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» і в початковій редакції Кодексу був відсутній [79].

Частина третя статті 124 КУзПБ визначає факультативні елементи, які план реструктуризації може додатково включати. Серед них Кодекс називає: можливість часткової реалізації активів боржника (включаючи заставне майно) у межах процедури реструктуризації; перегляд порядку, способу та обсягу виконання зобов’язань, у тому числі зміну графіку платежів, надання відстрочення, розстрочення або повне чи часткове прощення боргу; залучення третіх осіб до погашення зобов’язань боржника через механізми поруки, гарантії чи інші цивільно-правові інструменти; а також додаткові заходи, спрямовані на поліпшення фінансового становища боржника та задоволення кредиторських вимог (здобуття нової кваліфікації, працевлаштування тощо) [25]. Задоволення

кредиторських вимог здійснюється згідно з планом за рахунок коштів, отриманих від його виконання, у черговості, визначеній статтею 133 КУзПБ [25].

Реструктуризація боргів у конкурсному провадженні щодо фізичних осіб є інноваційним та прогресивним інструментом для української правової системи, що відкриває широкий спектр можливостей. Зокрема, передбачається реалізація активів через електронні торги на платформі ProZorro (за винятком єдиного житла в межах нормативної площі – до 60 м² для квартири чи до 120 м² для будинку), надання відстрочки, розстрочки або повне чи часткове звільнення від боргу. Окрім того, реструктуризація відкриває можливість перегляду параметрів зобов'язань та залучення третіх осіб до їх погашення.

Стаття 125 КУзПБ окреслює коло зобов'язань, на які дія механізму реструктуризації не поширюється. До цієї категорії належать, зокрема, борги за аліментами, зобов'язання з відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок вчинення кримінального правопорушення чи завданої здоров'ю або життю особи, а також несплачені суми єдиного соціального внеску та інших платежів до фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування [25].

Поряд із цим, суд може затвердити план реструктуризації лише після того, як боржник повністю розрахується за першочерговими зобов'язаннями (витрати на провадження, аліментні платежі, компенсаційні виплати тощо). Така вимога додатково ускладнює для боржника доступ до реструктуризації, оскільки до моменту врегулювання зазначених зобов'язань затвердження плану виключається. З одного боку, цей підхід гарантує дотримання прав соціально вразливих кредиторів, але з іншого – подовжує процес фінансового оздоровлення боржника.

Фіскальна заборгованість боржника-громадянина, що сформувалася протягом трирічного періоду до дати відкриття справи, набуває статусу безнадійної та погашається шляхом списання у ході реструктуризаційної процедури. Зазначене положення кореспондує нормам підпункту 101.2.3 пункту 101.2 статті 101 Податкового кодексу України, який допускає списання безнадійного податкового боргу після спливу строку давності тривалістю 1095

днів згідно з пунктом 102.4 статті 102 ПК України [92]. Такий механізм виступає важливим інструментом фінансового полегшення для боржників у процедурі неплатоспроможності, забезпечуючи водночас дотримання фіскальної дисципліни.

Процедура реструктуризації, закріплена у КУзПБ, мінімізує ризики зловживань з боку кредиторів та робить процес більш керованим, запобігаючи ситуаціям самовільного стягнення заборгованості окремими кредиторами.

Вагомим аспектом є також строки погашення кредитів. За загальним правилом, боржник зобов'язаний сплатити усі борги протягом п'яти років, а для заборгованості за житловими позиками передбачено подовжений десятирічний період [91]. Такі часові рамки покликані забезпечити боржнику реалістичний період для врегулювання фінансових зобов'язань, а кредиторам – гарантувати повернення коштів у визначені межі.

Згідно зі статтею 126 КУзПБ, арбітражний керуючий зобов'язаний упродовж трьох днів після схвалення кредиторами узгодженого з боржником плану реструктуризації звернутися до суду із клопотанням про його затвердження, а суд, у свою чергу, повинен розглянути таке клопотання у десятиденний строк [25]. Суд зобов'язаний затвердити план, якщо його схвалено і кредиторами, і боржником.

Тією ж статтею регламентовано підстави для відмови у затвердженні плану, які охоплюють як вимоги щодо належності його розроблення, схвалення та погодження, так і вимогу про попереднє погашення боржником нереструктуризованих зобов'язань (аліменти, відшкодування шкоди здоров'ю або життю, єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування тощо), якщо така заборгованість існувала до моменту подання плану на затвердження суду [25].

Стаття 127 КУзПБ встановлює, що план реструктуризації стає юридично обов'язковим для всіх учасників провадження з моменту його судового затвердження [25]. На період його реалізації боржник зазнає ряду правових обмежень: без згоди арбітражного керуючого чи дозволу суду боржник не вправі

розпоряджатися нерухомістю або рухомими активами значної вартості (понад десять мінімальних зарплат), оформлювати позикові угоди, договори довічного утримання чи відступлення права вимоги, а також приймати на себе поручительські зобов'язання. Обов'язковою складовою плану є визначення мінімального гарантованого доходу на рівні прожиткового мінімуму для боржника та його утриманців. Боржник також зобов'язаний невідкладно інформувати кредиторів про будь-які суттєві зміни у майновому становищі, отримання нових кредитів, позик чи купівлю товарів у розстрочку [25].

Згідно з пунктом 1 частини 3, частиною 4 статті 129 КУзПБ, боржник у період реалізації плану реструктуризації перебуває у стані обмеженої дієздатності, що зберігається до закриття провадження після виконання плану. Боржник уповноважений укладати виключно ті правочини, які прямо передбачені планом. За участі арбітражного керуючого у виконанні плану його роль зводиться до доповнення дієздатності боржника – зокрема, здійснення контролю за виконанням зобов'язань. Такий механізм покликаний забезпечити фінансову дисципліну та запобігти ухиленню від виконання плану.

КУзПБ закріплює комплекс нормативних приписів, спрямованих на попередження недобросовісної поведінки боржника в межах реструктуризації. Порушення засад добросовісності може зумовити закриття провадження. Кодекс вимагає від боржника: зазначати у декларації про майновий стан повні та правдиві відомості; не оформляти активи на членів родини задля ухилення від погашення боргів (частина 7 статті 123 КУзПБ); надавати кредиторам схвалений план, умови якого не суперечать законодавству; не перешкоджати проведенню судових процедур (частина 8 статті 126 КУзПБ); не порушувати плану реструктуризації (частина 3 статті 128 КУзПБ) тощо [93].

У конкурсному провадженні щодо фізичних осіб кредитори наділені правом участі у зборах, проте судова практика засвідчує можливість кваліфікації такої участі і як обов'язку, невиконання якого може потягнути за собою застосування заходів процесуального примусу.

Ілюстрацією цього підходу є справа, яку розглядав Господарський суд м. Києва. В ухвалі від 24.02.2025 у справі №910/19870/23 суд констатував, що єдиний кредитор – банківська установа – не подав жодних документів, пояснень чи заперечень та не забезпечив явки представника, попри визнання її обов'язковою. Суд підкреслив, що кредитор, володіючи вирішальним голосом на зборах кредиторів, не ініціював їх скликання (частина 3 статті 48 КУзПБ) та не оскаржив дій арбітражного керуючого. На підставі цього суд прийшов до висновку, що процесуальна бездіяльність кредитора негативно впливає на провадження – затягує реструктуризацію та не сприяє досягненню мети Кодексу. Тому було застосовано заходи процесуального примусу у формі штрафу [94].

Це рішення акцентує важливість активної та добросовісної участі кредиторів у конкурсному провадженні. Їхня пасивність здатна порушити права інших учасників та суттєво подовжити строки реструктуризації.

У постанові від 25.08.2021 у справі №925/473/20 КГС ВС наголосив, що досягнення мети реструктуризації можливе виключно за умови щирого бажання боржника виконати грошові зобов'язання, яке поєднується з об'єктивною неможливістю їх повного належного виконання через майнові чи фінансові труднощі [95]. Іншими словами, процедура неплатоспроможності не є прихистком для несумлінних боржників, а виступає інструментом відновлення фінансової стабільності для тих, хто діє відкрито та чесно.

Принцип добросовісності послідовно утверджується у судовій практиці. Зокрема, у постанові від 22.09.2021 у справі №910/8306/20 Північний апеляційний господарський суд акцентував, що право на реалізацію процедури банкрутства та отримання передбачених законом преференцій належить виключно добросовісному боржнику. Суд обґрунтував, що відмова від розроблення реального проєкту плану реструктуризації та вчинення дій, що перешкоджають попередній процедурі реструктуризації, є ознаками недобросовісності – і засвідчують прагнення боржника ухилитися від виконання зобов'язань через маніпуляцію процедурою неплатоспроможності [96].

Зазначену позицію підтвердив Верховний Суд у постанові від 16.12.2021 у тій же справі, наголосивши, що процедура реструктуризації визнана законодавцем як першочергова [97], яка є найбільш оптимальним варіантом завершення справи як для боржника, так і для кредиторів. Лише за умови добросовісності громадянина інститут неплатоспроможності може стати дієвим механізмом: для боржника – збереження та акумулювання активів для відновлення платоспроможності, для кредитора – гарантія повернення заборгованості [97].

У постанові від 26.05.2022 у справі №903/806/20 судова палата для розгляду справ про банкрутство КГС ВС сформулювала принцип добросовісної поведінки боржника – фізичної особи. Його суть зводиться до того, що скористатися механізмом звільнення від боргів може лише той боржник, який: не створив свою неплатоспроможність умисно; належним чином виконує процесуальні обов'язки та не приховує значущих для справи обставин; виявляє готовність до компромісу з кредиторами і докладає реальних зусиль для погашення заборгованості в межах наявних ресурсів [98].

Таке формулювання є актуальним та релевантним у сучасних умовах [53]. Водночас цей підхід не повинен наділяти суд надмірним обсягом дискреційних повноважень щодо закриття провадження та необмеженими можливостями кредиторів ініціювати таке закриття. Навпаки, задля збалансованості процедури, добросовісна поведінка має вимагатися від усіх без винятку учасників провадження.

У постанові від 22.09.2022 у справі №916/2372/20 КГС ВС підтвердив, що розкриття боржником повних та правдивих відомостей про свої активи є не лише формальною законодавчою вимогою, а й невід'ємним елементом конкурсного провадження, без якого ефективне здійснення процедур неплатоспроможності є неможливим [99].

Верховний Суд у справі №918/127/20 від 11.08.2020 сформував вагому правову позицію щодо порядку порушення провадження у справах про неплатоспроможність фізичних осіб. Суд акцентував, що підстави для

порушення провадження визначаються статтею 115 КУзПБ та мають підтверджуватися належними доказами. На стадії вирішення питання про порушення провадження виявлення недоліків у декларації сторонніми особами не може бути підставою для відмови у відкритті справи. Водночас, згідно з пунктом 1 частини 7 статті 123 КУзПБ, за результатами перевірки керуючий реструктуризацією надає боржнику 7-денний строк для виправлення неповної або недостовірної інформації; лише невиконання цього обов'язку дає суду право закрити провадження [100].

Така позиція Верховного Суду забезпечує рівновагу між правами боржника на доступ до процедури відновлення платоспроможності та інтересами кредиторів, гарантуючи об'єктивність перевірки фінансового стану боржника уповноваженим арбітражним керуючим.

Доцільно підкреслити, що для кредиторів реструктуризація фактично є єдиним реальним шансом отримати повернення хоча б частини заборгованості. На відміну від визнання фізичної особи банкрутом, що за своєю суттю передбачає списання боргів, реструктуризація дає змогу встановити прийнятний для сторін графік платежів та узгодити умови погашення.

Стаття 128 КУзПБ визначає, що «від дати судового затвердження плану боржник розпочинає виконання зобов'язань перед кредиторами відповідно до визначених планом умов» [25]. Затвердження плану судом може слугувати підставою для переукладення цивільно-правових договорів боржника на нових умовах.

Стаття 129 КУзПБ зобов'язує боржника не пізніше п'яти днів після завершення строку виконання плану надати суду та кредиторам звіт про його виконання. За результатами розгляду звіту суд ухвалює одне з двох рішень: про припинення провадження внаслідок належного виконання боржником затвердженого плану реструктуризації або «про невиконання затвердженого плану, констатацію банкрутства та запровадження ліквідаційної процедури» [25].

Принциповою перевагою реструктуризації є реальна можливість для боржника не лише погасити значну частину заборгованості, а й домогтися часткового списання та отримати розстрочку на залишок. У випадках перевищення суми боргів над вартістю активів відбувається їх реалізація з пропорційним розподілом коштів між кредиторами. Процес реструктуризації боргів громадян за своїм характером нагадує укладення мирової угоди, передбаченої попереднім законодавством. Водночас, якщо план не виконано і провадження закрито, розстрочені або списані борги відновлюються до початкового стану.

Задля протидії недобросовісним позичальникам КУзПБ скасував мораторій на стягнення іпотечного житла, запропонувавши натомість п'ятирічну реструктуризацію боргів за підтримки суду, що передбачає розстрочення та часткове списання боргу. Єдине житло не вилучається, але умови його погашення підлягають судовому врегулюванню.

Умови реструктуризації включають конвертацію валютного боргу в гривню за курсом НБУ на день порушення справи та повернення 100% ринкової вартості житла. Для невеликих об'єктів (квартира до 60 кв. м, будинок до 120 кв. м) ставка становить UIRD + 1% на 15 років, для більших – UIRD + 3% на 10 років. Запровадження цих норм покликане забезпечити контрольоване погашення іпотечних боргів у національній валюті та сприяти домовленостям між позичальниками і банками [101].

Строк процедури реструктуризації боргів фізичної особи згідно з КУзПБ становить 120 днів. Упродовж цього періоду допускається списання штрафних санкцій і пені, а залишок основного боргу може бути розподілений на платежі, що максимально враховують фінансові можливості боржника. Такий механізм орієнтований насамперед на збереження платоспроможності фізичної особи та забезпечення бодай часткового задоволення кредиторських вимог. Після завершення виконання плану арбітражний керуючий подає до суду відповідний звіт, на підставі якого суд ухвалює постанову про закриття провадження у зв'язку з виконанням плану реструктуризації [25].

Аналіз судової практики засвідчує переважаючу тенденцію до визнання фізичних осіб банкрутами та відкриття процедури погашення боргів. Реструктуризація як судова процедура наразі не демонструє високої результативності у справах про відновлення платоспроможності. Згідно з дослідженими рішеннями, боржники нерідко не подають планів реструктуризації або ці плани не отримують схвалення кредиторів. Такий стан речей, на наше переконання, зумовлений недостатнім досвідом кредиторів у цій відносно новій сфері та відсутністю усталених практичних зразків.

Відтак, з доктринальної точки зору, підкріпленої нормативними приписами та правовою доктриною, реструктуризація є потужним інструментом відновлення фінансової спроможності боржника, що дає змогу зберегти його майнову базу. Вона надає боржнику реальний шанс не лише погасити більшу частину заборгованості, а й домогтися часткового списання та отримати вигідні умови розстрочки. Для кредиторів реструктуризація виступає правовою гарантією повернення коштів. Проте, попри деталізоване законодавче врегулювання цієї процедури в КУзПБ, судова практика засвідчує її недостатню поширеність: у більшості справ суди надають перевагу іншій процедурі – визнанню боржника банкрутом та запровадженню процедури погашення боргів.

Правову природу та законодавчу модель плану реструктуризації боргів боржника – фізичної особи досліджено у публікації О. А. Рассомахіної, яка здійснила деталізований аналіз змісту плану, порядку його підготовки, схвалення кредиторами та затвердження судом. Авторка обґрунтовує багатовимірну природу плану реструктуризації: він є водночас юридичним актом-фактом (виникає внаслідок погодження умов між боржником і кредиторами), офіційним письмовим документом (після затвердження судом набуває обов’язкової сили) та підставою виникнення правовідносин між учасниками процедури (визначає порядок погашення заборгованості, строки та обсяг платежів). Зроблено висновок щодо необхідності вдосконалення судової методології контролю за реалізацією планів реструктуризації задля забезпечення їх ефективності та передбачуваності для всіх учасників [102].

2.3. Визнання боржника банкрутом. Процедура погашення боргів боржника

Процедура відновлення фінансової спроможності фізичної особи реалізується у двох напрямках: реструктуризація боргів як пріоритетний варіант та визнання боржника фінансово неспроможним (банкрутом). У разі визнання банкрутом запроваджується процедура погашення боргів, що полягає у реалізації активів боржника, включених до ліквідаційної маси, та пропорційному розподілі виручених коштів між кредиторами згідно із законодавчо визначеною черговістю. Такий двоетапний підхід дозволяє забезпечити баланс між відновленням фінансового стану боржника та захистом прав кредиторів, хоча ефективність кожної з процедур багато в чому залежить від їх застосування на практиці та рівня підготовки учасників процесу [103, с. 191].

Процедура погашення боргів боржника – фізичної особи являє собою завершальну стадію конкурсного провадження, спрямовану на задоволення кредиторських вимог через реалізацію наявних майнових активів боржника.

Згідно зі статтею 1 КУзПБ, погашення боргів боржника – це «судова процедура у справі про неплатоспроможність фізичної особи, що застосовується з метою задоволення вимог кредиторів за рахунок реалізації майна боржника, визнаного банкрутом у порядку, встановленому цим Кодексом» [25].

Конкурсне провадження щодо фізичних осіб в Україні підпорядковується як спеціальним нормам Книги 5 КУзПБ, так і загальним положенням Кодексу щодо банкрутства юридичних осіб. Відтак, закриття такого провадження може здійснюватися на підставі як загальних норм (стаття 90 КУзПБ), так і спеціальних приписів Книги 5. Ця двоїстість нормативного регулювання підкреслює комплексний характер справ про неплатоспроможність фізичних осіб, вимагаючи від суду та учасників провадження ретельного аналізу відповідних положень Кодексу.

У науковій доктрині обґрунтовується, що КУзПБ імплементує систему процесуальних фільтрів і запобіжників, спрямованих на унеможливлення зловживань правом та недобросовісного використання інституту неплатоспроможності. Законодавець чітко окреслює підстави, за яких боржник позбавляється доступу до процедури або втрачає право на реабілітацію: суд відмовляє у відкритті провадження у разі притягнення боржника до адміністративної або кримінальної відповідальності за неправомірні дії, пов'язані з неплатоспроможністю, або якщо його було визнано банкрутом протягом попередніх п'яти років. Найсуворішим наслідком порушення принципів доброчесності є закриття провадження у справі, яке настає у випадках декларування недостовірної інформації про майно та доходи, приховування активів шляхом відчуження їх на користь родичів або притягнення боржника до відповідальності за злочини у сфері неплатоспроможності. Відтак, право на економічну реабілітацію надається виключно чесному та сумлінному боржнику, що є логічним продовженням загальних засад цивільного законодавства, закріплених у Цивільному кодексі України, зокрема у пункті 6 частини 1 статті 3 та частини 3 статті 13 [104].

У межах процедури реструктуризації підставами для закриття справи про неплатоспроможність виступають:

1) Встановлення факту недобросовісності боржника, що залежно від обставин тягне за собою заборону на повторне ініціювання справи протягом одного року або застосовується без такого обмеження (частина 7 статті 123 КУзПБ);

2) Негативні підсумки реструктуризації, що виключають можливість відновлення фінансової спроможності боржника (частини 8, 11 статті 126 КУзПБ);

3) Повне виконання плану реструктуризації та відновлення платоспроможності фізичної особи, що забезпечує погашення боргових зобов'язань перед кредиторами (частина 3 статті 129 КУзПБ).

У межах процедури погашення боргів справа підлягає закриттю за відсутності у боржника майна, що могло б забезпечити хоча б часткове задоволення кредиторських вимог (статті 133, 134 КУзПБ).

Кодекс закріплює низку підстав для закриття справи про неплатоспроможність фізичної особи, які можуть бути застосовані субсидіарно відповідно до статті 90 КУзПБ та положень Книги 5. Основні причини закриття провадження включають вже відкриту раніше справу про неплатоспроможність щодо того ж боржника, відновлення платоспроможності боржника або повне погашення боргових вимог кредиторів, відсутність кредиторських вимог після офіційного повідомлення про порушення провадження, невідповідність справи юрисдикції господарських судів України та відсутність встановлених судом ознак неплатоспроможності боржника [25]. Ці положення гарантують, що процедурою банкрутства не зловживають і вона залишається ефективним механізмом вирішення боргових зобов'язань.

Серед найбільш суперечливих підстав для закриття провадження, закріплених у статті 90 КУзПБ, є відсутність заявлених кредиторських вимог після офіційного оголошення про порушення справи. Практика свідчить, що кредитори нерідко або не обізнані про відкриття конкурсного провадження, або цілеспрямовано уникають участі у ньому. У такому випадку, якщо впродовж тридцятиденного строку від дати офіційного оприлюднення повідомлення жоден із кредиторів не звернеться з відповідними вимогами, суд припиняє провадження у справі щодо неплатоспроможності. Тривалий час щодо цього питання існувала неоднозначна судова практика: одні суди закривали провадження, визнаючи всі борги погашеними, інші – ні. Верховний Суд у складі судової палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду у своїй постанові від 05.10.2022 у справі №921/39/21 відступив від попередніх висновків і зазначив, що незаявлення кредиторами своїх вимог не є безумовною підставою для закриття провадження за умови доказового підтвердження ознак неплатоспроможності; Суд зобов'язав арбітражних керуючих повідомляти кредиторів про наслідки незаявлення вимог. Проте останнім часом практика

судів в подібних випадках є однозначною: провадження закривається із звільненням фізичної особи від боргів [1, с. 39]. Така тенденція підкреслює значущість активної участі кредиторів у конкурсному провадженні, оскільки їхня пасивність може спричинити остаточне припинення вимог [53].

Додатково варто звернути увагу на можливість закриття справи за умови укладення мирової угоди між боржником і кредиторами. Незважаючи на відсутність прямої норми у КУзПБ, суд може скористатися пунктом 7 частини 1 статті 231 Господарського процесуального кодексу України для припинення провадження у справі.

Правові наслідки закриття провадження, визначені частиною 4 статті 90 КУзПБ, які першочергово стосуються юридичних осіб, цілком можуть бути застосовані й у справах фізичних осіб-громадян після закриття провадження про неплатоспроможність. Зазначене положення регулює статус вимог кредиторів, які не звернулися до суду у межах провадження про неплатоспроможність, або мали вимоги, що були відхилені або не задоволені судом.

За таких умов вимоги зазначених кредиторів вважаються погашеними, а виконавчі документи не підлягають виконанню. Законодавча пільга щодо списання боргових вимог не є універсальною, а застосовується лише в п’яти визначених випадках:

1) відновлення платоспроможності боржника;

2) повне погашення боргових зобов’язань перед кредиторами;

3) затвердження звіту керуючого реструктуризацією;

4) затвердження звіту керуючого реалізацією;

5) відсутність кредиторських вимог після офіційного повідомлення про порушення провадження у справі.

Такий механізм забезпечує правову визначеність у процедурі банкрутства фізичних осіб, регулюючи баланс між фінансовими інтересами кредиторів і боржника.

Стаття 130 КУзПБ регламентує передумови для ухвалення судом постанови про констатацію фінансової неспроможності боржника із

запровадженням процедури погашення боргів. Такими передумовами виступають або нездатність зборів кредиторів затвердити план реструктуризації впродовж чотиримісячного строку від дати порушення провадження, або ухвалення кредиторами рішення щодо безпосереднього переходу до ліквідаційної стадії. Зазначений нормативний механізм забезпечує послідовність процесуальних дій та спрямовує провадження на результативне врегулювання боргових зобов’язань.

Тією ж постановою суд призначає керуючого реалізацією майна у порядку, регламентованому КУзПБ [25].

Щодо правового статусу арбітражного керуючого, стаття 10 КУзПБ визначає його як «суб'єкта незалежної професійної діяльності» [25]. Здійснювати таку діяльність може особа, яка пройшла встановлену Кодексом процедуру сертифікації та включена до Єдиного реєстру арбітражних керуючих України.

Відповідно до статті 11 КУзПБ, кандидат на посаду арбітражного керуючого повинен відповідати сукупності кваліфікаційних вимог: бути громадянином України із магістерським ступенем юридичного або економічного спрямування, мати щонайменше трирічний фаховий досвід (або річний досвід на управлінських посадах після здобуття відповідної освіти), пройти піврічну спеціалізовану підготовку та стажування за правилами уповноваженого державного органу, вільно володіти українською мовою та успішно скласти кваліфікаційне випробування.

За приписами статті 130 КУзПБ, інформація про визнання боржника фінансово неспроможним оприлюднюється на офіційному веб-порталі судової влади впродовж трьох днів від ухвалення відповідної постанови. Протягом 30-денного строку від моменту запровадження процедури погашення боргів керуючий реалізацією разом із боржником проводить інвентаризацію наявних активів та визначає їх вартість [25].

С. О. Островський звертає увагу на те, що фізична особа зобов'язана попередньо авансувати оплату послуг арбітражного керуючого за перші три місяці роботи. Сама по собі процедура банкрутства вимагає значних фінансових

і часових ресурсів, попри формально встановлений Кодексом 120-денний строк для прийняття ключового рішення щодо плану реструктуризації або оголошення банкрутства. Новий Кодекс, на думку автора, надає більше переваг заможним фізичним особам, таким як позичальники або поручителі за великими кредитами (наприклад, кредитами юридичних осіб), які можуть списати значну частину свого боргу шляхом продажу майна, вартість якого значно нижча за суму кредиту [105, с. 119].

Дійсно, підготовка документів до заяви про порушення провадження у справі про банкрутство передбачає залучення юриста або іншого фахівця у галузі права, що, безумовно, є додатковим фінансовим навантаженням для боржника. Цей аспект лише підкреслює важливість забезпечення доступності таких процедур, адже витрати на послуги правників можуть стати ще однією перепоною для боржника, який вже перебуває у скрутному фінансовому становищі. Такі витрати особливо проблематичні у випадках, коли фінансова нестабільність боржника робить процес подання заяви майже недосяжним без сторонньої допомоги. Це додатково засвідчує необхідність вдосконалення законодавства у напрямку зменшення витрат для боржників у процедурах банкрутства.

М. Лукашук критикує положення КУзПБ щодо тримісячного авансування оплати керуючому як таке, що має декларативний характер і не відображає реальних умов провадження. Практикуючі арбітражні керуючі усвідомлюють, що реструктуризація або реалізація майна зазвичай потребує значно більшого часового проміжку, тоді як жодних гарантій подальшого фінансування їхньої діяльності після вичерпання авансованого періоду Кодекс не передбачає. Слід також брати до уваги, що вартість процедури банкрутства може зростати залежно від наявності майна, необхідності оскарження угод та інших обставин. У результаті Кодекс не гарантує арбітражним керуючим стабільної оплати їхніх послуг та компенсації витрат, що може стати причиною їхньої відмови від участі у таких справах [73, с. 175].

Досліджуючи процедуру погашення боргів, зауважимо, що майнову базу для задоволення кредиторських вимог утворює ліквідаційна маса. Згідно зі статтею 131 КУзПБ, до її складу входить сукупність усіх належних боржнику на праві власності активів, включаючи ті, що будуть набуті ним у період від констатації фінансової неспроможності до моменту завершення ліквідаційної процедури, за винятком об'єктів, зазначених у частинах 6, 7 цієї статті та статті 132 Кодексу. Також до ліквідаційної маси може бути включена частка боржника у спільній власності з подальшим її виділенням за правилами цивільного законодавства [25].

Зокрема, стаття 366 Цивільного кодексу України передбачає механізм захисту інтересів кредитора у ситуації, коли боржник є учасником спільної часткової власності. За відсутності у боржника іншого достатнього майна кредитор уповноважений ініціювати судовий виділ належної боржнику частки в натурі задля подальшого звернення стягнення. Якщо ж такий виділ технічно неможливий або спричиняє зміну цільового призначення об’єкта, а так само у випадку заперечення з боку інших співвласників, кредитор наділений правом вимагати примусового продажу частки боржника із спрямуванням отриманих коштів на покриття заборгованості. Аналогічна процедура застосовується і щодо спільної сумісної власності (стаття 366 ЦК України) [106].

Частина 5 статті 131 КУзПБ встановлює, що з моменту визнання боржника фінансово неспроможним і до закриття провадження будь-яка реєстраційна дія щодо переходу прав власності від або до боржника, а також щодо обтяжень його активів (у тому числі нерухомості та бездокументарних цінних паперів) здійснюється лише за зверненням керуючого реалізацією [25].

З ліквідаційної маси виключається єдине житло родини боржника за умови, що воно не обтяжене забезпечувальними зобов’язаннями. При цьому законодавець встановив граничні параметри такого житла: для квартири – не більше 60 м² загальної площі або не більше 13,65 м² житлової площі з розрахунку на кожного члена родини; для індивідуального будинку – не більше 120 м² загальної площі, а також інше майно боржника, на яке згідно із законодавством

не може бути звернено стягнення. До складу ліквідаційної маси не включаються кошти, що перебувають на рахунках боржника у пенсійних фондах та фондах соціального страхування [25].

Додаток до Закону України «Про виконавче провадження» окреслює категорії активів, захищених від примусового стягнення. За своїм змістом цей перелік охоплює речі першої необхідності: побутові предмети повсякденного користування, засоби особистої гігієни, медикаменти та медичні вироби (зокрема оптичні), основні предмети інтер'єру й побутову техніку (як правило, не більше одного примірника кожного виду на домогосподарство), а також харчові запаси. Інакше кажучи, від стягнення захищено ті речі боржника (або його частку у спільному майні), що забезпечують базові життєві потреби його самого, членів родини та утриманців. При цьому захист не поширюється на предмети мистецтва, антикваріат, колекційні речі, а також вироби з дорогоцінних та напівдорогоцінних металів і каменів [80].

У правозастосовній практиці виникають труднощі щодо однозначного тлумачення окремих положень Кодексу України з процедур банкрутства, зокрема поняття «єдине місце проживання сім'ї боржника».

Судова практика свідчить, що саме господарський суд повинен здійснювати аналіз доказів, які підтверджують факт наявності єдиного місця проживання у сім'ї боржника та належність боржника до окремої категорії боржників-фізичних осіб, які мають заборгованість за кредитом в іноземній валюті, забезпеченим іпотекою житла. Цей аспект був вирішальним для застосування особливих правил, визначених пунктом 5 розділу «Прикінцеві та перехідні положення» КУзПБ, який (пункт) був актуальним протягом п'яти років з дня введення в дію КУЗПБ. Відповідне рішення суду також впливає на можливість продовження провадження у процедурі погашення боргів. Зокрема, у випадках, коли кредитори відмовляються схвалити план реструктуризації, господарський суд має оцінити, чи можливе застосування процедури погашення боргів відповідно до статті 126 КУзПБ. Якщо ця процедура не може бути

реалізована щодо боржника, суд повинен прийняти рішення щодо подальшої долі провадження [107].

Верховний Суд у складі судової палати з розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду у своїй постанові від 22 вересня 2021 року у справі №910/6639/20 здійснив аналіз поняття «членів сім'ї боржника», визначаючи їх за ознаками спільного проживання, пов'язаності спільним побутом та наявності взаємних прав та обов'язків. Згідно з позицією Суду, фізична особа, яка звертається до господарського суду із заявою про визнання її неплатоспроможності, повинна надавати повну та достовірну інформацію про наявне майно. Це є не лише формальною вимогою законодавства, а й необхідним елементом процедури банкрутства, що впливає на захист прав кредиторів та справедливий розгляд справи. Водночас тлумачення частини 5 статті 116 КУзПБ дає підстави для висновку, що до кола членів родини боржника слід включати його дітей (зокрема й тих, хто досяг повноліття), батьків, а також підопічних, навіть якщо зазначені особи мешкають окремо, не ведуть спільного господарства та не перебувають у відносинах взаємних прав і обов'язків із боржником. Окрім того, Суд зауважив про необхідність врахування, в порядку частини четвертої статті 236 ГПК України, господарськими судами наведеної правової позиції у вирішенні питання включення відповідної інформації про майно, доходи й витрати членів сім'ї до декларації про майновий стан боржника, яка є невід'ємною складовою при його зверненні до суду зі заявою про порушення провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи [61].

Ця судова позиція впливає на можливість застосування спеціальних механізмів захисту боржника, передбачених пунктом 5 розділу «Прикінцеві та перехідні положення» КУзПБ, що регулюють процедуру погашення боргів у випадку іпотечної заборгованості в іноземній валюті.

Наявність неоднозначного тлумачення положень КУзПБ щодо цих аспектів впливає на формування судової практики та потребує чіткішого нормативного врегулювання.

Процедура реалізації майна боржника, визначена КУзПБ, дійсно зосереджена на забезпеченні прозорості та справедливості у процесі продажу майна. Основна мета цієї процедури полягає у виконанні грошових зобов'язань боржника перед кредиторами, що досягається шляхом пропорційного розподілу виручених коштів. Застосування принципів відкритості, як-от електронні аукціони через платформи типу ProZorro, гарантує прозорість та рівний доступ для учасників. Це сприяє досягненню максимальної вигоди для кредиторів, забезпечуючи водночас захист інтересів боржника.

Стаття 132 КУзПБ наділяє боржника правом вивести з ліквідаційної маси окреме майно, на яке допускається звернення стягнення, за умови, що воно «є необхідним для задоволення нагальних потреб боржника або членів його сім'ї» [25]. До такого майна належать об'єкти вартістю до 10 мінімальних заробітних плат, що є неліквідними або виручка від продажу яких не матиме відчутного впливу на задоволення кредиторських вимог. Водночас сукупна вартість такого майна, що може бути виключене з ліквідаційної маси, не повинна перевищувати 30 розмірів мінімальної заробітної плати. Це положення спрямоване на забезпечення мінімального рівня фінансового та соціального захисту боржника й членів його родини під час процедури банкрутства, зберігаючи баланс між їхніми потребами та інтересами кредиторів [25].

За приписами статті 133 КУзПБ виручені від реалізації майна боржника кошти надходять на спеціальний банківський рахунок, відкритий керуючим реалізацією. У першу чергу з цих коштів покриваються витрати конкурсного провадження – судовий збір, винагорода та компенсація витрат арбітражного керуючого, оплата послуг залучених фахівців для проведення оцінки майна, що підлягає реалізації; лише після повного покриття зазначених витрат задовольняються кредиторські вимоги. Вимоги кредиторів за зобов'язаннями боржника, забезпеченими заставою майна фізичної особи, задовольняються за рахунок такого майна.

Виручка від реалізації заставних активів боржника-банкрута, за вирахуванням видатків на їх утримання, зберігання та продаж, а також

додаткової винагороди арбітражному керуючому (стаття 30 КУзПБ), спрямовується виключно на покриття вимог того кредитора, зобов'язання перед яким забезпечувалося відповідним майном [25].

Частина 4 статті 133 КУзПБ закріплює черговість задоволення кредиторських вимог, включених до реєстру:

- до вимог першого пріоритету належать заборгованість із заробітної плати (перед працівниками, які перебувають або перебували у трудових відносинах із боржником), аліментні борги, компенсація за ушкодження здоров'я або загибель фізичної особи, а також несплачені страхові внески до пенсійного та соціального фондів;

- другий пріоритет охоплює податкові та інші публічно-правові платежі, а також вимоги решти кредиторів;

- останніми задовольняються штрафні зобов'язання (штрафи та пеня), зафіксовані в реєстрі вимог кредиторів.

Перехід до покриття вимог наступного пріоритету можливий лише за умови повного задоволення попереднього (крім випадків, прямо застережених Кодексом).

Якщо виручених від реалізації активів коштів недостатньо для повного розрахунку в межах однієї черги, вимоги покриваються пропорційно до їх розміру.

Вимоги персонального характеру – такі як аліменти, відшкодування шкоди, завданої каліцтвом чи смертю особи, а також страхові внески – що не отримали повного покриття в ході конкурсного провадження, не втрачають юридичної сили. Після остаточного завершення справи про неплатоспроможність їх може бути заявлено до боржника за загальними правилами цивільного судочинства [25].

Для забезпечення пропорційного задоволення вимог кредиторів, особливо в умовах обмеженості активів боржника, є обов'язковим перевести це майно у грошовий еквівалент. Без такої конвертації ефективний та справедливий розподіл коштів був би майже неможливим.

Частина 8 статті 131 КУзПБ поширює на фізичних осіб-банкрутів загальний порядок реалізації майна, встановлений Кодексом для юридичних осіб. Стаття 63 КУзПБ передбачає, що після завершення інвентаризації та погодження продажу ліквідатор організовує реалізацію активів банкрута шляхом аукціону, стартова ціна якого визначається на підставі проведеної оцінки. Однак законодавець передбачив певні винятки, які дозволяють ліквідатору реалізовувати майно іншими способами. Зокрема, ліквідатор має право: реалізувати швидкопсувні товари за розумною ціною без проведення аукціону, що запобігає втратам через погіршення якості продукції; продати виробничі запаси, малоцінні та швидкозношувані предмети, якщо їхня ринкова вартість не перевищує розмір однієї мінімальної заробітної плати [25].

Ці винятки покликані забезпечити ефективне управління майном банкрута та уникнути витрат, які могли б перевищувати потенційну вигоду від проведення торгів.

Варто звернути увагу на позицію Р. Б. Полякова, який, досліджуючи порядок реалізації майна боржника у процедурі банкрутства (неспроможності) юридичних осіб, вважає, що формулювання, наведене в КУзПБ, є занадто загальним, адже воно дає змогу зловживати розподіленням майна на маленькі частини з метою неперевищення законодавчо встановленої вартості. Така ситуація, на його думку, здебільшого характерна якраз для провадження у справах про неплатоспроможність фізичних осіб [8, с. 141].

Частина 1 статті 68 КУзПБ закріплює вимогу про проведення аукціонів з реалізації майна боржника виключно в межах електронної торгової системи [25].

Обов'язковість проведення торгів через електронну торгову платформу є однією з найбільш прогресивних законодавчих новел у сфері банкрутства фізичних осіб. А. Підгорецька слушно наголошує, що норма про виключно електронний формат аукціонів із реалізації майна боржника за найвищою запропонованою ціною створює передумови для підвищення конкурентності торгів, розширення кола потенційних покупців та, як наслідок, максимізації обсягів задоволення кредиторських вимог [108, с. 11].

Порядок функціонування електронної торгової системи, процедуру авторизації електронних майданчиків, порядок надання доступу авторизованим електронним майданчикам до електронної торгової системи та розмір плати за такий доступ, розмір та порядок сплати винагороди операторам електронних майданчиків, порядок організації та проведення аукціонів, розмір гарантійного внеску, порядок його сплати та повернення, додаткові умови оголошення про проведення аукціону затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 2 жовтня 2019 року №865 [109].

У цьому контексті заслуговує на увагу критичний аналіз Р. Б. Полякова, який виявляє, на перший погляд, незначні, проте практично вагомі дефекти законодавчої техніки. Зокрема, дослідник зазначає, що частина 1 статті 68 КУзПБ містить некоректне посилання на підзаконний акт, який мав би регламентувати функціонування електронної торгової системи. Дійсно, якимось дивним чином замість назви «Порядок функціонування електронної торгової системи» ми отримали «Порядок організації та проведення аукціонів з продажу майна боржників у справах про банкрутство (неплатоспроможність)» [8, с. 143].

Інший приклад: при аналізі цього Порядку виявляються доволі незрозумілими положення його пункту 73, якими дозволяється проведення аукціону тільки з одним покупцем. У разі наявності пропозиції лише від одного учасника презюмується, що він подав найвищу пропозицію. Поділяючи думку Б. М. Полякова, який зауважує, що на аукціоні завжди повинні бути як мінімум 2 учасники, інакше буде відсутнє конкурентне начало, властиве торгам, Р. Б. Поляков зазначає, що в такому разі між поняттями «аукціон» та «договір купівлі-продажу» буде встановлений знак рівності [8, с. 143].

Стаття 75 КУзПБ покладає на арбітражного керуючого обов’язок узгодити параметри реалізації активів із комітетом кредиторів, а щодо заставного майна – також із відповідним забезпеченим кредитором. Обов’язковими елементами таких умов є визначення складу лоту, стартової ціни та мінімального кроку торгів.

Електронна система за результатами аукціону формує протокол, що слугує для офіційної фіксації підсумків торгів. Наявність такого протоколу є значною гарантією прозорості та відкритості при реалізації майна, що належить боржнику [25].

Як було зазначено Верховним Судом, у процедурі ліквідації боржника банк не може в односторонньому порядку списувати кошти з його рахунків. Це пов'язано з необхідністю дотримання встановленого законом порядку черговості задоволення вимог усіх кредиторів. Зокрема, постанова Верховного Суду від 21 березня 2018 року у справі №909/992/15 підтверджує, що самостійне перерахування банком коштів з рахунку товариства-банкрута для погашення власної заборгованості є порушенням передбаченої статті 45 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його фінансово неспроможним» черговості задоволення вимог кредиторів. Порушення кредитором, який є банківською установою, вимог вищезгаданого закону щодо черговості розподілу коштів між кредиторами боржника виступає підставою для прийняття господарським судом окремої ухвали [110].

Заключний етап процедури банкрутства – реалізація майна боржника – відіграє ключову роль у забезпеченні максимального задоволення вимог кредиторів. Належне правове врегулювання та організація цього процесу гарантують прозорість, ефективність і захист інтересів усіх сторін. Безпосередньо від якості реалізації майна залежить досягнення кінцевої мети процедури банкрутства – забезпечення справедливого розподілу коштів серед кредиторів [111, с. 77].

Процедура погашення боргів боржника виступає судовим механізмом, застосовуваним до фізичної особи у межах справи про неплатоспроможність. На думку Р. Б. Сірко, її сутність полягає у констатації фінансової неспроможності боржника з наступним продажем його активів для покриття кредиторських вимог, водночас зберігаючи його спроможність як учасника економічного обігу. Основна мета реалізації майна боржника полягає у виконанні його фінансових зобов'язань перед кредиторами. До ліквідаційної маси входять усі активи

боржника, наявні на дату порушення справи, а також майно, набуте ним після констатації фінансової неспроможності та до моменту завершення ліквідаційної стадії, за винятком об'єктів, зазначених у відповідних статтях Кодексу України з процедур банкрутства [102].

Водночас процедура банкрутства має певний фінансовий аспект, який характеризується значними витратами, зокрема на оплату правової допомоги для підготовки судових документів та послуг арбітражного керуючого, що створює додаткове фінансове навантаження для осіб, які перебувають у скрутному матеріальному становищі. Це засвідчує необхідність удосконалення механізмів для зниження витрат у рамках процедури банкрутства [103, с. 195].

Надалі розглянемо наслідки закриття провадження у справі про банкрутство.

Частина 7 статті 123 КУзПБ наділяє суд правом закрити провадження за ініціативою зборів кредиторів, будь-якої зі сторін або з власного розсуду за наявності таких підстав:

1) декларація про майнове становище містить неточні або неповні відомості щодо активів, надходжень та видатків боржника і його родини, і при цьому боржник протягом семиденного строку від отримання результатів перевірки арбітражним керуючим не подав суду виправлений варіант із достовірними та вичерпними даними;

2) активи родичів боржника були набуті коштом боржника або переоформлені на іншого члена родини з наміром уникнути задоволення кредиторських вимог;

3) боржника на підставі судового рішення, яке набрало законної сили, було притягнуто до адміністративної чи кримінальної відповідальності за протиправні дії у сфері неплатоспроможності [25].

В умовах воєнного стану особливої уваги заслуговує пункт 1 частини 7 статті 123 КУзПБ щодо зазначення боржником неправдивих відомостей у декларації про майновий стан. Правовий режим воєнного стану в Україні спричинив обмежений доступ до державних реєстрів, що ускладнює перевірку

достовірності відомостей у декларації боржника, виявлення фактів подання неповної інформації, а також оцінку рівня доходів та майнового стану боржника, особливо якщо він проживає чи працює за кордоном. Арбітражний керуючий, здійснюючи перевірку, часто позбавлений можливості отримати необхідні дані, що може вплинути на правозастосовну практику.

З іншого боку, сам боржник через об'єктивні обставини, спричинені воєнним станом, не завжди може вчасно подати виправлену декларацію у встановлений 7-денний строк. Більше того, навіть якщо боржник вчасно подає виправлену декларацію, усуваючи виявлені арбітражним керуючим недоліки, це не убезпечує його від ризику закриття провадження за вказаним пунктом 1 частини 7 статті 123 КУзПБ. Якщо в майбутньому (а це дуже ймовірно через обмежений доступ до реєстрів) будуть виявлені інші недоліки декларації, які арбітражний керуючий не зміг виявити раніше, провадження у справі про неплатоспроможність щодо боржника все одно може бути закрито [1, с. 40].

Тому напрошується висновок, що діюче законодавство не враховує форс-мажорні обставини, пов'язані з воєнним станом, що може ставити боржника у вразливе становище, попри його намагання виконати законні вимоги. Це питання потребує подальшого вдосконалення механізмів перевірки майнового стану боржника та адаптації строків виправлення декларацій до реальних умов.

Відповідно до статті 134 КУзПБ після завершення ліквідаційної процедури та закриття справи суд ухвалює рішення, яким знімає з боржника боргове навантаження. Водночас Кодекс встановлює категорії зобов'язань, що зберігають свою силу навіть після такого звільнення: це обов'язки з компенсації шкоди, завданої злочинними діями, ушкодженням здоров'я або позбавленням життя, аліментні платежі, а також інші вимоги, невід'ємно пов'язані з особою боржника.

З метою недопущення зловживання своїми правами щодо визнання фізичної особи банкрутом статтею 135 КУзПБ запроваджено п'ятирічну заборону на повторне ініціювання справи про неплатоспроможність за заявою самого боржника, за винятком ситуації, коли всі боргові зобов'язання були

повністю покриті в рамках встановленої Кодексом процедури. Додатково, впродовж зазначеного п’ятирічного періоду такий боржник зобов’язаний завчасно попереджати потенційних контрагентів за позиковими, кредитними, поручительськими угодами чи договорами застави про свій статус фінансово неспроможної особи. Упродовж трьох років від дати визнання банкрутом громадянин позбавлений можливості претендувати на статус особи з бездоганною діловою репутацією, що тягне за собою низку негативних наслідків, зокрема негативну кредитну історію, відмови банків у наданні кредитів, заборону на здійснення незалежної професійної діяльності (наприклад, адвоката, приватного нотаріуса, тощо) та обмеження щодо роботи в системі фінансового моніторингу [25].

Ці обмеження спрямовані на регулювання фінансової відповідальності боржника, а також на запобігання зловживанню механізмом банкрутства.

Варто також звернути увагу на Розділ VI Кодексу України з процедур банкрутства, у якому передбачені спеціальні механізми регулювання процедур банкрутства фізичних осіб, що враховують специфіку фінансових та соціальних аспектів неплатоспроможності. Зокрема, для боржників, зайнятих у сільському господарстві, реструктуризація боргів має враховувати сезонність аграрного виробництва та його залежність від природно-кліматичних умов, що закріплено у частині 2 статті 136 КУзПБ [25]. У випадку їх банкрутства вирішення питань щодо земельних ділянок відбувається згідно з приписами Земельного кодексу України, що підкреслює інтегрованість норм банкрутства у сферу земельного права.

Що ж стосується особливостей розгляду справ про неплатоспроможність ФОПів, то відповідно до статті 137 КУзПБ у разі порушення провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи-підприємця до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань вноситься відповідний запис, що фіксує початок процедури. Постановлення судом ухвали про завершення процедури погашення боргів та закриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи-

підприємця виступає підставою для державної реєстрації припинення підприємницької діяльності відповідного суб'єкта господарювання [25]. Ця процедура забезпечує офіційне припинення статусу підприємця, фіксуючи завершення його зобов'язань перед кредиторами в межах судового провадження.

Отже, механізм індивідуального банкрутства характеризується сукупністю як позитивних, так і негативних аспектів, урахування яких є необхідним для належного осмислення його цілей та практичного функціонування.

Серед переваг можна виділити:

1) юридичне врегулювання боргів шляхом реструктуризації чи списання за участю суду та арбітражного керуючого;

2) мораторій на задоволення кредиторських вимог, який зупиняє ріст боргу, а також припиняє застосування штрафних санкцій;

3) повне погашення чи списання боргу незалежно від його суми;

4) заборона стягнення понад обсяг майна, який належить боржнику;

5) відсутність передачі боргів у спадок, що відкриває перед боржником перспективу повного фінансового перезавантаження;

6) скасування репутаційних обмежень після спливу п'ятирічного строку від завершення процедури;

7) звільнення майнових об'єктів від арешту після закриття провадження.

До недоліків можна віднести:

1) витрати на участь арбітражного керуючого та необхідність сплати судового збору;

2) обов'язкове повідомлення іншої сторони договору про факт своєї неплатоспроможності перед укладанням кредитного договору;

3) обмеження ділової репутації боржника на 3 роки після банкрутства;

4) заборона повторного звернення щодо банкрутства протягом 5 років;

5) неможливість відчуження майна боржника протягом процедури банкрутства.

Ці аспекти балансують між полегшенням фінансового навантаження для боржника та вимогами законодавства, водночас наголошуючи на важливості відповідального використання цього механізму.

Процедура банкрутства фізичної особи виступає складним багатофакторним процесом, що може включати юридично значущі аспекти, такі як визнання недійсності правочинів, укладених боржником, або поділ спільного майна подружжя у межах провадження. Водночас у разі добросовісного виконання зобов'язань учасниками процесу банкрутства цей механізм може бути ефективним як для кредиторів, так і для боржників. Для першої сторони банкрутство є гарантією часткового задоволення фінансових вимог, тоді як для другої – можливістю акумулювання активів та відновлення платоспроможності.

Висновки до розділу 2

1. На підставі аналізу положень Кодексу України з процедур банкрутства та судової практики доведено, що неплатоспроможність боржника залишається фундаментальною передумовою для порушення провадження у справі про банкрутство, попри те, що стаття 8 КУзПБ безпосередньо не встановлює такого зв'язку. Обґрунтовано, що неплатоспроможність не є стабільним формалізованим станом – вона не визначається виключно обсягом заборгованості, наявністю виконавчого провадження чи тривалістю прострочення, що обумовлює потребу в індивідуальному аналізі фінансового становища боржника у кожній конкретній справі. Встановлено принципову відмінність процедури неплатоспроможності фізичної особи від конкурсного провадження щодо юридичних осіб: право на ініціювання провадження надано виключно самому боржнику, що втілює концепцію «добровільного» інституту банкрутства фізичної особи.

2. На підставі дослідження правозастосовної практики в умовах воєнного стану обґрунтовано необхідність спрощення умов порушення провадження у

справі про неплатоспроможність фізичної особи, яка постраждала внаслідок бойових дій. Аргументовано, що в умовах правового режиму воєнного стану збір необхідних документів (трудової книжки, договорів, що є підставою для виникнення заборгованості, копій документів, які підтверджують право власності боржника на майно) є значно ускладненим або неможливим для осіб, які проживали або працювали на територіях, де ведуться чи велися бойові дії, або на територіях, які зазнали руйнувань внаслідок збройної агресії. Обґрунтовано доцільність запровадження пільгових умов подання заяви у вигляді послаблення вимог щодо надання зазначених документів у разі їх втрати внаслідок форс-мажорних обставин, спричинених воєнними діями, для визначеного кола осіб. Доведено, що чинне законодавство не враховує форс-мажорні обставини, пов’язані з воєнним станом, що може ставити боржника у вразливе становище, попри його намагання виконати законні вимоги.

3. Запропоновано закріпити за судом дискреційне повноваження щодо зупинення конкурсного провадження стосовно фізичної особи, яка проходить службу у Збройних Силах України чи інших складових сил оборони України, або фактично перебуває за межами України, із дотриманням принципу рівноваги між правами боржника та законними інтересами кредиторів.

4. Набуло подальшого розвитку обґрунтування того, що тимчасове обмеження права фізичної особи – боржника на виїзд за кордон у провадженні у справі про неплатоспроможність має застосовуватися виключно з урахуванням принципів пропорційності, рівності та індивідуалізації втручання у права людини, а не як автоматичний процесуальний захід. Доведено необхідність його застосування лише за наявності належних доказів умисного перешкоджання боржником процедурі банкрутства. Аргументовано, що доцільність обмеження свободи пересування боржника слід оцінювати виключно на підставі доказів його дій, спрямованих на ухилення від виконання процесуальних зобов’язань у межах провадження. Запропоновано диференційований підхід до застосування цього обмеження з урахуванням умов воєнного стану та фактичних обставин боржника, зокрема: неможливості застосування обмеження до боржників, які

вже перебувають за кордоном; недоцільності додаткової заборони для чоловіків, щодо яких уже діють обмеження за правилами воєнного стану; необхідності врахування гуманітарних обставин для жінок з дітьми, які проживають у зонах активних бойових дій.

5. За результатами дослідження процедури реструктуризації боргів боржника запропоновано зняти з боржника – фізичної особи обов'язок, при поданні до суду заяви, надавати проєкт плану реструктуризації боргів та віднести це до обов'язків арбітражного керуючого. Обґрунтовано, що самостійна підготовка такого проєкту плану реструктуризації потребує спеціальних знань, які не завжди наявні у боржників, що фактично обмежує доступ фізичних осіб до процедури відновлення платоспроможності. Доведено, що такий підхід кореспондуватиме нормі, викладеній у частині десятій статті 45 Кодексу України з процедур банкрутства, відповідно до якої план санації боржника – юридичної особи у процедурі розпорядження майном розробляє розпорядник майна (арбітражний керуючий) за участю боржника. Аргументовано, що покладення обов'язку з розроблення проєкту плану на арбітражного керуючого як фахівця з відповідною кваліфікацією забезпечить більш професійний підхід до підготовки документа, підвищить якість планів реструктуризації та сприятиме їх затвердженню кредиторами, що, у свою чергу, посилить ефективність реструктуризації як пріоритетної процедури у справах про неплатоспроможність.

6. Доведено, що обставини, які вказують на недобросовісну поведінку боржника, у сукупності з іншими фактами справи повинні враховуватися господарським судом як підстава для прийняття рішення про закриття провадження, що випливає зі статей 3 та 13 Цивільного кодексу України та підтверджується практикою Верховного Суду. Встановлено, що Верховний Суд послідовно формує правову позицію, відповідно до якої право на звільнення від боргів та відновлення платоспроможності набуває лише добросовісний боржник, який не за своїм неправомірним умислом потрапив у стан неплатоспроможності, сумлінно виконує обов'язки боржника, не приховує обставин, що можуть

вплинути на розгляд справи, та демонструє дієве прагнення до компромісу з кредиторами. Водночас обґрунтовано, що принцип добросовісності не повинен надавати суду надмірного обсягу дискреційних повноважень щодо закриття провадження за найменших підстав, а має вимагатися від усіх учасників провадження з метою дотримання балансу інтересів.

7. Доведено, що процедура реструктуризації боргів є пріоритетною та найбільш оптимальним варіантом завершення справи про неплатоспроможність як для фізичної особи – боржника, так і для кредиторів, оскільки передбачає відновлення платоспроможності та більш повне погашення боргів. Встановлено, що реструктуризація надає боржнику можливість не лише погасити більшість боргів, а й списати їх частину та отримати розстрочку. Для кредиторів реструктуризація є фактично єдиною реальною можливістю отримати повернення хоча б частини заборгованості. Водночас узагальнення судової практики засвідчує переважаючу тенденцію до визнання фізичних осіб банкрутами та запровадження процедури погашення боргів, що обумовлено обмеженим досвідом кредиторів, відсутністю усталених зразків та складністю самостійного розроблення боржниками планів реструктуризації.

8. Обґрунтовано, що процедура погашення боргів фізичної особи являє собою завершальну стадію конкурсного провадження, змістом якої є визнання боржника фінансово неспроможним із наступною реалізацією його активів задля задоволення кредиторських вимог, що водночас покликана забезпечити збереження фінансової стабільності особи як учасника економічних відносин. Встановлено проблемні аспекти формування ліквідаційної маси, зокрема щодо тлумачення поняття «єдине місце проживання сім'ї боржника», визначення кола «членів сім'ї боржника» та виділення частки боржника із спільного майна подружжя. Аргументовано необхідність чіткішого нормативного врегулювання цих питань для забезпечення однаковості судової практики.

9. Сформульовано висновок про необхідність комплексного вдосконалення Кодексу України з процедур банкрутства з урахуванням сучасних форс-мажорних обставин, пов'язаних із повномасштабною збройною агресією та

введеним в Україні правовим режимом воєнного стану. Доведено, що чинний КУзПБ недостатньо враховує такі обставини, що ставить боржників у невигідне становище на усіх етапах процедури банкрутства. Зокрема, обмежений доступ до державних реєстрів ускладнює перевірку достовірності відомостей у декларації боржника, а семиденний строк для подання виправленої декларації (пункт 1 частини 7 статті 123 КУзПБ) є недостатнім в умовах воєнного стану. Обґрунтовано необхідність адаптації строків та процедур перевірки майнового стану боржника до реальних умов.

Таким чином, результати дослідження, викладені у Розділі 2, засвідчують, що процедури відновлення платоспроможності та банкрутства фізичної особи в Україні потребують подальшого вдосконалення з метою забезпечення їх доступності, ефективності та адаптації до сучасних умов, зокрема правового режиму воєнного стану. Сформульовані пропозиції щодо спрощення умов порушення провадження, перерозподілу обов’язків між боржником та арбітражним керуючим, а також диференційованого підходу до обмеження прав боржника спрямовані на посилення реабілітаційної спрямованості інституту неплатоспроможності фізичної особи та забезпечення балансу інтересів усіх учасників провадження.

РОЗДІЛ 3. ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВОВИХ НОРМ ПРО НЕПЛАТОСПРОМОЖНІСТЬ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ В УКРАЇНІ

3.1. Особливості судової практики з питань неплатоспроможності фізичної особи

Новаторський характер правового регулювання банкрутства громадян у поєднанні з недоліками нормативних формулювань зумовив розбіжності у судовій практиці при розгляді типологічно подібних справ щодо неплатоспроможності. Частину нормативних прогалин компенсує формування узгоджених правових позицій, закріплених у рішеннях Верховного Суду [53].

Як зазначалося раніше, підстави для порушення провадження у справі про неплатоспроможність боржника – фізичної особи – визначені у частині другій статті 115 Кодексу України з процедур банкрутства. В початковій редакції ця норма передбачала чотири альтернативні критерії: досягнення сукупним обсягом простроченої заборгованості тридцятикратного розміру мінімальної заробітної плати; двомісячне припинення обслуговування кредитів або інших регулярних платежів у розмірі понад половину щомісячних зобов’язань; констатація у виконавчому провадженні відсутності у боржника майна, придатного для звернення стягнення; а також наявність ознак загрози фінансової неспроможності [25].

У судовій практиці склалися різні підходи до тлумачення зазначених підстав: одні суди вважали, що для відкриття провадження необхідна сукупність усіх чотирьох умов, тоді як інші визнавали достатність наявності хоча б однієї з них. Найбільші дискусії та заперечення з боку кредиторів виникали при обґрунтуванні підстави, передбаченої пунктом 4 частини другої статті 115 КУзПБ – тобто у випадках, коли заявник посилався на загрозу неплатоспроможності.

Досягнення певної визначеності та поступу в напрямі уніфікації судової практики у справах про неплатоспроможність фізичних осіб стало можливим

після ухвалення постанови Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 11 серпня 2020 року у справі №918/127/20, приклад якої ми уже розглядали в Розділі 2. У зазначеній справі кредитор – Публічне акціонерне товариство «Державний ощадний банк України» в особі філії – Рівненського обласного управління АТ «Ощадбанк» – звернувся з клопотанням про відмову у відкритті провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи, посилаючись, зокрема, на недоліки у поданій заяві. Верховний Суд, однак, сформулював у постанові низку ключових правових позицій, що мають значення для тлумачення норм КУзПБ. Зокрема, суд підкреслив, що наявність підстав, передбачених статтею 115 КУзПБ для порушення провадження у справі про неплатоспроможність боржника, повинна підтверджуватись достатніми фактичними обставинами, які згідно з приписами Кодексу свідчать про неплатоспроможність фізичної особи або про її загрозу. Законодавець визначив способи та засоби доведення таких обставин шляхом встановлення у частині третій статті 116 КУзПБ переліку документів, що мають бути додані до заяви та підтверджувати її зміст. Поряд із цим, у цій постанові Верховний Суд висловив позицію, згідно з якою виявлення одним із кредиторів (а не керуючим реструктуризацією) на стадії вирішення питання про порушення провадження недоліків у декларації боржника про майновий стан не може слугувати підставою для відмови у відкритті провадження або для його закриття на цій стадії [100].

Знаковим етапом у формуванні узгодженої судової практики щодо неплатоспроможності фізичних осіб стало ухвалення постанови Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 17 червня 2021 року у справі №926/2987-б/20. У цьому рішенні чітко сформульовано важливу правову позицію, яка істотно вплинула на тлумачення норм КУзПБ. Зокрема, Верховний Суд наголосив, що каталог підстав для ініціювання справи щодо неплатоспроможності громадянина, закріплений частиною 2 статті 115 КУзПБ, має відкритий характер. Це випливає з положення пункту четвертого зазначеної частини, який закріплює можливість існування інших обставин, що свідчать про

неспроможність боржника у найближчому часі виконати грошові зобов'язання або здійснювати звичайні поточні платежі (тобто наявність загрози неплатоспроможності). Поряд із цим, суд підкреслив, що можливість громадянина подати заяву про ініціювання провадження не обумовлена кумулятивною наявністю усіх підстав, визначених частиною 2 статті 115 КУзПБ. Такий підхід узгоджується з загальним порядком провадження у справах про неплатоспроможність, який застосовується до юридичних осіб, з урахуванням специфіки, передбаченої книгою четвертою КУзПБ. У контексті розгляду цієї справи Верховний Суд також визнав, що фізична особа, яка виступає майновим поручителем, може набувати статусу боржника у справі про неплатоспроможність у розумінні положень КУзПБ, за умови встановлення відповідних обставин [112].

Як уже згадувалось раніше, згодом стаття 115 КУзПБ була змінена у зв'язку з новими соціально-економічними викликами. Зокрема, пункт 1 частини другої цієї статті було виключено відповідно до Закону №2971-IX від 20 березня 2023 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України». Тим самим Законом пункт 3 частини другої статті 115 отримав нову редакцію, згідно з якою підставою для відкриття провадження є відсутність у боржника майна, на яке може бути звернено стягнення, за умови що заходи щодо його розшуку, здійснені виконавцем відповідно до Закону України «Про виконавче провадження», виявилися безрезультатними [79].

Такі зміни загалом розширили можливості боржників щодо звернення до суду із заявою про порушення провадження у справі про неплатоспроможність в умовах воєнного часу.

Подальші корективи були внесені Законом №3985-IX від 19 вересня 2024 року «Про внесення змін до Кодексу України з процедур банкрутства та деяких інших законодавчих актів України щодо імплементації Директиви Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу 2019/1023 та запровадження процедур превентивної реструктуризації». Цим Законом пункт 4 частини другої статті 115 КУзПБ викладено у новій редакції, а попереднє розлоге

формулювання – «існують інші обставини, які підтверджують, що найближчим часом боржник не зможе виконати грошові зобов'язання чи здійснювати звичайні поточні платежі» – було замінено більш стислою конструкцією, що передбачає лише наявність ознак загрози неплатоспроможності [81]. Така редакція розширила межі тлумачення відповідної підстави й додатково підсилила можливості боржників щодо звернення до суду для порушення провадження у справі про неплатоспроможність.

На початкових етапах застосування процедур неплатоспроможності фізичних осіб у судовій практиці траплялися ситуації задоволення кредиторських вимог, виконавчих дій із примусової реалізації активів боржника та інших заходів, що вступали у суперечність із мораторієм, запровадженим внаслідок відкриття справи щодо неплатоспроможності.

У постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 14 вересня 2021 року у справі №908/2536/20 сформульовано чітку правову позицію, яка має істотне значення для забезпечення належного функціонування механізмів колективного задоволення вимог кредиторів. Згідно з цією позицією, з моменту встановлення мораторію у справі щодо неплатоспроможності громадянина будь-які заходи, спрямовані на сепаратне задоволення кредиторських вимог за межами конкурсного провадження, підлягають негайному припиненню, незалежно від етапу їх реалізації. Такий підхід обґрунтовується необхідністю переведення активів боржника під судовий контроль у межах конкурсного провадження. А мораторій за статтею 121 КУзПБ визнається одним із центральних засобів забезпечення дієвості конкурсного провадження, основна мета якого полягає в консервації активів боржника для їх наступного спрямування на колективне врегулювання фінансової неспроможності [113].

Аспекти застосування мораторію у провадженнях щодо фізичних осіб конкретизовано у постанові КГС ВС від 18 серпня 2020 року у справі №910/17501/19. Суд підтвердив, що після порушення провадження реалізація заставного майна боржника допускається виключно в межах конкурсної

процедури (частина 4 статті 121 КУзПБ). Із цього правила визначено лише два винятки: якщо виконавче провадження вже досягло етапу розподілу стягнутих коштів або якщо продаж майна фактично розпочато (оприлюднено оголошення) [114]. Зазначена позиція розмежовує сфери дії мораторію та виконавчого провадження, забезпечуючи баланс між колективною процедурою неплатоспроможності та індивідуальними правами кредиторів.

У постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 25 січня 2022 року у справі №921/787/19 наголошено, що мораторій, запроваджений законодавцем як у процесах визнання юридичних осіб банкрутами, так і у провадженнях щодо неплатоспроможності громадян та підприємців, за своєю правовою природою виконує функцію консервації майнового комплексу боржника для його наступного використання при розрахунках із кредиторами в ході судових процедур за КУзПБ. Зазначений інструмент спрямований на досягнення рівноваги між правами кредиторів та інтересами боржника з одночасною максимізацією обсягу задоволення боргових зобов'язань за рахунок наявних активів. Суд окремо підкреслив, що принциповим правовим наслідком встановлення мораторію є припинення примусового виконання за усіма виконавчими документами. З цього правила передбачено лише два винятки: перший – коли виконавче провадження на дату порушення справи вже досягло етапу розподілу стягнутих сум (у тому числі надходжень від продажу активів боржника); другий – коли відчуження майна фактично розпочато, про що свідчить опублікування оголошення про його реалізацію. Додатково при виконанні рішень виконавець має перевіряти наявність порушеного провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи. Такі відомості містяться у відкритому доступі на сайті Вищого господарського суду України, який є офіційним джерелом інформації про оголошення щодо відкриття відповідних проваджень і має функціонал пошуку боржників за анкетними даними. Відтак, Суд дійшов висновку, що списання коштів із заробітної плати боржника під час дії мораторію є порушенням вимог статті 121 КУзПБ [115].

Важливою для повноцінної реалізації прав та інтересів фізичної особи та кредиторів у процедурі неплатоспроможності вбачається правова позиція сформована у постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 08 вересня 2021 року у справі №5023/5722/11 (922/3331/20). У ній наголошено, що наслідком визнання фізичної особи, зокрема фізичної особи-підприємця, банкрутом є встановлення обмежень щодо здійснення нею повноважень щодо управління майновими правами на активи, що входять до складу ліквідаційної маси; зазначені повноваження передаються керуючому реалізацією. Водночас, Суд зазначає, що Кодекс не встановлює жодних обмежень для визнаного банкрутом підприємця щодо пред'явлення позовів до третіх осіб, включаючи випадки, коли позовну заяву було подано ще до введення КУзПБ в дію, однак її розгляд відбувається вже за нормами чинного Кодексу. Чинне процесуальне законодавство також не містить норм, які б обмежували таке право на судовий захист [116].

Протягом 2021–2022 років у судовій практиці утвердився підхід, згідно з яким провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи підлягає закриттю (зокрема вже на стадії попереднього засідання), якщо після офіційного оголошення про порушення справи жоден кредитор не заявив своїх вимог до боржника (постанови Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 09 листопада 2021 року у справі №911/3459/20, від 23 грудня 2021 року у справі №921/173/21, а також від 09.06.2022 у справі №916/2102/21). Численні боржники – фізичні особи виявлялися фактично позбавленими доступу до законодавчо передбаченого механізму через пасивну позицію кредиторів, які нерідко свідомо уникали подання грошових вимог – через відступлення права вимоги третім особам або через небажання витрачати ресурси на участь у конкурсному провадженні.

Тому прогресивною та проривною вбачається постанова Верховного Суду у складі судової палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду від 05 жовтня 2022 року у справі №921/39/21. У цій постанові суд переглянув правову позицію, сформульовану у попередніх

рішеннях КГС ВС (від 09.11.2021 у справі №911/3459/20, від 23.12.2021 у справі №921/173/21, від 09.06.2022 у справі №916/2102/21), та констатував, що те, що конкурсні кредитори не скористалися правом на заявлення вимог у визначений строк, само по собі не може слугувати підставою для припинення провадження на стадії попереднього засідання, оскільки така бездіяльність кредиторів не спростовує наявність доведених ознак фінансової неспроможності боржника або загрози її настання. Якщо конкурсні кредитори не скористалися правом на подання заяв із грошовими вимогами до боржника, проте наявність заборгованості підтверджена належними доказами, що послугували підставою для ініціювання справи про неплатоспроможність, суд за підсумками попереднього засідання ухвалює процесуальне рішення, яким покладає на керуючого реструктуризацією обов'язок письмово довести до відома кредиторів інформацію про юридичні наслідки їхньої бездіяльності відповідно до вимог частини 1 статті 45 КУзПБ, та водночас призначає засідання з метою визначення подальшого руху справи – переходу до стадії погашення боргів або припинення провадження. За наявності відповідних фактичних обставин суд наділений повноваженнями констатувати банкрутство фізичної особи навіть за відсутності формальних заяв конкурсних кредиторів та, відповідно, без рішення зборів кредиторів. Разом із тим суд зобов'язаний попередньо з'ясувати, чи наявні визначені частиною 7 статті 123 КУзПБ передумови для припинення провадження. Факти, що підтверджують сумлінність боржника – зокрема, його конструктивна взаємодія з арбітражним керуючим, належне здійснення процесуальних прав та відповідальне ставлення до процесуальних обов'язків (інформування суду про підстави звернення відповідно до пункту 3 частини 2 статті 116 КУзПБ, розкриття повних і правдивих відомостей про майновий стан свій та членів родини, обсяг і джерела надходжень згідно з пунктами 4–11 частини 3 статті 116 КУзПБ тощо) – мають оцінюватися судом у комплексі з іншими матеріалами справи при подальшому вирішенні питання про припинення провадження на підставі пункту 6 частини 1 статті 90 КУзПБ із застосуванням наслідків, передбачених частиною 4 цієї статті [117].

У 2025 році судова практика підтвердила цей підхід. Господарські суди, беручи до уваги сумлінність поведінки боржника (конструктивна співпраця з арбітражним керуючим, прозора взаємодія із судом, повне та достовірне розкриття відомостей про майновий стан родини й джерела надходжень тощо), припиняли провадження у справах, де кредитори залишилися пасивними та не заявили вимог у визначений строк. Так, Господарський суд міста Києва своєю ухвалою від 19 вересня 2025 року у справі №910/5442/25 закрив провадження через невисунення вимог кредиторами, а Господарський суд Миколаївської області ухвалою від 08 жовтня 2025 року №915/919/25 визнав вимоги кредиторів погашеними, а виконавчі документи – такими, що не підлягають виконанню [118, 119].

Відтак, боржники – фізичні особи фактично списали значні борги після звернення до суду, без проходження процедури реструктуризації та без реалізації майна. Це засвідчує формування сталої практики, яка поєднує суворе дотримання процесуальних строків із принципом добросовісності боржника, що відповідає загальній меті інституту – надати «другий шанс» тим, хто чесно співпрацює з судом і арбітражним керуючим.

Наведена правова позиція надає боржникам можливість доступу до процедури банкрутства навіть за відсутності заяв кредиторів, однак за умови їх добросовісної поведінки та наявності передбачених кодексом обставин. Доцільним вбачається подальша імплементація такої правової позиції у вигляді конкретних норм КУзПБ.

Необхідність дотримання принципу добросовісної поведінки боржника – фізичної особи знайшла своє вираження також у правовій позиції, встановленій у постанові Верховного Суду у складі судової палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду від 26 травня 2022 року у справі №903/806/20. Суд підкреслив, що згідно з аналізом положень статей 116, 119, 123, 125, 126, 128 КУзПБ, нормами КУзПБ встановлено, що можливість громадянина скористатися механізмом списання боргів та відновити фінансову спроможність у конкурсному провадженні безпосередньо обумовлена його

сумлінною процесуальною поведінкою. Зокрема, боржник не має бути причетним до умисного створення власної фінансової неспроможності, зобов'язаний належним чином виконувати процесуальні обов'язки, забезпечувати прозорість щодо обставин, здатних вплинути на перебіг справи чи рівень задоволення кредиторських вимог, та демонструвати реальну готовність до пошуку взаємоприйнятних умов врегулювання заборгованості. Крім того, від боржника очікується вжиття посильних заходів, спрямованих на хоча б часткове покриття кредиторських вимог. З цього можемо зробити висновок, що добросовісність боржника виступає не лише етичним критерієм, а й юридично значущою передумовою для застосування процедур звільнення від боргів, що забезпечує баланс між інтересами боржника та кредиторів у межах колективного провадження [98].

Щодо підстав закриття провадження у цій же постанові Верховного Суду сформовано також наступну правову позицію. Здійснивши комплексний аналіз нормативних приписів статей 90, 123, 126, 128, 129 КУзПБ у кореляції зі статтею 2 та 113 цього Кодексу, суд дійшов висновку про три групи підстав для припинення провадження щодо неплатоспроможного громадянина на етапі реструктуризації: (1) спеціальні – визначені частиною 7 статті 123 та частиною 11 статті 126 КУзПБ; (2) загальні – передбачені пунктами 1–8 частини 1 статті 90 КУзПБ в обсязі, застосовному до фізичних осіб; (3) інші, встановлені законом (пункт 9 частини 1 статті 90 КУзПБ), що включають і процесуальні підстави за пунктами 1–7 частини 1 статті 231 ГПК України у тій частині, яка стосується відповідних справ. Особливу увагу суд приділив змісту частини сьомої статті 123 КУзПБ, яка має на меті припинення реабілітаційної процедури щодо очевидно недобросовісного боржника. У зв'язку з цим господарський суд зобов'язаний з власної ініціативи перевіряти наявність відповідних обставин, зокрема під час розгляду інформації керуючого реструктуризацією про результати перевірки майнового становища боржника або при вирішенні питання про запровадження наступної судової процедури. Такі обставини мають бути належним чином оцінені судом і відображені у відповідному процесуальному рішенні. Водночас

Верховний Суд наголосив, що перелік підстав, визначений частиною сьомою статті 123 КУзПБ, є вичерпним лише в аспекті застосування спеціальних наслідків, передбачених цією нормою, а саме заборони повторного звернення боржника до суду з заявою про порушення провадження у справі про неплатоспроможність протягом одного року. Поряд із цим, суд підкреслив, що сама по собі ініціатива зборів кредиторів щодо припинення провадження чи переходу до іншої судової процедури не може автоматично тягнути за собою задоволення такого клопотання, якщо не встановлено передбачених законом підстав. Окремо зазначено, що ненадання протягом трьох місяців від початку процедури узгодженого боржником та схваленого кредиторами плану реструктуризації може слугувати окремою, самодостатньою підставою для припинення провадження згідно з частиною 11 статті 126 КУзПБ. Проте нереалізованість завдань реструктуризації як така не зумовлює обов'язкового завершення реабілітації, адже закриття справи у цій ситуації є лише одним з-поміж декількох процесуальних рішень, доступних суду [98].

У постанові Верховного Суду від 31 березня 2021 року у справі №925/1171/17 висловлено важливу правову позицію щодо зміни підходів законодавця до регулювання неплатоспроможності фізичних осіб. Зокрема, суд акцентував, що із набранням чинності КУзПБ були усунені обмеження, які діяли до 21 жовтня 2019 року та стосувалися застосування норм попереднього Закону про банкрутство до правовідносин, пов'язаних із неплатоспроможністю фізичної особи за зобов'язаннями, що виникли внаслідок підприємницької діяльності. Так само скасовано заборону на включення до ліквідаційної маси майна фізичної особи, обтяженого заставою, якщо підстави її виникнення не пов'язані з підприємництвом боржника. У цьому контексті Верховний Суд підкреслив, що ухвала про введення процедури погашення боргів фізичної особи – судової процедури, спрямованої на задоволення вимог кредиторів шляхом реалізації майна боржника – є судовим актом, що безпосередньо зачіпає права та інтереси, зокрема, заставодержателя майна [120].

Серед найбільш гострих практичних проблем, що породжують суперечності у правозастосуванні, вирізняється питання фінансового забезпечення діяльності арбітражного керуючого у конкурсному провадженні щодо фізичної особи.

Стаття 30 КУзПБ визначає, що основна винагорода арбітражного керуючого за здійснення функцій керуючого реструктуризацією або керуючого реалізацією покривається за рахунок коштів, попередньо внесених заявником на депозит суду до моменту подання заяви про порушення провадження [25]. У разі якщо процедура триває після закінчення авансованих заявником коштів, основна винагорода арбітражного керуючого сплачується за рахунок коштів, одержаних від продажу майна боржника, яке не перебуває в заставі, або коштів фонду, створеного кредиторами для виплати грошової винагороди та відшкодування витрат арбітражного керуючого (у разі його створення) [25].

Відповідно до статті 116 КУзПБ при поданні заяви фізична особа (боржник) повинна здійснити авансування на депозитний рахунок суду винагороди керуючому реструктуризацією за три місяці виконання повноважень та докази долучити до заяви про порушення провадження у справі про неплатоспроможність [25].

Перебуваючи у складних фінансових обставинах, заявники намагаються здешевити витрати судової процедури у справі про неплатоспроможність, або принаймні відстрочити чи розстрочити такі витрати. Водночас, арбітражні керуючі є суб’єктами незалежної професійної діяльності, яким законом гарантовано право на отримання винагороди за свою професійну діяльність.

Питання авансування винагороди арбітражного керуючого у справах про неплатоспроможність фізичних осіб отримало послідовне нормативне й судове тлумачення, яке сформувалось у серії правових позицій Верховного Суду, що нами були досліджені у спеціальній публікації [53]. Ці позиції чітко розмежовують обсяг обов’язків боржника та прав кредиторів щодо фінансового забезпечення діяльності арбітражного керуючого.

У постанові від 23 листопада 2020 року у справі №922/1734/20 Верховний Суд наголосив, що винагорода арбітражного керуючого має характер плати за виконання професійних обов'язків незалежного суб'єкта, а тому її сплата не впливає на баланс інтересів держави та заявника. Водночас звільнення заявника від авансування цієї винагороди на етапі подання заяви порушує баланс інтересів між боржником і арбітражним керуючим, позбавляючи останнього права на своєчасне отримання винагороди, гарантоване абзацом п'ятим статті 3 КУзПБ. Законодавство не передбачає жодних підстав для відстрочення, розстрочення або звільнення від обов'язку авансування винагороди арбітражному керуючому [121].

У постанові від 19 листопада 2020 року у справі №910/726/20 Верховний Суд уточнив, що стаття 116 КУзПБ не містить положень, які б дозволяли розподілити обов'язок авансування винагороди між кредиторами або покладати на них обов'язок створення відповідного фонду. Натомість стаття 114 КУзПБ закріплює лише право кредиторів встановити арбітражному керуючому додаткову винагороду за рахунок власних коштів, проте не авансувати її [122].

Ці підходи були розширені у постанові від 17 лютого 2021 року у справі №927/166/20, де Верховний Суд підтвердив, що обов'язок боржника авансувати винагороду арбітражному керуючому до подання заяви про порушення провадження прямо передбачений статтею 116 КУзПБ. Подання доказів такої сплати є обов'язковою умовою для відкриття провадження. Законодавство не передбачає можливості звільнення боржника від цього обов'язку, а також не допускає застосування аналогії з приписами Закону України «Про судовий збір», оскільки авансування винагороди та сплата судового збору є різними за правовою природою інститутами, що регулюються окремими нормативними актами та мають різне цільове призначення [123].

Отже, до законодавчих змін 2023 року фізична особа-боржник, звертаючись до суду із заявою про порушення провадження у справі про неплатоспроможність, була зобов'язана у всіх випадках здійснити авансування винагороди керуючому реструктуризацією за три місяці виконання повноважень

шляхом внесення відповідної суми на депозитний рахунок суду. Ненадання доказів такої сплати слугувало підставою для відмови у порушенні провадження. Це відчутно обмежувало доступність процедури для осіб у скрутному матеріальному становищі [53].

Водночас включення у 2023 році до КУзПБ пункту 16 Розділу «Прикінцеві та перехідні положення» кардинально розширило можливості доступу до процедури неплатоспроможності для фізичних осіб в умовах воєнного стану. Зазначеним нормативним приписом передбачено, що «протягом усього періоду воєнного стану та шести місяців після його завершення» порушення справи про неплатоспроможність можливе без авансового внесення винагороди арбітражному керуючому на депозитний рахунок суду [25] (який станом на 01 січня 2025 року становить 45 420 гривень) [25].

Замість авансування боржник отримав право укласти з арбітражним керуючим угоду про поетапну оплату послуг. На практиці найбільшого поширення набула модель щомісячних виплат, що дозволяє розподілити фінансове навантаження в часі. Такий підхід суттєво розширив коло громадян, здатних ініціювати процедуру банкрутства, особливо в ситуаціях, пов’язаних з втратою доходу чи майна через воєнні дії [53]. Тому вбачається за доцільне розглянути можливість продовження і розширення дії такого підходу і після завершення воєнного стану – хоча б у особливий період.

Водночас у науковій літературі є думка, що запроваджений механізм укладення угоди між боржником та арбітражним керуючим фактично трансформує гарантію оплати праці останнього з публічно-правової площини (депозит суду) у приватно-правову (договір), що породжує суттєві ризики для незалежності та фінансової захищеності арбітражного керуючого. Укладення угоди про відстрочення сплати винагороди не гарантує її реального отримання з огляду на неплатоспроможність боржника. Поряд із цим, виникає правова колізія у разі заміни арбітражного керуючого: новопризначена особа змушена погодитись на умови угоди, яку вона не укладала, що може негативно вплинути на ефективність процедури та мотивацію арбітражного керуючого діяти в

інтересах справи. З урахуванням зазначеного, отримання боржником процесуальної пільги у вигляді відсутності авансового платежу покладає на нього підвищену відповідальність за добросовісне дотримання домовленостей щодо оплати послуг арбітражного керуючого, а порушення такої угоди може розцінюватись судом як прояв недобросовісної поведінки [104].

Загалом же можна констатувати, що інститут неплатоспроможності фізичних осіб поступово утверджується у вітчизняній правовій системі та набирає популярності серед громадян [53].

За даними аналітичної платформи «Опендатабот», за останні п’ять років в Україні було відкрито загалом 2948 проваджень у справах про неплатоспроможність фізичних осіб. Попри те що відповідний інститут набув чинності з моменту запровадження КУзПБ у 2019 році, активне практичне використання механізмів індивідуальної неплатоспроможності розпочалося лише з 2021 року, коли відкрито 496 таких проваджень. У 2022 році, на тлі початку повномасштабного вторгнення держави-агресора, зафіксовано зниження показника до 374 проваджень. У наступні роки відбувалося послідовне зростання: 575 справ у 2023 році, 926 – у 2024 році та рекордні 1371 – у 2025 році. Наведене свідчить про зростання суспільної довіри до інституту банкрутства фізичних осіб як правового інструменту врегулювання фінансової неспроможності [124; 125].

Дані Національної асоціації адвокатів України свідчать про тісний зв’язок процедури неплатоспроможності із широкомасштабними соціально-економічними наслідками збройної агресії. Приблизно 40% заявників становлять фізичні особи-підприємці, чия діяльність зазнала суттєвих труднощів або повністю припинилась через руйнування виробничих потужностей, розрив логістичних ланцюгів чи втрату ринків збуту. Близько 25% справ стосуються громадян, які повернулись з-за кордону та зіткнулись з неможливістю обслуговувати валютні кредити. Решту складають власники іпотечних позик в іноземній валюті, оформлених до 2014 року, а також поручителі та

співпозичальники, на яких після дефолту основного боржника переклався тягар боргових зобов'язань [53].

Географічний розподіл відкритих проваджень корелює із рівнем економічної активності регіонів: Київ залишається абсолютним лідером (128 справ у першому півріччі 2025 року), за ним – Київська область (83 справи) та Львівщина (73 справи). Зазначені показники відображають концентрацію зайнятості, підприємницьких відносин і доступності фінансових послуг у відповідних регіонах. З гендерного погляду розподіл справ є відносно рівномірним: у 2021 році чоловіки становили майже 58% заявників, тоді як упродовж 2022–2025 років частка жінок дещо зросла, що пов'язується дослідниками зі змінами у структурі зайнятості та трансформацією домогосподарств в умовах війни [53; 126].

Практики у сфері банкрутства підкреслюють, що наслідки визнання фізичної особи неплатоспроможною не вичерпуються завершенням судового провадження. Протягом кількох років особа може бути обмежена у можливості отримання нових кредитів, користування банківськими продуктами або участі у певних видах підприємницької діяльності. Відтак, процедура формує довгостроковий шлейф фінансових та правових обмежень.

Загальна динаміка розвитку інституту індивідуальної неплатоспроможності засвідчує його поступову стабілізацію та зростання суспільної довіри [53]. Паралельно спостерігається посилення позицій кредиторів, які дедалі ретельніше перевіряють обставини неплатоспроможності, активно заперечують проти списання боргів та вимагають додаткових підтверджень добросовісності боржника. Така еволюція практики, хоча й ускладнює процедуру для заявників, сприяє підвищенню рівня правової визначеності, збалансованості інтересів та справедливості судового процесу.

Доцільно відзначити, що така динаміка відображає не лише поступове формування правозастосовної практики, але й соціально-економічні чинники. По-перше, зростання кількості справ у 2023–2024 роках зумовлюється стабілізацією роботи судової системи після перших років воєнного стану та

підвищенням правової обізнаності громадян про можливості, які надає КУзПБ. По-друге, збільшення кількості проваджень у 2025 році засвідчує те, що інститут неплатоспроможності починає виконувати свою соціальну функцію – забезпечення балансу між інтересами боржників та кредиторів, а також створення правових умов для «другого шансу» добросовісним боржникам [53].

У науковій літературі підкреслюється, що інститут банкрутства фізичних осіб має не лише економічне, а й соціальне значення, адже він спрямований на зменшення рівня боргового навантаження населення та запобігання соціальній напрузі. Тим не менш, дослідники звертають увагу і на те, що воєнний стан змінює зміст і механізми функціонування процедур банкрутства. Як зазначають Л. С. Нецька та К. В. Галатенко: «Воєнний стан істотно впливає на функціонування інституту банкрутства, створюючи додаткові законодавчі та організаційні виклики для здійснення процедур відновлення платоспроможності» [127, с. 181]. Це зумовлено необхідністю адаптації правового регулювання до умов воєнних ризиків, порушених логістичних зв’язків, зміни платоспроможності громадян і підприємців, а також обмежень, пов’язаних із переміщенням населення та доступом до судових органів.

Питання реалізації економічних прав громадян також набуває особливої актуальності, адже в умовах воєнного стану реалізація основних прав і свобод громадян зазнає суттєвих викликів, що вимагає особливої уваги до захисту економічних прав осіб [128, с. 47]. Це констатує факт, що механізми відновлення платоспроможності фізичних осіб потребують гнучкості й урахування реальних обставин життя боржників, які нерідко зазнають втрати доходів, вимушеного переселення або пошкодження майнової бази.

Окрему увагу дослідники приділяють питанням фінансової безпеки громадян. За спостереженням К. В. Саввопуло, «фінансова безпека в умовах воєнного стану потребує спеціальних правових механізмів для захисту платоспроможності фізичних осіб, які опинилися під впливом військових дій» [129, с. 97]. Такий підхід узгоджується із загальною тенденцією до посилення

ролі процедур неплатоспроможності як інструменту соціального захисту боржників у кризових умовах.

Паралельно у сфері правозастосування фіксується еволюція динаміки звернень до судів із заявами про неплатоспроможність. У цьому контексті суддя Верховного Суду О. Банасько констатував, що «воєнний стан негативно вплинув на кількість справ про банкрутство та касаційних скарг у перші місяці, проте вже у 2023 році кількість таких справ майже досягла довоєнного рівня» [130]. Зазначена тенденція ілюструє здатність правозастосовної системи до адаптації та підтверджує зростаючий суспільний запит на легальні механізми врегулювання боргових зобов'язань.

Відтак, кількісні показники відкритих проваджень у справах про неплатоспроможність фізичних осіб підтверджують, що цей інститут поступово стає дієвим механізмом правового врегулювання фінансової неспроможності громадян, а його розвиток відбувається у тісному зв’язку з соціально-економічними процесами та судовою практикою.

3.2. Проблемні питання правового регулювання неплатоспроможності фізичної особи в Україні

Під час прийняття Кодексу України з процедур банкрутства у професійному середовищі активно обговорювалися очікувані наслідки його запровадження, зокрема – потенційно значне збільшення кількості звернень фізичних осіб за процедурою відновлення платоспроможності. Це пояснювалося тим, що Кодекс закріплює низку сприятливих умов для боржників, як от можливість реструктуризації заборгованості у господарських судах із залученням професійних учасників процесу, спеціальні правила для валютних позичальників, які мають єдине житло в іпотеці, перспективу повного звільнення від боргів та початку нового фінансового життя, а також відносно м’які наслідки визнання особи банкрутом.

Однак аналіз судової практики та консультацій із фахівцями свідчить, що інститут відновлення платоспроможності, попри свою актуальність, використовується обмеженим колом громадян. За шість років дії КУзПБ кількість проваджень щодо фізичних осіб залишається значно меншою порівняно з банкрутством юридичних осіб. Це пояснюється низкою чинників, зокрема тривалим строком розгляду справ у господарських судах, неоднозначним правозастосуванням норм КУзПБ, відсутністю врегулювання питань податкового навантаження після завершення процедур, високою вартістю авансованої винагороди арбітражного керуючого, а також низьким рівнем поінформованості населення про можливість скористатися процедурою.

Серед ключових проблем можна виділити:

- наявність суперечливих положень у КУзПБ та їх неоднозначне тлумачення судами й арбітражними керуючими;

- непрозорість умов реструктуризації боргів, особливо у справах валютних позичальників;

- дію мораторію на стягнення майна, наданого як забезпечення кредитів в іноземній валюті, що стимулює боржників до «пасивного очікування» замість активного врегулювання проблем;

- відсутність єдиного реєстру боргів фізичних осіб та системи кредитного рейтингу;

- неможливість ініціювання процедури неплатоспроможності кредиторами щодо фізичних осіб, що звужує їхні права;

Аналіз проблемних питань правового регулювання неплатоспроможності фізичної особи в Україні доцільно здійснювати з урахуванням позитивного досвіду провідних іноземних юрисдикцій, розглянутого у підрозділі 1.1 цього дослідження. Порівняльно-правовий аналіз моделей неплатоспроможності фізичних осіб у США, Німеччині, Великобританії та Франції дозволяє виокремити кілька ключових параметрів, за якими вітчизняне законодавство потребує вдосконалення.

По-перше, строки отримання звільнення від боргів. В Україні КУзПБ не встановлює чіткого максимального строку, протягом якого боржник гарантовано отримує звільнення від боргів [25]. Практика свідчить, що тривалість проваджень може сягати кількох років [1, с. 35]. Натомість у досліджених юрисдикціях спостерігається чітка тенденція до скорочення строків: один рік у Великобританії [38], три роки у Німеччині (після реформи 2020 р.) [35], 3–4 місяці у США за Главою 7 [29]. Відповідно до Директиви ЄС 2019/1023, максимальний строк до повного звільнення від боргів не повинен перевищувати трьох років [36]. З огляду на євроінтеграційний вектор України, доцільним є закріплення в КУзПБ максимального строку проходження процедури погашення боргів, який не перевищуватиме трьох років.

По-друге, позасудові механізми врегулювання. Німеччина та Франція послідовно застосовують обов'язкові позасудові процедури, що передують судовому провадженню [33; 41]. У Німеччині це спроба врегулювання через боргових консультантів (Schuldnerberatungsstelle), у Франції – розгляд справи комісією з надмірної заборгованості при Банку Франції. КУзПБ не передбачає жодних позасудових механізмів для фізичних осіб [25], що призводить до надмірного навантаження на господарські суди та подовжує загальний строк вирішення боргових спорів. Запровадження обов'язкової досудової стадії – наприклад, у формі медіаційних процедур або консультацій у центрах безоплатної правової допомоги – могло б суттєво підвищити ефективність інституту та розвантажити судову систему [28, с. 57].

По-третє, спрощені процедури для малозабезпечених боржників. Британський Debt Relief Order [38] та французьке rétablissement personnel sans liquidation judiciaire [41] демонструють, що ефективні правові системи передбачають окремі, спрощені процедури для осіб з мінімальними активами та доходами. В Україні, де значна частина потенційних заявників не має коштів навіть для оплати судового збору та авансування винагороди арбітражному керуючому, запровадження спрощеної процедури для малозабезпечених боржників є нагальною потребою [1, с. 40].

По-четверте, інфраструктура підтримки боржників. Усі досліджені юрисдикції мають розвинену мережу безоплатних консультативних служб для боржників: Schuldnerberatung у Німеччині [33], commission de surendettement при Банку Франції [41], Citizens Advice Bureau у Великобританії [38], pro bono bankruptcy clinics у США [30, с. 110]. В Україні аналогічну функцію могли б виконувати центри надання безоплатної вторинної правової допомоги, однак їхня спеціалізація у питаннях неплатоспроможності фізичних осіб потребує суттєвого посилення.

По-п’яте, перевірка добросовісності боржника. У всіх досліджених юрисдикціях існують чіткі, нормативно визначені критерії оцінки добросовісності боржника: means test у США [29], Wohlverhaltensperiode у Німеччині [33], перевірка bonne foi у Франції [41]. КУзПБ оперує загальним принципом добросовісності без чіткої його деталізації [25], що призводить до неоднаковості судової практики [131]. Імплементація конкретних критеріїв добросовісності, подібних до тих, що діють у досліджених юрисдикціях, сприяла б підвищенню правової визначеності та передбачуваності судових рішень.

Окремо слід зазначити вплив Директиви ЄС 2019/1023 від 20 червня 2019 року про превентивну реструктуризацію, неплатоспроможність та звільнення від боргів [36]. Ця Директива встановлює мінімальні стандарти, зокрема: максимальний трирічний строк до повного звільнення від боргів, доступність процедури для добросовісних підприємців та фізичних осіб, відсутність надмірних вимог щодо мінімальної суми заборгованості як умови доступу до процедури. Хоча Україна не є членом ЄС, її євроінтеграційний курс та отримання статусу кандидата зобов’язують до поступової гармонізації національного законодавства з acquis communautaire ЄС, зокрема і у сфері регулювання неплатоспроможності [85, с. 150].

Таким чином, порівняльно-правовий аналіз засвідчує, що ключовими напрямками вдосконалення інституту неплатоспроможності фізичної особи в Україні є: скорочення строків процедури до трьох років, запровадження обов’язкових позасудових механізмів урегулювання, створення спрощених

процедур для малозабезпечених боржників, розбудова інфраструктури підтримки боржників через систему БВПД та деталізація критеріїв добросовісності. При цьому будь-яка рецепція зарубіжного досвіду має здійснюватися з урахуванням специфіки вітчизняної правової системи та особливостей, зумовлених воєнним станом.

Проведений порівняльно-правовий аналіз та аналіз проблемних питань правозастосування дозволяють дійти висновку, що чинна доктрина та законодавство оперують єдиною, недиференційованою категорією неплатоспроможності, не враховуючи принципово різну природу причин, що призводять громадянина до стану фінансової неспроможності [25]. Між тим, події, пов'язані з повномасштабною збройною агресією російської федерації проти України, виявили якісно новий феномен, який потребує самостійного теоретичного осмислення та окремого правового регулювання.

Традиційно неплатоспроможність фізичної особи розглядається як наслідок індивідуальних економічних рішень боржника: надмірного споживчого кредитування, невдалої підприємницької діяльності, нераціонального фінансового планування, втрати роботи або зниження доходів [8, с. 55]. У такій ситуації боржник є суб'єктом, чия фінансова поведінка – хоча й не обов'язково винна – перебуває у причинно-наслідковому зв'язку з настанням стану неспроможності. Саме цю парадигму відображає чинний КУзПБ, який передбачає однакові процедурні вимоги для всіх категорій боржників [25].

Водночас повномасштабна війна сформувала принципово інший тип неплатоспроможності, за якого фінансова неспроможність громадянина є прямим наслідком не його індивідуальних економічних рішень, а зовнішніх системних чинників надзвичайного характеру, що перебувають за межами будь-якого контролю з боку боржника [1, с. 4]. Для позначення цього явища пропонуємо запровадити в науковий обіг поняття «соціальна неплатоспроможність» фізичної особи.

Під соціальною неплатоспроможністю фізичної особи слід розуміти юридично значимий фінансовий стан боржника, що характеризується його

об’єктивною нездатністю виконувати грошові зобов’язання перед кредиторами, яка виникла виключно або переважно внаслідок дії зовнішніх системних чинників надзвичайного характеру (збройна агресія, окупація, вимушене переміщення, знищення або пошкодження майна внаслідок бойових дій, мобілізація до Збройних Сил України або інших формувань сил оборони), що унеможливили збереження попереднього рівня платоспроможності незалежно від волі, намірів та попередньої фінансової поведінки боржника.

Концепція соціальної неплатоспроможності ґрунтується на тому, що причинно-наслідковий зв’язок між поведінкою боржника та настанням стану фінансової неспроможності є розірваним або суттєво послабленим. Цей підхід кореспондує із загальноправовим принципом пропорційності втручання у права особи, закріпленим у практиці Європейського суду з прав людини, зокрема у контексті статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [132] та статті 8 Конвенції.

Запропонована категорія має безпосереднє практичне значення, оскільки обґрунтовує необхідність диференційованого правового режиму. Зокрема, визнання соціальної природи неплатоспроможності обумовлює: 1) спрощений порядок ініціювання провадження – скорочений перелік документів, можливість підтвердження обставин альтернативними джерелами доказування [28, с. 53]; 2) пільговий фінансовий режим – звільнення від авансування винагороди арбітражному керуючому на постійній основі [1, с. 40]; 3) скорочені строки процедури до одного року (за аналогією з британським DRO [38] або французькою процедурою rétablissement personnel [41]); 4) презумпцію добросовісності боржника, яка може бути спростована лише за наявності конкретних доказів зловживання; 5) розширений захист мінімальних соціальних стандартів [25].

Конструкція соціальної неплатоспроможності дозволяє обґрунтувати, чому окремі законодавчі зміни, внесені в КУзПБ у зв’язку з воєнним станом (зокрема тимчасове звільнення від авансування винагороди арбітражному керуючому), мають набути постійного характеру. Якщо неплатоспроможність

боржника є наслідком системної катастрофи, а не його індивідуальних рішень, то пільговий режим є не тимчасовою поступкою, а вимогою принципу справедливості [133, с. 181].

Категорія соціальної неплатоспроможності має евристичне значення і для майбутнього розвитку інституту. Війна є найбільш гострим, але не єдиним можливим системним чинником масової неплатоспроможності. Природні катастрофи, техногенні аварії, пандемії – усі ці явища здатні породжувати аналогічний тип неплатоспроможності. Елементи подібного підходу вже простежуються у законодавствах окремих держав: після урагану Катріна у США (2005 р.) та землетрусу Тохоку в Японії (2011 р.) відповідні юрисдикції запроваджували спеціальні режими для постраждалих боржників [30, с. 335]. Запровадження поняття соціальної неплатоспроможності створює універсальну доктринальну основу для адекватного правового реагування на будь-які системні кризи, що спричиняють масову фінансову неспроможність населення.

- непомірну вартість процедури для соціально вразливих осіб;
- відсутність позасудових механізмів відновлення платоспроможності;
- низький рівень правової обізнаності громадян [134, с. 5].

Очікувалося, що після скасування мораторію на стягнення майна громадян України, наданого як забезпечення валютних кредитів (з 23 вересня 2021 року), відбудеться масове звернення фінансових установ із вимогами про стягнення єдиного житла. Проте такі побоювання не підтвердилися на практиці.

Водночас із початком повномасштабної війни держави-агресора проти України виникли нові проблеми у правозастосуванні інституту неплатоспроможності та банкрутства. Вони потребують вдосконалення законодавчого регулювання, зокрема щодо доступності процедури для соціально вразливих боржників, забезпечення прозорості реструктуризації та створення єдиної системи моніторингу кредитних зобов’язань фізичних осіб.

Одним із таких проблемних питань є визначення підсудності справ.

Відповідно до імперативних приписів частини першої статті 8 КУзПБ, територіальна підсудність справ про банкрутство визначається за місцезнаходженням боржника – юридичної або фізичної особи [25].

Втім, правозастосовна практика засвідчує певні особливості, зокрема, щодо внутрішньо переміщених осіб. У випадку конкуренції місця реєстрації та фактичного проживання ВПО, пріоритет надається адресі фактичного перебування особи. Такий підхід ґрунтується на положеннях статті 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», яка визначає адресою покинутого місця проживання саме адресу на момент виникнення відповідних обставин.

Аналіз судових рішень ілюструє застосування цього принципу. Так, Господарський суд Чернігівської області, враховуючи статус внутрішньо переміщеної особи та її фактичне проживання в м. Чернівці, ухвалив рішення про передачу справи №927/1126/22 до Господарського суду Чернівецької області. Подібні випадки передачі справ за підсудністю спостерігалися при передачі справ з Господарського суду Одеської області до Господарського суду міста Києва, з Господарського суду Одеської області до Господарського суду Чернівецької області, з Господарського суду Луганської області до Господарського суду Хмельницької області [1, с. 22].

Водночас, виникає колізія щодо підсудності справ про неплатоспроможність фізичних осіб, які тимчасово або постійно перебувають поза межами території України. Зокрема, розгляд справи за фактичним місцезнаходженням боржника може бути ускладненим або неможливим, оскільки українські суди здійснюють правосуддя в межах територіальної юрисдикції України. Водночас сама по собі відсутність боржника на території України не виключає можливості відкриття провадження, якщо існують інші юрисдикційні прив’язки (наприклад, місце реєстрації або центр основних інтересів). У контексті цих обставин, задля забезпечення реалізації процедури банкрутства, найбільш обґрунтованим видається визначення підсудності за місцем офіційної реєстрації боржника – фізичної особи.

Надалі розглянемо детальніше окремі проблемні питання, які виникають на кожній стадії провадження у справах про неплатоспроможність фізичних осіб в кризових умовах сьогодення.

Відповідно до вимог статті 116 КУзПБ, для ініціювання провадження у справі про власне банкрутство фізична особа зобов’язана подати до господарського суду заяву, яка має відповідати визначеним критеріям щодо змісту та переліку додатків. Зокрема, частина 2 статті 116 КУзПБ встановлює ключові реквізити заяви, а частина 3 – вичерпний перелік обов'язкових додатків. Особливої уваги заслуговує пункт 14 частини 3, який вимагає подання «інших документів, що підтверджують наявність підстав, визначених статтею 115 цього Кодексу». Таке формулювання надає суду дискреційні повноваження щодо визначення достатності поданого боржником комплекту документів, що часто призводить до залишення заяв без руху [25].

У правозастосовній практиці трапляються випадки, коли суди вимагають від заявника підтвердження відсутності іншого провадження щодо того самого боржника з тотожним предметом і підставами. Водночас така вимога не передбачена КУзПБ і є характерною для позовного провадження. Її застосування у справах про неплатоспроможність засвідчує некоректне перенесення процесуальних конструкцій позовного провадження на процедури банкрутства, які мають самостійний правовий режим.

В умовах воєнного стану, зокрема, для внутрішньо переміщених осіб, нерідко виникають труднощі зі збором та поданням необхідних додатків до заяви про порушення провадження у справі про неплатоспроможність. Серед найпоширеніших перешкод – неможливість надання трудової книжки, кредитних договорів та інших правочинів, з яких виникли зобов’язання, а також документів, що підтверджують право власності на майно.

Щодо трудової книжки, боржники, які були змушені покинути своє місце проживання або роботи, часто посилаються на її втрату. Судова практика щодо цього питання є неоднозначною. Наприклад, Господарський суд Київської області, розглядаючи заяву боржника про порушення провадження, ухвалою від

02 січня 2023 року у справі №911/2777/22 залишив її без руху через відсутність копії трудової книжки. Незважаючи на твердження заявника про її втрату, суд мотивував своє рішення тим, що, згідно з Кодексом законів про працю України, облік трудової діяльності нині здійснюється в електронній формі в реєстрі застрахованих осіб, а в разі втрати паперової трудової книжки передбачена процедура отримання її дубліката або витягу з реєстру [135].

Однак, такий підхід не враховує реалій, в яких перебувають боржники. Зокрема, якщо підприємство-роботодавець залишилося на тимчасово окупованій території, отримати дублікат трудової книжки або довідку стає практично неможливо. Це створює перешкоди для доступу таких осіб до процедури банкрутства, що суперечить принципам захисту прав боржника. Тому доцільним є внесення змін до КУзПБ, які б передбачали можливість ненадання трудової книжки у випадку її втрати внаслідок форс-мажорних обставин, спричинених воєнними діями.

Іншою значною перепоною є відсутність у боржників копій договорів, що виступає підставою для виникнення заборгованості. Це особливо актуально для осіб, які, втратили документи через евакуацію, перебувають за кордоном або оформляли онлайн-кредити без отримання паперових примірників договорів.

У таких випадках боржники часто надають кредитні звіти, зокрема, з ТОВ «Українське бюро кредитних історій». Однак, суди, як правило, визнають такі звіти неналежними доказами для підтвердження розміру заборгованості.

Так, наприклад, Господарський суд Хмельницької області в ухвалі від 23 січня 2023 року у справі № 924/884/22 зазначив, що кредитний звіт, хоч і може підтверджувати наявність кредитних відносин, не є достатнім для встановлення точного розміру боргу, оскільки може містити неповну або недостовірну інформацію [136]. Подібна позиція була висловлена і Господарським судом Миколаївської області, який встановив, що звіт з Українського бюро кредитних історій може бути належним доказом лише в сукупності з іншими первинними документами (судовими рішеннями, договорами, квитанціями, банківськими виписками тощо) [137].

Суди наголошують, що без первинних документів неможливо здійснити належний аналіз відомостей для встановлення ознак неплатоспроможності, а також підстав та строків виникнення зобов'язань. Це засвідчує необхідність для боржника докласти зусиль для отримання первинних документів, що підтверджують заборгованість, ще на досудовій стадії. Однак, в умовах воєнного стану, коли боржники не можуть повернутися додому або зв'язатися з кредиторами, цей обов'язок стає практично нездійсненним. Відтак, виникає потреба у перегляді судової практики та, можливо, внесенні коректив до законодавства, які б дозволили судам більш гнучко оцінювати надані боржником докази в умовах надзвичайних обставин.

Відповідно до правової позиції, викладеної у постанові Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 16 листопада 2022 року у справі №917/1604/21, подання боржником до господарського суду виключно кредитного звіту є недостатнім для порушення провадження у справі про неплатоспроможність. Суд дійшов висновку, що такий звіт, без сукупності з іншими первинними документами, що підтверджують виникнення та розмір грошових зобов'язань (у розумінні статті 1 КУзПБ), не є належним доказом. Відповідно, це унеможливлює встановлення судом обставин, що свідчать про неплатоспроможність боржника, а отже, виступає підставою для відмови у відкритті провадження [57].

Окремою практичною перешкодою у справах про неплатоспроможність громадян є неможливість надання копій правовстановлюючих документів на майнові об'єкти боржника. Ці ситуації виникають через різні обставини, зокрема, такі як знищення документів внаслідок бойових дій або їх втрата через термінову евакуацію. З огляду на зазначені виклики, доцільним вбачається запровадження пільгових умов для осіб, які проживали на територіях, де ведуться або велися бойові дії, з метою спрощення доступу до процедури неплатоспроможності.

Такі пільгові умови можуть полягати у відмові від надмірного формалізму при відкритті провадження. Зокрема, доцільно вбачаються пропозиції звільнити

таких боржників від обов’язку подання документів, відсутність яких зумовлена наслідками бойових дій. У таких випадках, для ініціювання справи, достатнім може бути зазначення у заяві про порушення провадження про те, що відповідні документи були втрачені з вищезазначених причин. Це дозволить забезпечити реалізацію права на судовий захист та доступ до процедури банкрутства для громадян, які постраждали від воєнних дій, з дотриманням принципів справедливості та пропорційності [1, с. 25].

Заповнення декларації про майновий стан нерідко становить значну проблему для боржників. Подання боржником вичерпних відомостей у декларації є однією з визначальних вимог для порушення провадження у справі про неплатоспроможність. КУзПБ зобов'язує боржника подати чотири декларації: за кожен із трьох років, що передують зверненню до суду, та за рік подання заяви. Ці декларації повинні містити детальні відомості не лише про боржника, а й про всіх членів його сім’ї, незалежно від факту їхнього спільного проживання.

Як уже згадувалось раніше, у контексті визначення кола осіб, які належать до «членів сім’ї боржника» у провадженнях про неплатоспроможність фізичних осіб Судова палата для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду у постанові від 22 вересня 2021 року у справі №910/6639/20 сформувала розширений підхід. Суд наголосив, що до членів сім’ї боржника слід відносити не лише осіб, які проживають разом із ним чи пов’язані спільним побутом, а й тих, з якими боржник не має фактичних спільних житлових чи побутових зв’язків. Обов’язковими членами сім’ї визнаються його діти (включно з повнолітніми), батьки, а також особи, які перебувають під опікою або піклуванням боржника [61].

Особливою складністю є отримання від членів сім’ї інформації, що становить їхню приватну сферу, зокрема даних про банківські рахунки, доходи та майно. З огляду на це, законодавець передбачив, що у разі відмови члена сім’ї надати необхідні відомості, а також неможливості їх отримання з офіційних

джерел, боржник може зазначити у відповідному рядку декларації: «Член сім'ї не надав інформацію».

Незважаючи на наявність зазначеної законодавчої норми, судова практика демонструє певний правовий формалізм. Деякі господарські суди вимагають від боржника надати докази звернення до офіційних джерел з метою отримання інформації про членів сім'ї, що є надмірним. Зокрема, Господарський суд м. Києва в окремих ухвалах про залишення позовних заяв без руху вимагав від заявника надання доказів звернення заявника до відповідних офіційних джерел щодо отримання інформації про майновий стан членів сім`ї, яка необхідна була їй для заповнення розділу II та III декларацій боржника у справі про неплатоспроможність [138, 139].

Такий підхід суперечить самій суті законодавчого положення, яке покликане спростити процедуру для боржника в умовах, коли він не може отримати необхідні відомості. Вимога надати докази звернення до офіційних джерел фактично створює додаткові бюрократичні перепони та суттєво ускладнює доступ до конкурсної процедури, особливо для осіб, які перебувають у скрутному становищі.

У зв'язку з тим, що в умовах воєнного стану значна частина боржників фактично позбавлена майна та стабільних джерел доходу, однією з ключових підстав для звернення до суду залишається положення пункту 3 частини 2 статті 115 КУПБ, яке закріплює можливість відкриття провадження на підставі постанови виконавця про повернення виконавчого документа у зв'язку з відсутністю майна, придатного для стягнення. При цьому Верховний Суд у постанові від 29 липня 2021 року у справі №909/1028/20 наголосив, що сама наявність відкритих виконавчих проваджень або окремих активів боржника не входить до вичерпного переліку підстав для відмови у відкритті справи про неплатоспроможність, а отже, не може автоматично перешкоджати доступу особи до процедури. Саме така позиція дає підстави стверджувати, що повторне подання стягувачем виконавчого документа, так само як і виявлення виконавцем у подальшому окремих активів (індивідуально визначеного майна чи доходів),

не нівелює юридичну силу первинної постанови про повернення документа та не позбавляє боржника права скористатися «спрощеним» порядком входу в процедуру неплатоспроможності [56]. Проте на практиці воєнного часу такі ситуації породжують правову колізію: суди змушені врівноважувати необхідність забезпечення доступності процедури банкрутства із формальним фактом наявності у боржника мінімальних активів, які за своєю природою не вирішують його боргової проблеми. Унаслідок цього виникає потреба у чіткішому нормативному регулюванні, яке б унеможливило неоднакове застосування зазначеної норми в умовах підвищеного соціально-економічного навантаження воєнного часу.

Особливої уваги потребує також питання доведення обставин, що свідчать про загрозу неплатоспроможності. КУзПБ у статті 1 визначає неплатоспроможність як нездатність боржника розрахуватися за грошовими зобов'язаннями інакше, ніж за допомогою кодифікованих процедур. Щодо загрози неплатоспроможності, то частина 6 статті 34 КУзПБ описує її як ситуацію, за якої погашення боргу перед одним чи декількома кредиторами унеможливлює виконання решти зобов'язань. Попри те, що зазначена норма безпосередньо адресована юридичним особам, її зміст цілком придатний для застосування у провадженнях щодо фізичних осіб – відповідно до статті 113 КУзПБ, яка передбачає субсидіарне застосування загальних правил конкурсного процесу [25].

З огляду на це, нормотворець по суті забезпечує боржнику значний процесуальний простір для обґрунтування наявності загрози фінансової неспроможності. Однак правозастосовна практика засвідчує наявність істотних труднощів, особливо на стадії підготовчого засідання. Верховний Суд у постанові від 26 травня 2022 року у справі №922/1426/21 сформував позицію, згідно з якою під час підготовчого засідання суд не зобов'язаний здійснювати повноцінну перевірку наявності ознак неплатоспроможності. Реальна картина фінансового становища боржника формується поступово – після відкриття провадження, запровадження процедури реструктуризації, подання кредиторами

грошових вимог та їх судового розгляду, аналізу результатів перевірки майнової декларації арбітражним керуючим і дослідження наданих доказів щодо фінансового стану боржника [131].

У цьому контексті С. В. Заверуха та А. О. Багінський вдало підкреслюють, що такий підхід, попри певну суперечність буквальному змісту пункту 4 частини 2 статті 115 КУзПБ, цілком відповідає реаліям застосування процедури у воєнний час, адже дійсно на підготовчому засіданні суд не має жодних процесуальних інструментів та фактичних даних здійснити вичерпний висновок про реальний фінансовий стан боржника, бо він ще не був предметом дослідження судом та керуючим реструктуризацією. Поряд із цим, боржник, звертаючись до суду, вказує власну заборгованість лише перед відомими йому кредиторами, а суми заборгованості вказується боржником з огляду на суми, які кредитори від цього боржника вимагають. Проте ані керуючий реструктуризацією, ані суд не робили висновки про законність таких вимог, адже такі кредитори ще не зверталися з власними грошовими вимогами до боржника в межах справи про банкрутство [140, с. 61].

У зв’язку з цим суди змушені оцінювати лише формальні підстави для відкриття провадження, а детальна оцінка добросовісності та фактичної платоспроможності боржника може здійснюватися виключно на наступних етапах процедури. Така правова позиція Верховного Суду фактично забезпечує рівновагу між потребою у швидкому залученні боржників до реабілітаційних інструментів та обов’язком суду гарантувати захищеність прав кредиторів уже після порушення провадження.

Звертаємо також увагу на іншу важливу правову позицію Верховного Суду, сформульовану в уже згаданій раніше постанові від 26 травня 2022 року у справі №922/1426/21. Суд наголосив, що сам інститут неплатоспроможності фізичних осіб за своїм замислом орієнтований виключно на підтримку сумлінного боржника, чий об’єктивний фінансово-майновий стан справді підтверджує нездатність самостійно розрахуватися з кредиторами [131]. У судовій практиці підкреслюється, що добросовісність є фундаментальною

передумовою доступу до процедур неплатоспроможності, а її відсутність нівелює саму ідею інституту, який покликаний забезпечити не уникнення відповідальності, а справедливий баланс інтересів боржника та кредиторів.

Аналіз практики господарських судів свідчить, що встановлення факту недобросовісності боржника є безумовною підставою для відмови у відкритті провадження. Така позиція випливає як із загальних засад цивільного законодавства, сформульованих у статтях 3 та 13 Цивільного кодексу України, так і з логіки процедурного регулювання КУзПБ, де добросовісна поведінка виступає ключовим критерієм оцінки намірів та процесуальної поведінки боржника.

Показовим у цьому контексті є один із судових прецедентів, який викладено Господарським судом міста Києва в ухвалі від 31 березня 2025 року у справі №910/1490/25. Заявник звернувся до суду із заявою про порушення провадження у справі про неплатоспроможність, мотивуючи своє звернення нездатністю покрити борг у сумі 1 172 160,93 грн за відсутності будь-яких надходжень та активів, придатного для реалізації. У заяві він зазначив, що причинами накопичення боргів стали залежність від психоактивних речовин та значні витрати на онлайн-ігри та азартні платформи. При цьому боржник повідомив, що проходить лікування від залежності та подав заяву про самообмеження до Комісії з регулювання азартних ігор строком на три роки. Однак, досліджуючи його доводи, суд установив низку додаткових обставин, що свідчать про сумнівність намірів заявника. Зокрема, боржник стверджував, що припинив підприємницьку діяльність через хронічне захворювання, проте після її припинення (з 25.08.2023) так і не став офіційно працевлаштованим, не мав стабільного доходу та не продемонстрував жодних об’єктивних зусиль для поліпшення фінансового стану. Сукупність зазначених факторів дала суду підстави дійти висновку про відсутність реального наміру відновити платоспроможність та про наявність ознак зловживання правом на ініціювання процедури неплатоспроможності. З огляду на це суд зауважив, що використання процедур банкрутства як способу уникнення відповідальності за власні ризикові

чи недобросовісні дії несумісне з принципом добросовісності, який випливає з базових положень цивільного законодавства та має застосовуватися у сфері банкрутства фізичних осіб у повному обсязі. Як наслідок, суд відмовив у відкритті провадження у справі про неплатоспроможність заявника [141].

Відтак, зазначений кейс підтверджує тенденцію, відповідно до якої суди активно застосовують принцип добросовісності як ключовий фільтр допуску боржників до реабілітаційних процедур. Встановлення недобросовісної поведінки на етапі відкриття провадження тягне за собою процесуальні наслідки, що унеможливлюють зловживання інститутом неплатоспроможності на подальших стадіях судового розгляду.

Розгляд справ про неплатоспроможність фізичних осіб в умовах воєнного стану виявляє як загальні особливості, властиві всьому судочинству в цей період, так і специфічні риси, притаманні виключно цій категорії спорів.

До загальних особливостей можна віднести насамперед збільшення тривалості судового розгляду: через об’єктивні обставини, зокрема, перевантаженість судів та обмеження у доступі до матеріалів справи, процесуальні строки часто не дотримуються. По-друге, розширилася практика застосування відеоконференцій, адже технології відіграють ключову роль у забезпеченні доступу до правосуддя. Судові засідання в режимі проведення засідань у дистанційному форматі є усталеною практикою, яка забезпечує участь сторін, що знаходяться в різних регіонах країни чи за її межами, у судовому розгляді. Ну і по-третє, розширився перелік джерел доказування: у зв’язку з неможливістю отримання оригіналів документів (через їх втрату або знищення) суди змушені більш гнучко підходити до питання допустимості доказів.

Тривалість розгляду справ про банкрутство значно збільшилася через низку об’єктивних чинників, пов’язаних із воєнним станом. До таких чинників належать повітряні тривоги, що вимагають відкладення судових засідань, перебої в електропостачанні, які унеможливлюють функціонування суду, обмеження на пересування, зокрема комендантська година та відсутність транспортного сполучення, що перешкоджають особистій явці учасників, а

також порушення роботи поштового зв’язку на певних територіях, що ускладнює обмін процесуальними документами [1, с. 26].

Вплив воєнного стану на здійснення судочинства у справах про неплатоспроможність фізичних осіб знайшов своє відображення у судовій практиці. Так, у постанові Східного апеляційного господарського суду від 16 січня 2023 року у справі №922/1707/22 суд підкреслив, що відповідно до статті 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» забороняється скорочення або прискорення будь-яких форм судового провадження в умовах воєнного стану. У контексті рекомендацій, прийнятих Радою суддів України щодо організації роботи судів у період дії воєнного стану, наголошено на необхідності врахування реальної поточної обстановки в регіоні. Зокрема, у разі виникнення загроз життю, здоров’ю або безпеці учасників процесу, працівників апарату суду чи суддів, суд має право оперативно приймати рішення про тимчасове призупинення здійснення судочинства до усунення відповідних обставин. У зв’язку з введенням та продовженням воєнного стану в Україні, а також з огляду на безпекову ситуацію, що склалася у місті Харкові, апеляційний господарський суд був змушений вийти за межі строку розгляду апеляційної скарги, встановленого частиною першою статті 273 Господарського процесуального кодексу України [142]. Такий підхід засвідчує гнучке застосування процесуальних норм у надзвичайних умовах, з урахуванням принципу верховенства права та реальних обставин, що перешкоджають здійсненню правосуддя у звичайному режимі.

Поява воєнного стану в Україні призвела до значного зростання кількості судових засідань, які проводяться в режимі відеоконференції. Суди тепер більш гнучко підходять до цього питання.

Згідно з частинами 1, 2 статті 197 ГПК України учасники справи наділені правом дистанційної участі у судовому засіданні. Це можливо, якщо у суду є відповідне технічне забезпечення, про що зазначається в ухвалі про порушення провадження. Щоб скористатися цим правом, учасник справи зобов'язаний

подати відповідну заяву не пізніше ніж за п'ять днів до запланованого засідання. Також копію заяви слід у той же строк надіслати іншим учасникам справи [143].

До початку повномасштабного вторгнення основними причинами відмови судів у проведенні відеоконференцій були подання заяви пізніше встановленого строку (не пізніше ніж за 5 днів до засідання) та відсутність доказів надсилання копії заяви іншим учасникам справи.

В умовах воєнного стану судова практика демонструє відхід від надмірного формалізму щодо проведення засідань у режимі відеоконференції. Суди стали більш гнучкими, враховуючи об’єктивні обставини, які перешкоджають своєчасному поданню процесуальних документів.

Пропуск п’ятиденного строку, встановленого частиною 2 статті 197 Господарського процесуального кодексу України для подання заяви про участь у відеоконференції, у переважній більшості випадків не виступає підставою для відмови у її задоволенні. Це засвідчує те, що суди надають перевагу доступу до правосуддя над суворим дотриманням формальних вимог, що особливо важливо в умовах, коли багато громадян не можуть фізично прибути на засідання.

Більше того, суди почали допускати подачу однієї заяви для участі у всіх судових засіданнях у справі з допомогою відеоконференцій. Таку правову позицію згодом підтримав і Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду, який у постанові від 23 березня 2023 року у справі №905/2371/21 виснував наступне: «Процесуальне законодавство не містить приписів, які унеможливлювали б звернення до суду з єдиним (одним) клопотанням (заявою) щодо участі у всіх судових засіданнях по справі в режимі відеоконференції або передбачали звернення виключно з окремим клопотанням (заявою) щодо кожного судового засідання» [144].

Водночас, попри наявність підсистеми «Електронний суд» у складі ЄСІТС, яка вже забезпечує фізичним особам можливість реєстрації електронного кабінету, подання процесуальних документів та отримання судових рішень в електронній формі, функціональність цього інструменту не адаптована до специфіки провадження у справах про неплатоспроможність. Існуючий

електронний кабінет надає лише загальні процесуальні можливості – подання заяв, отримання ухвал, ознайомлення з матеріалами справи, – проте не враховує особливостей конкурсного процесу, який передбачає тривалу багатоетапну взаємодію боржника з арбітражним керуючим, кредиторами та судом. Водночас автоматизована система «Банкрутство та неплатоспроможність» Міністерства юстиції України вже забезпечує функціонування Електронного кабінету арбітражного керуючого як спеціалізованого інструменту, однак аналогічного модуля для боржника – фізичної особи не передбачено.

Зазначена прогалина набуває особливої гостроти в умовах воєнного стану. Значна частина боржників – фізичних осіб є внутрішньо переміщеними особами, які проживають далеко від місця реєстрації та відповідного господарського суду. Частина громадян перебуває за кордоном і не має можливості особисто з'являтися до суду або до арбітражного керуючого. Військовослужбовці, які проходять службу у складі Збройних Сил України або інших формуваннях сил оборони України, об'єктивно обмежені у можливості здійснювати процесуальні дії у звичайному порядку. За таких обставин відсутність спеціалізованого цифрового інструменту для боржника у справі про неплатоспроможність фактично звужує його можливості щодо повноцінної участі у провадженні.

У зв'язку з цим обґрунтованою видається пропозиція щодо доповнення існуючого електронного кабінету в системі «Електронний суд» спеціалізованим модулем для справ про неплатоспроможність фізичних осіб. Такий модуль мав би забезпечувати додаткові функції, не передбачені загальним електронним кабінетом: подання та оновлення декларації про майновий стан боржника; електронну комунікацію з арбітражним керуючим, зокрема обмін документами та повідомленнями; доступ до реєстру вимог кредиторів; ознайомлення з проєктом плану реструктуризації боргів та подання зауважень до нього; отримання повідомлень про збори кредиторів та їх результати; інтеграцію з автоматизованою системою «Банкрутство та неплатоспроможність» Міністерства юстиції. Запровадження такого модуля сприятиме підвищенню доступності та прозорості процедури неплатоспроможності, усуне затримки,

пов’язані з поштовим обігом документів, та забезпечить можливість повноцінної дистанційної участі боржника у провадженні незалежно від його фактичного місцезнаходження.

Прикметно, що в нових реаліях виникли нові джерела, які учасники проваджень, а подекуди навіть і суд використовують в якості доказів для підтвердження певних обставин, зокрема для відкладення судових засідань. Такими стали навіть повідомлення у Telegram-каналах. Зокрема, Господарський суд Сумської області в ухвалі від 20.01.2023 у справі №920/1066/22 зазначив: «Через загрозу безпеці учасників справи, у зв’язку з тим, що з 10:17 до 11:51 у Сумській області була оголошена повітряна тривога (повідомлення Telegram-каналу, що інформує про повітряну тривогу «Тривога. Сумська область»), судове засідання у справі 19.01.2023 не відбулось» [145].

Господарський суд Харківської області в ухвалі від 28 лютого 2025 року зазначив: «29 травня 2024 року наказом голови Господарського суду Харківської області №52 «Про недопустимість ігнорування сигналів повітряної тривоги та інших сповіщень про небезпеку» рекомендовано працівникам Господарському суді Харківської області використовувати мобільний застосунок «ПОВІТРЯНА ТРИВОГА» та відслідковувати сигнали повітряної тривоги, а також інші сповіщення про небезпеку, які надходять від органів управління цивільного захисту та реагувати на відповідні повідомлення з метою мінімізації загрози для життя та здоров`я. 26 лютого 2025 року о 11:04 по Харківській області була оголошена повітряна тривога, яка тривала до 11:24 год., потім о 12:10 знову була оголошена повітряна тривога, яка тривала до 12:58 год. Враховуючи ймовірність масових обстрілів та ракетної атаки, з метою убезпечення від ризику для життя та здоров`я людей, зокрема, учасників справи та працівників суду, судове засідання, призначене на 12:30 годину 26 лютого 2025 року не відбулось. Враховуючи вищенаведені обставини, суд вважає за необхідне призначити справу до розгляду в підготовчому судовому засіданні на 19 березня 2025 року» [146].

Що стосується участі боржника у підготовчому засіданні, то деякі суди проводять засідання без участі сторін. До прикладу, Господарський суд Рівненської області у справі №918/235/25 прийняв заяву про порушення провадження у справі про неплатоспроможність до розгляду та призначив підготовче засідання, на яке представники сторін не з'явилися [147]. В той же час, інші суди вимагають обов'язкової особистої присутності заявника. Зокрема, Північний апеляційний господарський суд обґрунтував обов'язкову явку боржника необхідністю встановити його особу та намір. У постанові від 14 лютого 2023 року у справі №911/1181/22 Суд зазначив, що у процедурі неплатоспроможності правосуб'єктність боржника обмежується, тому суд повинен особисто переконатися, що саме ця особа бажає пройти таку процедуру та прийняти передбачені КУзПБ обмеження [148]. Ця позиція покликана запобігти можливим зловживанням, наприклад, ініціюванню справи колекторними організаціями без згоди боржника.

Такий підхід значно ускладнює розгляд справ, особливо в умовах воєнного стану, коли боржник може перебувати за межами України або бути мобілізованим і, відповідно, фізично не мати можливості з'явитися на засідання. Відсутність єдиної правової позиції у цьому питанні створює невизначеність та перешкоди на шляху доступу до процедури неплатоспроможності для громадян, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Ще однією актуальною проблемою у справах про неплатоспроможність фізичної особи виступають процесуальні строки. Виходячи з положень статті 39 КУзПБ, у процедурі банкрутства встановлено чіткі строки для виконання певних дій. Це стосується, зокрема, попереднього засідання суду, яке відповідно до частини 2 статті 122 КУзПБ проводиться не пізніше 60 днів з дня порушення провадження у справі про неплатоспроможність. Також визначено строки для інвентаризації майна боржника (до двох-трьох місяців) та подання заяв кредиторами (протягом 30 днів з моменту офіційного оприлюднення оголошення) [25].

В умовах війни нерідко трапляється порушення встановлених процесуальних строків. Тому законодавець зреагував і вніс відповідні доповнення до Кодексу. А саме, у період дії воєнного стану, згідно з абзацом п’ятим пункту 16 Прикінцевих та перехідних положень КУзПБ, господарський суд на клопотання комітету кредиторів, кредитора, арбітражного керуючого або з власної ініціативи має право продовжити строки проведення попереднього засідання у справі про банкрутство (неплатоспроможність).

Ця норма знайшла своє практичне застосування, до прикладу, в ухвалі Господарського суду Харківської області від 20 січня 2025 року у справі №922/2150/24. Після відкриття провадження 25 листопада 2024 року та призначення попереднього засідання на 20 січня 2025 року, до суду надійшли заяви з кредиторськими вимогами. Оскільки ці заяви були розглянуті лише в день засідання через відпустку судді, суд, посилаючись на принцип розумності строків, ухвалив продовжити строк попереднього засідання до 24 лютого 2025 року [149]. Цей крок був зроблений для забезпечення реалізації прав учасників справи, надання боржнику та арбітражному керуючому достатнього часу для розгляду поданих вимог та запобігання порушенню їхніх прав.

Проте є інші строки, щодо яких передбачено вимогу суворого дотримання. Це забезпечує правову визначеність та передбачуваність судового процесу. Тому одним із ключових аспектів є застосування присікальних (преклюзивних) строків – тобто це такі строки (терміни) для реалізації суб’єктивних прав чи виконання обов’язків, у разі нездійснення яких у певний строк (термін) права та обов’язки припиняються. Припинення прав та обов’язків, обмежених присікальним (преклюзивним) строком, відбувається обов’язково із зазначенням строку (терміну) [150].

Згідно з частиною 1 статті 45 КУзПБ конкурсні кредитори, вимоги яких виникли до порушення провадження у справі, повинні подати свої письмові заяви до господарського суду протягом 30 днів з моменту офіційного оприлюднення оголошення про початок провадження. Цей строк є присікальним, що означає, що його пропуск має певні юридичні наслідки.

Відповідно до абзацу 3 частини 4 статті 45 КУзПБ, кредитори, які заявили свої вимоги після закінчення встановленого 30-денного строку, не втрачають статусу конкурсних кредиторів. Проте, вони не матимуть права вирішального голосу на зборах та в комітеті кредиторів. Відтак, своєчасне подання вимог є критично важливим для активної участі кредиторів у процедурі банкрутства та впливу на її результат [25].

Пропущений 30-денний строк для подання кредиторських вимог має серйозні наслідки: кредитори, які не подали свої заяви вчасно, втрачають право вирішального голосу на зборах та в комітеті кредиторів. Цей строк є присікальним, а отже, не підлягає поновленню.

На думку деяких науковців, зокрема Л. Грабован, такий підхід не повністю узгоджується із завданнями процедури банкрутства. Вони вважають, що головною метою на цій стадії є виявлення всіх кредиторів, формування пасиву та визначення реального фінансового стану боржника. Позбавлення частини кредиторів права голосу може порушити логіку конкурсного процесу та ускладнити формування повного переліку кредиторів [151, с. 55]. Отже, це питання є предметом наукових дискусій щодо балансу між правовою визначеністю та справедливістю для всіх учасників процедури банкрутства.

Війна також суттєво вплинула на роботу поштового зв’язку, що створює значні перешкоди для своєчасного обміну процесуальними документами, зокрема у справах про банкрутство. Це, своєю чергою, призводить до затримок у розгляді кредиторських вимог.

Судова позиція у справі №926/701-б/22 є тому яскравим прикладом. У ній кредитори заперечували проти вимог іншого кредитора, посилаючись на те, що час доставки його заяви поштою становив 34 дні. На їхню думку, це свідчило про недобросовісність заявника. Однак, суд в ухвалі від 01 серпня 2022 року, проявивши гнучкість, встановив, що відбиток календарного штемпеля на конверті є належним доказом. Це підтвердило, що заява була відправлена вчасно, а затримка була спричинена об’єктивними обставинами, пов’язаними з воєнним

станом. Відтак, суд визнав кредиторські вимоги обґрунтованими, попри тривалий термін доставки [152].

Цей випадок ілюструє, що в умовах війни суди вимушені відходити від формального підходу та враховувати реальні обставини, щоб забезпечити доступ до правосуддя.

Як уже згадувалось, строк подання кредиторських вимог до господарського суду є присікальним і, відповідно, не підлягає поновленню. Однак, в умовах воєнного стану, судова практика демонструвала певний відхід від цього жорсткого підходу.

Як приклад можна навести ухвалу Господарського суду Харківської області від 28 червня 2022 року у справі № 922/146/22. У ній суд задовольнив заяву кредитора про поновлення строку, незважаючи на те, що він пропустив його на понад три місяці (з 9 березня 2022 року до 24 червня 2022 року) [153].

Аналогічно Господарський суд Запорізької області у справі №908/3814/21 продовжив банку строк для заявлення конкурсних кредиторських вимог. Кредитор пропустив 30-денний строк, встановлений КУзПБ, на понад місяць (з березня по квітень 2022 року) [154].

Такі рішення свідчать про те, що суди, враховуючи обставини непереборної сили, можуть відступати від формальних норм для забезпечення прав учасників провадження

У період дії воєнного стану, судова практика щодо поновлення строків для звернення кредиторів із вимогами до боржника набула поширення не лише у регіонах, де ведуться активні бойові дії, а й у відносно спокійних областях країни. Це засвідчує те, що суди розцінюють воєнний стан як обставину непереборної сили, що може виправдовувати пропуск процесуальних строків, незалежно від географічного розташування учасників справи.

Як приклад, можна навести справу №902/500/22, яка розглянута Господарським судом Вінницької області. Оголошення про порушення провадження у справі про неплатоспроможність було оприлюднено 15 листопада 2022 року, що встановлювало кінцевий термін подання вимог – 15 грудня 2022

року. Банк, як кредитор, подав заяву про визнання своїх вимог 28 грудня 2022 року, і вона надійшла до суду 2 січня 2023 року. При цьому банк звернувся до суду із заявою про поновлення пропущеного строку, посилаючись на збройну агресію та запровадження воєнного стану і обмеження технічного характеру, зокрема, відсутність електропостачання та доступу до Інтернету, що ускладнювало підготовку та своєчасне відправлення документів. У підсумку, Суд задовольнив заяву банку [155].

Після тривалого періоду застосування гнучкої практики щодо поновлення процесуальних строків, Верховний Суд у своїй постанові від 19 січня 2023 року у справі №902/207/22, встановив пріоритет норм Кодексу України з процедур банкрутства як спеціального закону над загальними нормами Господарського процесуального кодексу України. Верховний Суд дійшов висновку, що норми КУзПБ як спеціального закону мають переважну силу при регулюванні конкурсних правовідносин. Відтак, преклюзивний строк для пред'явлення кредиторами грошових вимог, встановлений частиною 1 статті 45 КУзПБ, є абсолютним і не підлягає судовому поновленню, незалежно від обставин його пропуску [156].

Це рішення посприяло забезпеченню правової визначеності та стабільності у процедурах банкрутства. Воно підтвердило, що навіть в умовах воєнного стану, суди повинні керуватися спеціальним законодавством, яке передбачає жорсткі часові обмеження для формування реєстру вимог кредиторів.

У контексті статті 118 КУзПБ, яка дозволяє суду заборонити боржнику виїзд за кордон як захід забезпечення вимог кредиторів, в умовах воєнного стану виникають питання щодо доцільності такого заходу.

Так, Господарський суд Харківської області ухвалою від 27 січня 2025 року у справі №922/4033/24 відкрив провадження у справі про неплатоспроможність та, зокрема, заборонив боржниці виїзд за кордон [157].

Водночас, введення воєнного стану створює ситуації, які роблять застосування цієї норми не завжди обґрунтованим.

По-перше, для чоловіків призовного віку заборона виїзду за кордон уже діє згідно з чинним законодавством. Отже, застосування додаткової заборони в рамках процедури банкрутства може бути надлишковим.

По-друге, для жінок, особливо тих, хто проживає в зоні бойових дій, виїзд за кордон може бути єдиним способом врятувати життя та здоров'я себе та своїх дітей. Заборона виїзду в таких випадках суперечить гуманітарним принципам та може ставити під загрозу безпеку особи.

По-третє, для боржників, які вже перебувають за кордоном, застосування такого заходу є беззмістовним. Він не матиме жодних практичних наслідків, оскільки особа вже знаходиться поза межами юрисдикції органів влади України.

Відтак, вбачається, що у період воєнного стану, судам слід обережно підходити до застосування заборони виїзду за кордон, а вказана норма потребує оптимізації з метою врахування не лише правових аспектів, а й гуманітарних обставин, а також реального місцезнаходження боржника.

Також певні проблеми виникають на етапі зупинення провадження у справі про неплатоспроможність. Виходячи з положень Кодексу України з процедур банкрутства, єдиною прямо передбаченою законом підставою для призупинення провадження є ситуація транскордонної неплатоспроможності. Відповідно до пункту 1 частини 1 статті 106 КУзПБ, господарський суд може зупинити провадження у справі як вид судової допомоги після визнання іноземної процедури банкрутства. Ця норма застосовується лише за умови, що вжито всіх необхідних заходів для захисту інтересів українських кредиторів [25].

Водночас, існує правова колізія з нормами Господарського процесуального кодексу України, який виступає загальним актом щодо КУзПБ. Відповідно до пункту 3 частини 1 статті 227 ГПК України, суд повинен призупинити розгляд справи у разі перебування сторони чи третьої особи із самостійними вимогами в лавах ЗСУ або інших збройних формувань за умов воєнного стану [143].

Теоретично, це положення могло б застосовуватися і до справ про неплатоспроможність фізичних осіб. При цьому, частина 17 статті 39 КУзПБ

встановлює заборону призупинення провадження виключно щодо справ про банкрутство юридичних осіб, тоді як для фізичних осіб аналогічного обмеження Кодекс не передбачає [25]. Це створює правову невизначеність і дозволяє припускати, що господарські суди мають підстави для зупинення провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи-боржника, якщо вона проходить військову службу в умовах воєнного стану. І є ряд судових справ, в яких господарські суди відмовляли у задоволенні таких клопотань.

Обґрунтованою видається ідея щодо наділення суду повноваженням винести ухвалу про зупинення конкурсного провадження щодо громадянина-боржника, який перебуває на військовій службі у силах оборони України під час воєнного стану або залучені до проведення антитерористичної операції. Цей захід є адекватним, оскільки військова служба може суттєво ускладнювати або унеможливлювати участь боржника у ключових етапах процедури, таких як проведення інвентаризації, що вимагає його особистої присутності. Аналогічно пропонується зупиняти провадження у випадку, коли боржник перебуває за кордоном, зважаючи на складнощі в комунікації та особистій участі в процедурі [1, с. 31].

Запровадження таких змін дозволить забезпечити ефективне та справедливе провадження у справах про неплатоспроможність, захистити права військовослужбовців та громадян, які були вимушені покинути Україну, та уникнути неможливості виконання певних процесуальних дій, які вимагають особистої присутності боржника.

Практичні проблеми застосування процедур неплатоспроможності й банкрутства фізичних осіб в умовах воєнного стану та шляхи їх подолання досліджено у публікації О. А. Рассомахіної. У ній, зокрема, проаналізовано статистичну динаміку відкриття справ про неплатоспроможність у 2022–2025 роках та виявлено подвійний характер розвитку інституту неплатоспроможності у воєнний період: з одного боку, законодавець запроваджував спеціальні тимчасові механізми (дистанційне проведення зборів кредиторів, продовження процесуальних строків, фінансові полегшення, захист арбітражного керуючого

від відповідальності), а з іншого – здійснював системні реформи, не пов'язані безпосередньо з воєнним станом, зокрема імплементацію Директиви ЄС 2019/1023. Авторка обґрунтовує доцільність запровадження диференційованого підходу до окремих категорій боржників – внутрішньо переміщених осіб, військовослужбовців та осіб, що перебувають за кордоном [158].

Окремі аспекти правового статусу специфічних категорій фізичних осіб-боржників в умовах воєнного стану досліджено у публікації Р. Б. Сірка, в якій автор здійснює комплексний аналіз правового становища внутрішньо переміщених осіб, громадян України, які виїхали за кордон, військовослужбовців, а також осіб, щодо яких застосовано санкції, крізь призму процедур неплатоспроможності. Зокрема, акцентовано увагу на колізії між положеннями КУзПБ та Закону України «Про санкції», яка проявляється у блокуванні активів боржників та обмеженні можливостей формування ліквідаційної маси. Автор доходить висновку про необхідність законодавчого врегулювання взаємодії між нормами КУзПБ та санкційного законодавства [159].

Як уже зазначалось у цій роботі, провадження у справах про неплатоспроможність фізичних осіб має комплексний правовий характер, оскільки одночасно регулюється як спеціальними положеннями книги 5 Кодексу України з процедур банкрутства, присвяченої банкрутству фізичних осіб, так і загальними нормами, що визначають порядок здійснення процедур банкрутства юридичних осіб. Відповідно, і правові підстави для закриття провадження у справах про неплатоспроможність фізичних осіб можуть ґрунтуватися як на загальних положеннях статті 90, так і на спеціальних нормах, передбачених книгою 5 КУзПБ.

А. Бутирський та І. Бутирська вдало підкреслюють, що серед загальних підстав для закриття провадження у справах про банкрутство, визначених статтею 90 КУзПБ, однією з найбільш поширених і водночас дискусійних у правозастосовній практиці є ситуація, коли після оприлюднення офіційного повідомлення про порушення провадження у справі про неплатоспроможність

до боржника не висунуто жодних вимог з боку кредиторів. Аналіз судової практики свідчить, що така ситуація досить поширена, оскільки у багатьох випадках кредиторам або невідомо про факт відкриття провадження, або ж вони не виявляють бажання брати участь у процедурі банкрутства з огляду на низьку ймовірність задоволення їхніх вимог. У подібних випадках, якщо протягом тридцяти днів з моменту оприлюднення оголошення жоден кредитор не звернувся до суду із заявою про визнання своїх вимог, господарський суд, керуючись положеннями КУзПБ, ухвалює рішення про закриття провадження у справі про неплатоспроможність. Однак при цьому постає питання щодо правових наслідків такого закриття – зокрема, чи можуть вважатися погашеними вимоги кредиторів, які не заявилися в межах установленого строку? [160, с. 58].

Тривалий час судова практика з цього питання залишалася неоднозначною: одні суди розглядали відсутність заяв кредиторів як підставу як передумову для списання усієї заборгованості боржника, тоді як інші розцінювали цю обставину лише як підставу для закриття справи без автоматичного звільнення громадянина від фінансових зобов'язань. Водночас останні тенденції у судовій практиці свідчать про формування єдиного підходу: у випадках, коли провадження у справі закривається у зв'язку з відсутністю вимог кредиторів, фізична особа підлягає звільненню від подальшого виконання зобов'язань перед ними.

Ця позиція знайшла своє відображення у низці рішень господарських судів. Зокрема, в ухвалі Господарського суду Київської області від 3 жовтня 2024 року у справі №911/1312/24 зазначено, що оскільки станом на дату проведення попереднього засідання у справі відсутні вимоги кредиторів, що були б заявлені до боржника після офіційного оприлюднення оголошення про порушення провадження у даній справі про неплатоспроможність боржника., а сам суд позбавлений можливості самостійно залучати кредиторів до участі у справі, то провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи підлягає закриттю на підставі пункту 8 частини 1 статті 90 КУзПБ [161].

Також в ухвалі Господарського суду Дніпропетровської області від 12 листопада 2024 року у справі №904/6870/23 провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи було закрито, адже боржник проявив добросовісну поведінку, спрямовану на врегулювання наявної заборгованості шляхом застосування процедур банкрутства, однак кредитори проігнорували свій обов'язок щодо подання заяви з грошовими вимогами до боржника після офіційного оприлюднення оголошення про порушення провадження, а також після отримання ними від керуючого реструктуризацією письмового повідомлення щодо правових наслідків невиконання цього обов'язку [162].

Окрім загальних підстав для закриття провадження у справах про банкрутство, визначених статтею 90 КУзПБ, законодавець передбачив і низку спеціальних підстав, які застосовуються виключно у справах про неплатоспроможність фізичних осіб. Вони закріплені у частині 7 статті 123 КУзПБ та спрямовані на забезпечення принципу добросовісності боржника під час проходження процедур банкрутства.

У сучасних умовах воєнного стану особливої актуальності набуває підстава, передбачена пунктом 1 частини 7 вказаної статті, а саме: подання недостовірних або неповних відомостей у декларації про майновий стан. Зазначена проблема має системний характер, оскільки функціонування державних реєстрів, що містять інформацію про майно, транспорт, нерухомість, корпоративні права тощо, було істотно обмежено або тимчасово призупинено. Це ускладнило процес перевірки достовірності поданих боржником даних арбітражним керуючим і, відповідно, зменшило ефективність контролю за виконанням боржником своїх процесуальних обов'язків. Поряд із цим, на практиці часто виникають ситуації, коли боржник перебуває за межами України, що фактично унеможливлює перевірку його доходів та майнових активів за кордоном. Така ситуація створює ризик суб'єктивного тлумачення повноти поданої інформації і, як наслідок, може призвести до закриття провадження з формальних підстав.

З іншого боку, правовий режим воєнного стану істотно звужує можливості боржника щодо своєчасного виконання процесуальних обов'язків, передбачених законодавством. Зокрема, не завжди є технічна або фізична можливість подати виправлену декларацію у семиденний період. Водночас навіть своєчасне подання виправленої декларації не гарантує уникнення негативних наслідків, оскільки у подальшому можуть бути виявлені нові неточності, не зафіксовані керуючим реструктуризацією під час первинної перевірки через обмежений доступ до офіційних джерел інформації [1, с. 40]. Зазначена обставина створює неоднозначність у правозастосовній практиці, оскільки суди мають балансувати між суворим дотриманням процесуальних норм та врахуванням об'єктивних обмежень, зумовлених воєнним станом.

Показовою у цьому контексті є постанова Східного апеляційного господарського суду від 23 листопада 2022 року у справі №922/2321/20, якою залишено без змін ухвалу суду першої інстанції про закриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи на підставі пункту 1 частини 7 статті 123 КУзПБ. Суд апеляційної інстанції дійшов висновку, що боржник у виправлених деклараціях за 2017-2020 роки усунув лише ті недоліки, які були безпосередньо зазначені у звіті керуючого реструктуризацією, не забезпечивши повноти поданої інформації. Аргументи апелянта про відсутність юридичної освіти та самостійне заповнення декларацій судом було відхилено, оскільки подання повної і достовірної декларації про майновий стан розцінюється як обов'язок боржника, невиконання якого має правові наслідки у вигляді закриття провадження у справі [163].

Судова практика також засвідчує застосування закриття провадження у справах про неплатоспроможність фізичних осіб у разі недобросовісної поведінки боржника. Так, в ухвалі Господарського суду Донецької області від 17 вересня 2024 року у справі №905/509/24 встановлено, що у звіті керуючого реструктуризацією були виявлені порушення у деклараціях про майновий стан боржника. Незважаючи на подання боржником виправленої декларації, під час зборів кредиторів 08 серпня 2024 року було ухвалено рішення не схвалювати звіт

керуючого про результати перевірки та не затверджувати план реструктуризації боргів станом на 25 липня 2024 року, надавши боржнику рекомендації щодо доопрацювання плану та зміни його умов. Боржником погоджено нову редакцію плану реструктуризації станом на 09 серпня 2024 року, яка розглядалася на зборах кредиторів 23 серпня 2024 року. Кредитори не схвалили план, звернувшись із клопотанням про закриття провадження. Суд встановив, що запропонований план не містив уточнень щодо джерел доходів боржника, механізмів погашення заборгованості, участі третіх осіб (поручителів, гарантів), а також заходів для покращення майнового стану боржника. При цьому боржник не обґрунтував причин виникнення своєї неплатоспроможності та не надав відомостей про доходи себе та членів сім'ї за 2024 рік. На підставі аналізу плану реструктуризації та обставин його несхвалення зборами кредиторів суд прийшов до висновку про недобросовісну поведінку боржника, спрямовану на уникнення виконання боргових зобов'язань, водночас зловживань з боку кредиторів не виявлено. Враховуючи положення частини 11 статті 126 КУзПБ, за якими при відсутності погодженого та схваленого кредиторами плану реструктуризації протягом трьох місяців суд може закрити провадження або визнати боржника банкрутом із відкриттям процедури погашення боргів, суд постановив закрити провадження у справі [164].

Дану ухвалу залишено в силі постановою Східного апеляційного господарського суду від 11 листопада 2024 року, у якій колегія суддів погодилась з обґрунтованістю використання дискреції місцевого господарського суду та закриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи, враховуючи невідповідність умов поданого боржником плану реструктуризації боргів боржника вимогам законодавства, оскільки цей план вказує на ознаки ухилення боржника від виконання зобов'язань, який фактично має на меті не реструктуризацію боргів перед кредитором боржника, як передбачає стаття 124 КУзПБ, а фактичне списання заборгованості перед кредитором, та засвідчує зловживання боржником правом на доступ до суду зі зверненням із заявою про

неплатоспроможність, ігнорування ним мети і завдань процедури реструктуризації боргів [165].

В іншій ситуації, де боржниця подала клопотання про закриття провадження на підставі пункту 8 частини 1 статті 90 КУзПБ, оскільки після офіційного оприлюднення оголошення про порушення провадження жоден кредитор не заявив вимог, Господарський суд Донецької області в ухвалі від 16 грудня 2024 року у справі №905/798/24, аналізуючи матеріали справи та декларації боржниці, встановив відсутність документального підтвердження пояснень боржниці причин неплатоспроможності та отриманих нею виграшів, відсутність даних про доходи та майно членів сім'ї, що ускладнювало виконання плану реструктуризації, план реструктуризації передбачав списання понад 90% боргів, що не відповідає законодавству, а також те, що боржниця звільнилась з роботи без належного документального підтвердження пошуку нового джерела доходу. В результаті суд прийшов до висновку про недобросовісність боржниці та закрив провадження, підкресливши, що мета законодавства про банкрутство полягає у відновленні платоспроможності лише добросовісних боржників [166].

Такі приклади підтверджують послідовність судової практики у застосуванні заходів щодо недобросовісних боржників, а також узгоджуються з основною метою інституту банкрутства фізичних осіб – надання можливості відновлення платоспроможності саме добросовісному боржнику, а не створення механізму уникнення відповідальності за рахунок кредиторів.

Запровадження воєнного стану в Україні не призвело до автоматичного зупинення процесуальних строків у судових провадженнях, однак обставини, спричинені дією воєнного стану, дедалі частіше визнаються судами як поважні причини для їх поновлення. Це особливо актуально у справах про неплатоспроможність фізичних осіб, де своєчасність подання процесуальних документів має критичне значення для реалізації прав учасників провадження.

Серед типових обставин, які суди визнають поважними, слід виокремити технічні та логістичні труднощі, зокрема нестачу поштових марок, що спричиняє затримки у відправленні кореспонденції. Такі затримки можуть впливати на

своєчасність подання апеляційних або касаційних скарг. Поряд із цим, особи, які не проживають за місцем реєстрації, можуть не отримати судову кореспонденцію вчасно, що також враховується судами при вирішенні питання про поновлення строків [1, с. 43].

Показовим є приклад з практики Північного апеляційного господарського суду, який ухвалою від 6 грудня 2022 року у справі №910/5464/22 поновив скаржнику строк на апеляційне оскарження. Суд встановив, що повний текст оскаржуваної ухвали від 18 липня 2022 року був отриманий скаржником лише 14 вересня 2022 року, що підтверджується копією поштового конверта та трекінгом доставки Укрпошти. Така затримка була визнана об’єктивною та достатньою для поновлення строку [167].

Інший приклад – справа №904/3061/22, розглянута Центральним апеляційним господарським судом. У цьому випадку апеляційна скарга, подана банком, не була вручена суду через завершення терміну зберігання поштового відправлення. Банк, отримавши повернуту кореспонденцію, негайно здійснив повторне подання скарги. Суд визнав, що пропуск строку на апеляційне оскарження був спричинений обставинами, які не залежали від волі скаржника, і поновив строк на подання апеляційної скарги [168].

Питання поновлення процесуальних строків є актуальним для всіх категорій судових проваджень, однак у справах про неплатоспроможність фізичних осіб воно набуває особливої специфіки, зумовленої природою відповідного провадження та особливостями суб’єктного складу.

По-перше, специфіка боржника як фізичної особи передбачає його особисту участь у процедурі. У випадках, коли боржник перебуває за межами України, не був присутній на судовому засіданні та не отримав судове рішення (наприклад, ухвалу про закриття провадження), виникає потенційна можливість поновлення строку на оскарження після його повернення. Така ситуація є типовою саме для фізичних осіб, на відміну від юридичних осіб, які, як правило, мають стабільне місце реєстрації та організаційні ресурси для належного отримання кореспонденції.

По-друге, склад кредиторів у справах про неплатоспроможність фізичних осіб часто включає не лише фінансові установи, а й інших фізичних осіб. Виїзд таких кредиторів за кордон або зміна місця проживання може стати об’єктивною причиною несвоєчасного отримання судових документів, що, у свою чергу, слугує підставою для поновлення строків на оскарження. Така ситуація є менш характерною для справ про банкрутство юридичних осіб, де кредитори зазвичай мають належну інституційну спроможність для участі у провадженні.

По-третє, поновлення строків на оскарження судових рішень у межах позовного провадження може вступати в суперечність із принципом правової визначеності. Проте у позовних справах кількість учасників, як правило, є обмеженою (дві-три сторони), що мінімізує ризики порушення балансу інтересів. Натомість у справах про неплатоспроможність фізичних осіб, де кількість учасників може бути значною, поновлення строків через тривалий час здатне істотно вплинути на права та законні інтереси широкого кола суб’єктів. Такий вплив є більш критичним, оскільки може порушити стабільність процедурного процесу та ускладнити досягнення мети провадження – справедливого врегулювання боргових зобов’язань [1, с. 44].

У справах про неплатоспроможність фізичних осіб, враховуючи їхню соціальну спрямованість та особливу природу правовідносин між боржником і кредиторами, суди демонструють більшу гнучкість у питанні поновлення процесуальних строків, зокрема строків для подання апеляційних та касаційних скарг. Це пояснюється необхідністю забезпечення доступу фізичної особи до правосуддя як одного з основоположних принципів судочинства та запобігання ситуаціям, коли особа може бути позбавлена права на оскарження виключно через об’єктивні труднощі, спричинені воєнним станом або іншими обставинами непереборної сили.

Ілюстрацією такої практики є ухвала Північного апеляційного господарського суду від 02 листопада 2022 року, якою було відкрито апеляційне провадження та поновлено строк на оскарження ухвали Господарського суду Київської області від 21 лютого 2022 року у справі №911/3082/21. У цьому

випадку суд визнав поважними причини пропуску строку, незважаючи на те, що оскарження відбулося більш ніж через вісім місяців після ухвалення рішення [169].

Подібну позицію суд зайняв і в ухвалі Південно-Західного апеляційного господарського суду від 11 листопада 2024 року у справі №916/1736/24, де скаржниці поновлено строк на апеляційне оскарження ухвал Господарського суду Одеської області від 29 липня та 07 серпня 2024 року. Мотивом суду стало те, що заявниця не була учасником відповідного провадження, а отже, не мала змоги своєчасно реалізувати право на судовий захист. Апеляційна інстанція, виходячи з принципу забезпечення доступу до правосуддя, визнала пропуск строку обґрунтованим і таким, що не може перешкоджати розгляду апеляції по суті [170].

Разом із тим, така судова практика має і зворотний бік – вона породжує ризик правової невизначеності. Особливо це стосується випадків, коли провадження у справі про неплатоспроможність уже було закрито, наприклад, у зв’язку із завершенням процедури погашення боргів або відсутністю заявлених вимог кредиторів. У таких ситуаціях поновлення строку на оскарження може поставити під сумнів остаточність судових рішень, стабільність правовідносин між учасниками процедури та досягнення основної мети інституту банкрутства фізичних осіб – остаточного врегулювання фінансових зобов’язань боржника.

Законом України «Про судовий збір» загалом не передбачено сплати судового збору за подання фізичною особою заяви про порушення провадження у справі про неплатоспроможність. Такої ж правової позиції дотримався Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду в Постанова КГС від 19.11.2020 у справі № 910/726/20 [122].

При цьому актуальним також вбачається наступне питання, сформульоване дослідниками: як діяти у випадках, коли ухвала про порушення провадження у справі про банкрутство оскаржується через більш ніж пів року після її винесення? Це підкреслює необхідність вироблення чітких механізмів для уникнення зловживань процесуальними правами та забезпечення

стабільності правовідносин. Для фізичних осіб-боржників, що перебувають у скрутному фінансовому становищі, сплата судового збору за подання апеляційної скарги може бути непосильним фінансовим тягарем. У зв'язку з цим, судова практика почала демонструвати тенденцію до звільнення боржників від сплати судового збору за подання апеляційних скарг [1, с. 45].

Аналіз судових рішень засвідчує задоволення клопотань про звільнення від сплати судового збору, якщо фінансовий стан боржника підтверджується належними доказами.

Так, Західний апеляційний господарський суд у справі №921/155/20 врахував, що апелянт є боржником, а також те, що, згідно з даними Державного реєстру фізичних осіб-платників податків, у нього був відсутній дохід за попередній календарний рік. Суд задовольнив клопотання на підставі пункту 1 частини 1 статті 8 Закону України «Про судовий збір» [171].

Східний апеляційний господарський суд в ухвалі від 03 грудня 2024 року у справі №916/1736/24 встановив, що факт звернення особи із заявою про власну неплатоспроможність, разом із підтвердженням відсутності доходів за останні роки (зокрема, згідно з відомостями з Державного реєстру фізичних осіб-платників податків), є достатньою підставою для звільнення від сплати судового збору. Поряд із цим, суд підкреслив, що факт звернення із заявою про неплатоспроможність також підтверджує скрутне матеріальне становище апелянта [170].

Попри це, в іншій справі Східний апеляційний господарський суд своєю ухвалою від 06 січня 2025 року у справі №905/798/24 не задоволив аналогічне клопотання. Мотивація суду зводилася до того, що саме лише посилання на скрутне матеріальне становище не може вважатися підставою для звільнення від сплати судового збору [172].

Така практика судів демонструє відсутність єдиного підходу до застосування норм про звільнення від сплати судового збору у випадках оскарження у справах про неплатоспроможність. Хоча факт відкриття провадження за заявою боржника, як правило, засвідчує його фінансову

неспроможність, суди можуть вимагати додаткових, документальних підтверджень, а також оцінювати розмір судового збору відносно річного доходу, що може створювати перешкоди у доступі до правосуддя для добросовісних боржників.

Ефективність функціонування інституту неплатоспроможності фізичної особи безпосередньо залежить від здатності правозастосовних органів достовірно оцінити причини та обставини виникнення стану фінансової неспроможності боржника. Принцип добросовісності, який у чинному КУзПБ [25] та практиці Верховного Суду [131] визнається наріжним каменем усього конкурсного провадження, потребує конкретизації через систему чітких, верифікованих критеріїв, що дозволяють розмежувати випадкову (об'єктивну) та винну (суб'єктивну) неплатоспроможність.

Проблема розмежування «винної» та «невинної» неплатоспроможності має глибоке історичне коріння. Ще Руська Правда розрізняла «непередбачену» неспроможність (зумовлену пожежею, кораблеаварією, військовими діями) та «злісну» (спричинену навмисним ухиленням від виконання зобов'язань або марнотратством), передбачаючи для кожної з них різні правові наслідки [3, с. 92]. У сучасному праві ця традиція знаходить відображення у means test (США) [29], перевірці bonne foi (Франція) [41], оцінці Wohlverhalten (Німеччина) [33] та аналізі culpable bankruptcy (Великобританія) [38]. Натомість КУзПБ оперує загальним принципом добросовісності без нормативної конкретизації критеріїв його застосування [25], що створює значний простір для суддівського розсуду та, як наслідок, правову невизначеність.

На підставі системного аналізу положень КУзПБ, практики Верховного Суду у справах про неплатоспроможність фізичних осіб за період 2020–2025 років та компаративного дослідження зарубіжних правових систем пропонується удосконалити підхід до оцінки добросовісності боржника шляхом запровадження системи критеріїв розмежування випадкової та винної неплатоспроможності. Зазначені критерії доцільно об'єднати у три групи: каузальні (причинні), поведінкові та темпоральні.

Каузальні (причинні) критерії дозволяють оцінити характер обставин, що призвели до виникнення стану неплатоспроможності, за ступенем залежності від волі боржника.

Випадкова (об'єктивна) неплатоспроможність характеризується наявністю зовнішніх обставин, що перебувають поза межами контролю боржника: втрата роботи внаслідок ліквідації підприємства; тривала непрацездатність; смерть або тяжке захворювання годувальника; знищення майна внаслідок бойових дій; примусове переміщення; мобілізація до ЗСУ; різке знецінення валюти; системна економічна криза [1, с. 22].

Натомість ознаками винної (суб'єктивної) неплатоспроможності є: систематичне прийняття на себе зобов'язань, що явно перевищують платіжну спроможність; отримання кредитів із приховуванням заборгованості; цілеспрямоване відчуження або приховування майна; використання кредитних коштів на азартні ігри чи спекулятивні операції; навмисне ухилення від працевлаштування; фіктивне оформлення майна на третіх осіб [17, с. 90].

Показовим прикладом застосування каузального критерію у судовій практиці є розглянута вище у цьому підрозділі ухвала Господарського суду міста Києва від 31 березня 2025 року у справі № 910/1490/25 [141], де суд кваліфікував витрати боржника на азартні ігри та онлайн-платформи як свідоме прийняття на себе невиправданих ризиків, несумісне з принципом добросовісності. Цей приклад ілюструє ситуацію, коли каузальний зв'язок між поведінкою боржника та настанням неплатоспроможності є очевидним, а природа причин – суб'єктивною.

Поведінкові критерії дозволяють оцінити дії (або бездіяльність) боржника після усвідомлення стану фінансової скрути та у процесі проходження процедур неплатоспроможності.

На користь добросовісності боржника свідчать: своєчасне звернення до суду; повне та достовірне розкриття відомостей про майновий стан; конструктивна співпраця з арбітражним керуючим; відсутність спроб приховати або відчужити майно протягом трьох років, що передують зверненню до суду;

демонстрація реальних зусиль щодо пошуку роботи; готовність до компромісу з кредиторами [131].

Індикаторами недобросовісності є: зволікання зі зверненням до суду з одночасним нарощуванням заборгованості; подання неповних або неправдивих відомостей у декларації; перешкоджання діяльності арбітражного керуючого; здійснення підозрілих правочинів у передбанкрутний період; демонстративна відмова від працевлаштування; непослідовна позиція у суді [141].

У контексті поведінкових критеріїв слід нагадати про досліджену вище у підрозділі 3.1 позицію Верховного Суду, сформульовану у постанові від 22 вересня 2021 року у справі № 910/6639/20 [61], де Суд наголосив на обов'язку боржника надати повну інформацію про всіх членів сім'ї, включно з тими, з якими він не проживає спільно. Ухилення від виконання цього обов'язку за відсутності об'єктивних перешкод може слугувати індикатором недобросовісності.

Темпоральні (часові) критерії дозволяють оцінити фінансову поведінку боржника у хронологічній перспективі.

Ключовим темпоральним показником є поведінка боржника протягом «підозрілого періоду» – трьох років, що передують зверненню до суду [25]. До темпоральних критеріїв належать: динаміка нарощування заборгованості; хронологія відчуження майна; співвідношення між моментом виникнення обставин неплатоспроможності та моментом звернення до суду; тривалість спроб самостійного врегулювання заборгованості [17, с. 92].

Окремо слід виділити темпоральний критерій, пов'язаний з воєнним станом: якщо хронологія погіршення фінансового стану боржника корелює з початком повномасштабної збройної агресії (24 лютого 2022 року), з датою окупації відповідної території або з датою мобілізації боржника, це створює обґрунтовану презумпцію об'єктивного (випадкового) характеру неплатоспроможності [1, с. 26].

Правові наслідки розмежування.

Практична цінність запропонованої системи критеріїв полягає у тому, що результати розмежування визначають обсяг правових наслідків для боржника: обсяг звільнення від боргів, строки процедури (від двох років для випадково неплатоспроможних до п’яти років для винно неплатоспроможних – за аналогією з Главою 13 Bankruptcy Code [29]), застосування обмежувальних заходів та строк обмеження на повторне звернення [28, с. 55].

Оцінка характеру неплатоспроможності здійснюється поетапно: на стадії відкриття провадження – судом; на стадії реструктуризації – арбітражним керуючим; на завершальній стадії – судом за сукупністю доказів [140, с. 61]. Розмежування не є бінарним: більшість справ характеризуються поєднанням об’єктивних та суб’єктивних чинників, тому критерії застосовуються з урахуванням принципу переважання.

Зазначений підхід кореспондує з позицією Верховного Суду у постанові від 26 травня 2022 року у справі № 922/1426/21 [131], де Суд наголосив, що оцінка фінансового стану боржника формується поступово – після відкриття провадження, подання кредиторами вимог та проведення перевірки арбітражним керуючим. Запропонована система критеріїв надає суду та арбітражному керуючому структурований інструментарій для здійснення такої поступової оцінки.

Таким чином, удосконалення підходу до оцінки добросовісності боржника шляхом запровадження системи каузальних, поведінкових та темпоральних критеріїв розмежування випадкової та винної неплатоспроможності сприятиме підвищенню правової визначеності, формуванню єдиної судової практики та забезпеченню справедливого балансу інтересів боржника та кредиторів у провадженнях про неплатоспроможність фізичних осіб.

Висновки до розділу 3

1. Узагальнено та систематизовано правові позиції Верховного Суду у справах про неплатоспроможність фізичних осіб, що дало змогу визначити

ключові тенденції правозастосовної практики. Доведено, що перелік підстав для порушення провадження, закріплений у частині другій статті 115 КУзПБ, є відкритим, а право боржника на звернення до суду не залежить від одночасної наявності усіх передбачених підстав. Аргументовано, що для порушення провадження достатньо встановлення будь-якої однієї з них. Підтверджено, що вказані позиції, первісно сформовані у постановах Касаційного господарського суду у справах №918/127/20 (2020 р.) та №926/2987-б/20 (2021 р.), були закріплені у подальшій судовій практиці та мають значення для однакового застосування норм КУзПБ.

2. Обґрунтовано, що добросовісність боржника виступає не лише морально-етичним орієнтиром, а й юридично вагомою передумовою для порушення та результативного проходження конкурсних процедур. За результатами узагальнення судової практики з'ясовано, що порушення засад добросовісності є самостійною підставою для відмови у порушенні провадження або його закриття. Водночас аргументовано, що сумлінна поведінка боржника – зокрема конструктивна взаємодія з арбітражним керуючим, надання правдивих відомостей про майнове становище та джерела доходів – є достатньою підставою для завершення провадження з позитивними для боржника наслідками навіть за відсутності заявлених кредиторських вимог.

3. Дістало подальшого розвитку дослідження інституту мораторію як одного із ключових інструментів забезпечення ефективності судової процедури неплатоспроможності. На підставі аналізу правових позицій Верховного Суду сформульовано висновок про те, що запровадження мораторію унеможливлює будь-яке індивідуальне задоволення вимог кредиторів поза межами провадження, незалежно від його стадії. Доведено, що обов'язок виконавця перевіряти факт порушення провадження щодо боржника є невід'ємним елементом належного функціонування мораторію, а списання коштів із заробітної плати боржника в його умовах є порушенням статті 121 КУзПБ.

4. Ідентифіковано та охарактеризовано специфічні проблеми реалізації конкурсних процедур за умов воєнного стану. Встановлено, що бойові дії,

вимушена міграція громадян, втрата документації, збої у функціонуванні державних реєстрів та поштового зв'язку суттєво обмежують доступ фізичних осіб до процедури банкрутства. Доведено, що чинна модель нормативного регулювання не гарантує належного рівня гнучкості в умовах надзвичайних обставин збройного конфлікту, що потребує відповідного законодавчого реагування.

5. Обґрунтовано необхідність оптимізації практики розгляду господарськими судами справ про неплатоспроможність фізичних осіб через відповідне коригування приписів КУзПБ. Зокрема, сформульовано та аргументовано такі пропозиції:

- запровадити пільгові умови для осіб, які проживали або проживають на територіях, де ведуться або велися бойові дії, з метою спрощення доступу до процедури неплатоспроможності. Зокрема, обґрунтовано доцільність звільнення таких боржників від обов'язку подання документів, відсутність яких зумовлена наслідками бойових дій, із зазначенням відповідних причин у заяві про порушення провадження. Доведено, що такий підхід забезпечить реалізацію принципів справедливості та пропорційності у доступі до судового захисту для постраждалих від воєнних дій громадян;

- внести корективи до норм КУзПБ, які б дозволили судам більш гнучко оцінювати надані боржником докази в умовах надзвичайних обставин, зокрема в ситуаціях, коли боржник позбавлений можливості надати первинні документи (договори, правовстановлюючі документи, банківські виписки тощо) через їх знищення або недоступність внаслідок воєнних дій. Аргументовано, що надання судам відповідних дискреційних повноважень щодо оцінки альтернативних доказів – зокрема даних з кредитних реєстрів – сприятиме усуненню надмірного формалізму при відкритті проваджень;

- передбачити у КУзПБ можливість ненадання боржником трудової книжки у випадку її втрати внаслідок форс-мажорних обставин, спричинених воєнними діями. Доведено, що наявна судова практика, яка вимагає отримання дубліката або витягу з Реєстру застрахованих осіб за будь-яких обставин, не

враховує реалій боржників, роботодавці яких перебувають на тимчасово окупованих або зруйнованих територіях, що фактично унеможливлює отримання зазначених документів та порушує право таких осіб на доступ до процедури неплатоспроможності.

6. Підтверджено, що кількісні показники порушених проваджень щодо неплатоспроможності фізичних осіб (496 справ у 2021 р., 926 – у 2024 р., 1371 – у 2025 р.) демонструють послідовне зміцнення цього інституту у вітчизняному правовому просторі та зростання суспільного запиту на нього як на легітимний інструмент подолання фінансової неспроможності. Доведено, що таке зростання зумовлюється як соціально-економічними наслідками збройної агресії, так і поступовою адаптацією правозастосовної практики до потреб суспільства.

7. Сформульовано висновок про те, що відсутність у КУзПБ прямого закріплення права суду зупиняти провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи у разі проходження боржником військової служби або перебування за кордоном створює правову колізію з нормами Господарського процесуального кодексу України та призводить до неоднорідності судової практики. Аргументовано доцільність законодавчого врегулювання цього питання шляхом прямого закріплення відповідного права суду у КУзПБ.

8. Узагальнено підходи судів до поновлення процесуальних строків у справах про неплатоспроможність фізичних осіб в умовах воєнного стану. Встановлено, що апеляційні та касаційні суди широко застосовують принцип пріоритетності права на доступ до суду, визнаючи обставини, спричинені воєнним станом, поважними причинами для поновлення строків. Водночас виявлено, що тривалі часові проміжки між ухваленням рішень і поданням скарг створюють ризики правової невизначеності та нестабільності правовідносин між учасниками провадження. Доведено необхідність законодавчого визначення граничних меж такого поновлення у справах про неплатоспроможність.

Наведені висновки підтверджують, що правозастосовна практика у сфері неплатоспроможності фізичних осіб в Україні поступово еволюціонує у

напрямку посилення захисту прав добросовісних боржників та підвищення гнучкості процесуальних механізмів. Водночас умови воєнного часу вимагають комплексного та оперативного перегляду чинного законодавства – насамперед у частині запровадження пільгових умов для боржників, що постраждали від воєнних дій, забезпечення гнучкої оцінки доказів та усунення надмірного процесуального формалізму – задля забезпечення доступності правосуддя, належного захисту прав усіх учасників провадження та уніфікації судової практики.

ВИСНОВКИ

Інститут банкрутства фізичних осіб в Україні є відносно новим правовим явищем, яке поступово трансформується у важливий механізм фінансового оздоровлення громадян та стабілізації економічних відносин. Його становлення відбувається на тлі глибоких соціально-економічних змін, що охоплюють як мирний період розвитку держави, так і сучасні кризові умови, спричинені пандемією COVID-19 та правовим режимом воєнного стану у зв'язку з війною із державою-агресором. Саме в умовах війни інститут неплатоспроможності набуває особливої актуальності, адже значна кількість громадян втратила джерела доходу, майно та можливість виконувати фінансові зобов'язання. Це зумовлює потребу у створенні дієвих правових механізмів, які одночасно забезпечують захист прав кредиторів і надають боржникам реальну можливість відновити платоспроможність.

Проведене дослідження дозволило отримати нові науково обґрунтовані результати, які спрямовані на вирішення наукового завдання, що полягає у дослідженні теоретичних положень та розробленні практичних рекомендацій з удосконалення інституту неплатоспроможності фізичної особи в сучасних умовах. Узагальнення результатів дослідження дало змогу зробити наступні висновки:

1. На підставі комплексного ретроспективного аналізу становлення та трансформації інституту неплатоспроможності фізичної особи – від норм Стародавнього Риму (процедура cessio bonorum), Руської Правди, Литовських статутів, законодавства російської та Австрійської імперій, радянського періоду до сучасного КУзПБ – розроблено авторську періодизацію, що охоплює чотири етапи: 1) Київська Русь та ранньофеодальний період – формування перших правових механізмів врегулювання боргів на основі майнової відповідальності боржника, диференціація між торговою та неторговою неспроможністю; 2) радянська доба – фактичне вилучення інституту банкрутства зі сфери правового регулювання внаслідок централізованої планової економіки; 3) перехідний

період (1991–2019 рр.) – відродження потреби в інституті банкрутства в умовах становлення ринкової економіки, формування спеціального законодавства та його поступове вдосконалення; 4) сучасний етап (з 2019 р.) – прийняття КУзПБ, поширення процедур неплатоспроможності на всіх фізичних осіб та запровадження реабілітаційних механізмів. Запропонована періодизація враховує специфіку розвитку інституту на українських землях з урахуванням впливу різних правових систем та акцентує увагу на еволюції саме неплатоспроможності фізичної особи як самостійного предмета правового регулювання.

2. Обґрунтовано, що інститут неплатоспроможності фізичної особи являє собою систему юридичних норм, що регулюють процедури відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом з метою захисту прав кредиторів та боржника. На підставі системного аналізу дефінітивних норм КУзПБ, доктринальних підходів та судової практики Верховного Суду удосконалено визначення понять неплатоспроможності та банкрутства фізичної особи як самостійних правових категорій, що відрізняються від загальних (універсальних) визначень, закріплених у статті 1 КУзПБ. Доведено, що неплатоспроможність фізичної особи за своєю правовою природою є юридично релевантним фінансовим станом, який засвідчує об’єктивну нездатність громадянина погасити грошові зобов’язання без звернення до спеціальних судових процедур і водночас слугує правовою передумовою для порушення відповідного провадження. Банкрутство ж фізичної особи визначено як процедуру остаточного врегулювання боргового навантаження через реалізацію майнових активів після судового визнання фінансової неспроможності. Обґрунтовано, що неплатоспроможність є попереднім, початковим щодо банкрутства станом, який за певних обставин може трансформуватися у визнання особи банкрутом. Вдосконалено визначення ознак неплатоспроможності фізичної особи: аргументовано, що ознаки неплатоспроможності виконують у сучасному правозастосуванні оціночну, а не формально-кількісну функцію – тобто слугують інструментом встановлення

реального фінансового стану боржника, а не підтвердженням формального дотримання кількісних порогів заборгованості. На підставі аналізу статті 115 КУзПБ та практики Верховного Суду доведено, що перелік підстав для відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи є відкритим (невичерпним), а для ініціювання провадження достатньо будь-якої з підстав.

До ключових ознак неплатоспроможності фізичної особи належить об'єктивна та стійка неспроможність виконувати грошові зобов'язання, що проявляється у недостатності майна та доходів боржника для задоволення вимог кредиторів, а також підтверджується відповідними доказами, зокрема наявністю прострочених зобов'язань, виконавчих проваджень та фактами відсутності майна. Враховуючи положення Кодексу України з процедур банкрутства та практику їх застосування, до ключових ознак неплатоспроможності фізичної особи також слід віднести: 1) об'єктивну неспроможність виконувати грошові зобов'язання, строк виконання яких настав, що може проявлятися у наявності простроченої заборгованості; 2) недостатність майна та доходів боржника для задоволення вимог кредиторів; 3) наявність ознак загрози неплатоспроможності, зокрема у випадку істотного погіршення фінансового стану боржника. Умовами ж встановлення неплатоспроможності є: 1) підтвердження заборгованості належними доказами (частина 3 статті 116 КУзПБ); 2) відсутність законодавчо встановленого мінімального розміру заборгованості (за винятком окремих випадків, передбачених КУзПБ); 3) відсутність уніфікованих строків прострочення зобов'язань, за винятком спеціальних критеріїв, визначених пунктом 2 частини 2 статті 115 КУзПБ. При цьому обставини, пов'язані з відчуженням майна боржником або вчиненням ним правочинів, що впливають на його майновий стан, у широкому значенні мають значення для оцінки добросовісності боржника, але не є самостійними ознаками неплатоспроможності.

3. Аргументовано, що сучасний інститут неплатоспроможності фізичної особи виступає комплексним правовим механізмом, що спрямований на забезпечення балансу між інтересами боржника та кредиторів, а його ключовою

метою є не покарання боржника, а створення реальних умов для фінансового відновлення особи та справедливого задоволення вимог кредиторів. Уточнено, що призначення цього інституту зводиться до запровадження цілісного судового інструментарію, який через пріоритетні реструктуризаційні процедури забезпечує поступове погашення зобов'язань та водночас створює умови для фінансової реабілітації сумлінного боржника. Доповнено усталену класифікацію функцій інституту банкрутства двома додатковими: виховною – що сприяє формуванню у громадян відповідального ставлення до боргових зобов'язань та правомірних моделей поведінки, й інформаційною – що транслює до суспільства зміст законодавчих норм та роз'яснює правовий статус учасників провадження. Деталізовано зміст оздоровчої (санаційної) функції як комплексу правових засобів, спрямованих на подолання фінансової кризи громадянина через співмірне коригування боргового навантаження, що перетворює особу із пасивного боржника на повноцінного учасника економічного обороту, водночас гарантуючи кредиторам розумну міру задоволення їхніх вимог.

4. Доведено, що неплатоспроможність боржника залишається фундаментальною передумовою для відкриття провадження у справі про банкрутство, попри те, що стаття 8 КУзПБ безпосередньо не встановлює такого зв'язку. Обґрунтовано, що неплатоспроможність не є стабільним формалізованим станом – вона не визначається виключно обсягом заборгованості, наявністю виконавчого провадження чи тривалістю прострочення, що обумовлює потребу в індивідуальному аналізі фінансового становища боржника у кожній конкретній справі. Встановлено суттєву відмінність процедури неплатоспроможності фізичної особи від банкрутства юридичних осіб: право ініціювати провадження належить виключно самому боржнику, що є виявом «добровільного» інституту банкрутства фізичної особи. Процедура банкрутства фізичної особи забезпечує боржнику низку важливих гарантій, зокрема можливість юридично врегулювати заборгованість шляхом реструктуризації або списання, зупинення нарахування штрафів і процентів у зв'язку з мораторієм, а також повне звільнення від боргів незалежно від їх

розміру. Водночас дана процедура має і свої обмеження: фінансові витрати на арбітражного керуючого і судовий збір, вимогу повідомляти контрагентів про факт неплатоспроможності, тимчасові репутаційні наслідки, заборону повторного звернення протягом п’яти років, а також обмеження щодо розпорядження майном у період провадження.

5. Встановлено, що добросовісність усіх учасників провадження є визначальним чинником ефективності інституту неплатоспроможності фізичної особи. У практиці Верховного Суду послідовно утверджується позиція, за якою доступ до механізму списання боргів та фінансової реабілітації гарантується виключно сумлінному боржнику – тобто особі, яка не спричинила власну неплатоспроможність умисними діями, належно дотримується процесуальних обов’язків, повно розкриває обставини, що впливають на перебіг справи, та докладає реальних зусиль для досягнення компромісу з кредиторами. Аргументовано, що недотримання боржником вимог добросовісності є підставою для закриття провадження у справі про неплатоспроможність. Водночас добросовісна поведінка боржника – включно з відкритою співпрацею з арбітражним керуючим, наданням достовірних відомостей про майновий стан та джерела доходів – є достатньою підставою для завершення провадження з позитивними для нього наслідками навіть у разі, якщо кредитори не заявили своїх вимог. Доведено також доцільність перекладення обов’язку підготовки проєкту плану реструктуризації боргів з боржника на арбітражного керуючого, що забезпечить більш професійний підхід, підвищить якість планів та сприятиме їх затвердженню кредиторами, посилюючи реабілітаційну спрямованість інституту.

6. З’ясовано, що інститут неплатоспроможності фізичної особи набув особливої актуальності після початку широкомасштабного вторгнення держави-агресора на територію України. Воєнний стан призвів до різкого погіршення фінансової спроможності населення: сотні тисяч громадян втратили роботу, майно, джерела доходів, можливість вести підприємницьку діяльність, а також стали вимушено переміщеними особами. У цих умовах механізм правового

врегулювання боргів набуває функції соціальної стабілізації, виступаючи інструментом захисту громадян від непомірного боргового тягаря та сприяючи їх економічній реабілітації. Кількісні показники порушених проваджень у справах про неплатоспроможність фізичних осіб – від 496 проваджень у 2021 році до 926 у 2024 році та 1371 у 2025 році – засвідчує поступове утвердження відповідного інституту у вітчизняній правовій системі та зростання суспільної довіри до нього як правового механізму врегулювання фінансової неспроможності. Таке зростання зумовлюється як соціально-економічними наслідками збройної агресії, так і поступовою адаптацією правозастосовної практики до потреб суспільства.

7. Проведено аналіз застосування законодавства у справах про неплатоспроможність фізичних осіб, який засвідчив, що умови воєнного стану зумовили появу як загальних, так і специфічних особливостей розгляду справ. До загальних тенденцій належить поширення участі сторін у засіданнях через відеоконференцію, збільшення тривалості розгляду через об'єктивні форс-мажорні обставини (повітряні тривоги, відключення електроенергії, перебої поштового зв'язку), а також розширення джерел доказування у випадках втрати або недоступності первинних документів. Специфічні аспекти воєнного часу охоплюють необхідність зупинення провадження у разі обставин, що фактично унеможливлюють участь боржника (служба у Збройних Силах України, вимушений виїзд за кордон), а також дискусійність застосування заборони виїзду з України. Останній захід часто є недоцільним через уже наявні законодавчі обмеження або гуманітарні обставини, хоча в окремих випадках, зокрема щодо очевидно недобросовісних боржників, його застосування може бути виправданим.

8. Дістало подальшого розвитку дослідження інституту мораторію як одного із ключових інструментів забезпечення ефективності судової процедури неплатоспроможності. Доведено, що запровадження мораторію унеможливлює будь-яке індивідуальне задоволення вимог кредиторів поза межами провадження, незалежно від його стадії, а списання коштів із заробітної плати

боржника в умовах мораторію є порушенням статті 121 КУзПБ. Уточнено, що попри нормативну структурованість процедур банкрутства фізичних осіб, їх практичне впровадження наштовхується на низку системних перешкод, як от неоднаковість судової практики, відсутність усталеної методології визначення добросовісності боржника, складність оцінки реального матеріального стану осіб, дисбаланс між правами та обов'язками кредиторів і боржників, обмежена кількість арбітражних керуючих та нерівномірність їх завантаження. Ці проблеми посилюються під впливом воєнних обставин, коли боржники нерідко не мають доступу до документів, майно може бути знищеним або захопленим, а доходи – нестабільними або фактично відсутніми.

9. Проаналізовано, що реструктуризація боргів є пріоритетним та найбільш оптимальним варіантом завершення справи про неплатоспроможність як для фізичної особи – боржника, так і для кредиторів, оскільки передбачає відновлення платоспроможності та більш повне погашення боргів. За період дії воєнного стану інститут неплатоспроможності фізичних осіб набув додаткової соціально-правової значущості, що зумовило формування нових підходів судової практики та поставило перед законодавцем питання адаптації процедур до надзвичайних обставин. Проведений аналіз судової практики свідчить, що суди приділяють особливу увагу забезпеченню доступності правосуддя, реалізуючи принцип захисту добросовісного боржника навіть за умов обмежень, спричинених війною. Разом з тим окремі елементи провадження – зокрема, подання та погодження планів реструктуризації, проведення оцінки майна, встановлення взаємодії з кредиторами – ускладнюються через об'єктивні фактори воєнного часу. Обґрунтовано необхідність деталізації критеріїв визначення об'єктивної можливості боржника виконувати план реструктуризації, механізмів адаптації такого плану до форс-мажорних обставин воєнного часу та врегулювання особливостей списання боргів у разі знищення майна чи втрати джерела доходу внаслідок бойових дій.

10. Виявлено, що проблематика закриття та поновлення проваджень у справах про неплатоспроможність у воєнний час демонструє неоднозначність

підходів судів, що зумовлено відсутністю чітких законодавчих орієнтирів. Воєнні обставини можуть виступати як підставою для закриття справ (наприклад, через неможливість виконання плану реструктуризації чи відсутність доступу до активів), так і підставою для поновлення проваджень у разі зміни майнового стану боржника чи відновлення доступу до доказів. Дослідження також показало, що у питаннях апеляційного й касаційного перегляду рішень суди здебільшого застосовують гнучкий підхід до поновлення строків оскарження, враховуючи надзвичайні умови, спричинені воєнними діями. Такий підхід посилює гарантії доступу до суду, але водночас створює ризики правової невизначеності, особливо у ситуаціях, коли провадження вже було завершено. Доведено необхідність законодавчого визначення граничних меж поновлення процесуальних строків у справах про неплатоспроможність.

11. Систематизовано проблемні питання, що стримують ефективний розвиток інституту банкрутства фізичних осіб, до яких можна віднести недостатній рівень поінформованості населення, складність процедурної форми, потребу у спеціальних правилах для учасників бойових дій та вимушено переміщених осіб, низьку участь кредиторів у процедурі, недостатню цифровізацію процесів, а також складність доступу громадян до правничої допомоги у зоні бойових дій. Сформульовано висновок про необхідність комплексного вдосконалення КУзПБ з урахуванням сучасних форс-мажорних обставин, пов’язаних із повномасштабною збройною агресією. Зокрема, обмежений доступ до державних реєстрів ускладнює перевірку достовірності відомостей у декларації боржника, а семиденний строк для подання виправленої декларації є недостатнім в умовах воєнного стану.

12. Обґрунтовано, що євроінтеграційний вектор та правові позиції Верховного Суду у справах щодо неплатоспроможності фізичних осіб формують засади подальшої модернізації законодавства. Судова практика вже включає елементи європейських уніфікованих підходів, що підсилюють передбачуваність і стабільність правозастосування, серед яких: формування чітких критеріїв добросовісності боржника, визначення вимог до повноти доказової бази,

підвищення стандартів економічної обґрунтованості планів реструктуризації, швидкість процедур, орієнтацію на реабілітацію, забезпечення «другого шансу», пропорційність та баланс між інтересами боржника і кредиторів.

13. Запропоновано ряд напрямків удосконалення правового регулювання та практики застосування процедур неплатоспроможності фізичних осіб, а саме:

– законодавче закріплення спеціальних критеріїв неплатоспроможності, зумовленої впливом воєнних дій (втрата майна, доходу, мобілізація, статус внутрішньо переміщеної особи тощо), а також розширення переліку документів, що підтверджують відповідні обставини;

– запровадження спрощеної процедури для військовослужбовців та осіб, постраждалих від війни, яка буде передбачати мінімальний перелік необхідних документів, можливість дистанційного подання заяви й участі у судових засіданнях;

– запровадження можливості зупинення провадження у справі у випадку введення процедури погашення боргів щодо боржника-військовослужбовця або боржника, який перебуває за кордоном, до моменту звільнення першого з військової служби або повернення другого з-за кордону;

– розширення дії мораторію на примусове виконання зобов’язань щодо боржників, які постраждали від війни, з метою захисту їхніх соціальних прав;

– доповнення існуючого електронного кабінету в системі «Електронний суд» спеціалізованим модулем для справ про неплатоспроможність фізичних осіб, який забезпечуватиме подання та оновлення декларації про майновий стан боржника, електронну комунікацію з арбітражним керуючим, доступ до реєстру вимог кредиторів;

– формування єдиної судової практики щодо звільнення добросовісних боржників, які перебувають у скрутному фінансовому становищі, від сплати судового збору за подання апеляційної чи касаційної скарг, з метою усунення перешкод у доступі до правосуддя;

– закріплення на постійній основі, а не лише на період воєнного стану, можливості звернення до суду без авансового внесення винагороди

арбітражному керуючому з укладенням угоди з арбітражним керуючим про поетапну оплату його роботи.

14. Загалом, цим дослідженням доведено, що інститут банкрутства фізичних осіб в Україні поступово трансформується у дієвий механізм фінансового оздоровлення громадян. В умовах воєнного стану його значення зростає, адже він забезпечує баланс інтересів кредиторів і боржників, сприяє збереженню економічної стабільності та виконує соціальну функцію захисту найбільш уразливих категорій населення. Подальше вдосконалення законодавства у цій сфері є необхідною передумовою для післявоєнного відновлення економіки та зміцнення правової системи України.

Список використаних джерел

1. Бутирський А., Бутирська І., Ніколенко Л. Неплатоспроможність фізичних осіб в умовах воєнного стану: аналітичний звіт. Проєкт ЄС «Право-Justice». URL: https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/683/eb8/879/683eb8879921d194194285.pdf (дата звернення: 10.06.2025).

2. Звіт про непрямі фінансові втрати економіки внаслідок військової агресії Росії проти України до кінця 2026 року. Д. Андрієнко та ін. 32 с. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2026/02/KSE-Institute_Losses-2026-Report-ua-2.pdf (дата звернення: 08.04.2026).

3. Сольський В. С. Історія виникнення, розвитку та трансформації інституту неплатоспроможності фізичної особи в Україні. *Європейський правничий часопис.* 2024. №5. С. 91–98.

4. Основи римського приватного права: підручник В. І. Борисова, Л. М. Домашенко та ін.; за заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. Харків: Право, 2015. 284 с.

5. Хомко Л. В., Яновицька А. В. Правове регулювання банкрутства: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 280 с.

6. Терлюк І. Я. Історія українського права від найдавніших часів до XVIII століття. Львів, 2003. 156 с.

7. Булижин І. В. Історичний розвиток неплатоспроможності та банкрутства: компаративний аналіз світового й українського досвіду. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університу. Серія: Юриспруденція*. 2015. № 17. Том 2. С. 55–58.

8. Поляков Р. Б. Інститут банкрутства (неспроможності) в Україні та Німеччині: порівняльно-правове дослідження: дис. … докт. філософії: 081 «Право». Запоріжжя. 2022. 275 с.

9. Гордієнко В. С. Становлення та розвиток інституту неспроможності та банкрутства в деяких зарубіжних країнах. Вісник Львівського університету: зб. наук, праць. Серія «Юридична». 2007. Вип. 44. С. 68–74.

10. Бірюков О. М. Банкрутство: від римського manus injectio до транскордонних банкрутств. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. С. 21–25.

11. Опенько Д. А. Історико-правова еволюція інституту банкрутства. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 414–416.

12. Гарник Л. Л. Банкрутство фізичних осіб: закордонний досвід і перспективи впровадження в Україні. *Право.ua*. 2017. № 2. С. 123–127.

13. Яковлев О. О. Становлення та історичні етапи розвитку інституту банкрутства в Україні. *Університетські наукові записки*. 2010. № 2(34). С. 140–148.

14. Грушевський М. С. Історія України – Русі: в 11 т. Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 1992. Т. 3. 1993. 592 с.

15. Бірюков О. М. Інститут неспроможності: порівняльно-правовий аналіз: монографія. Київ: Видав. центр "Київський університет", 2000. 163 с.

16. Тищик Б. Й., Сирко М. В. Вплив Цивільного кодексу Франції 1804 р. на правове регулювання цивільних відносин у Буковині та Галичині. *Історико-правовий часопис*. 2016. № 1 (7). С. 10–15.

17. Бутирська І. А. Історія становлення регламентації правового становища учасників справи про банкрутство. *Держава і право*. 2014. № 65. С. 127–133.

18. Рибка І. Є. Становлення та розвиток законодавства про визнання фізичної особи неплатоспроможною в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 36(1). С. 128–133.

19. Мікушева І. В. Розвиток нормативного регулювання відносин у сфері банкрутства в Україні. Міністерство юстиції України: офіційний веб-сайт. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_39718 (дата звернення: 10.06.2025).

20. Про банкрутство: Закон України від 14 травня 1992 року № 2343-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 31. С. 44.

21. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 14.05.1992 № 2343-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 31. С. 440.

22. Про внесення змін до Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»: Закон України від 22.12.2011 № 4212-VII. Відомості Верховної Ради України. 2012. № 32–33. С. 413.

23. Радзивілюк В. Генезис національного законодавства України про банкрутство і проблеми, які з цим пов'язані. *Legea şi Viaţa (Молдова)*. 2013. № 12. С. 167–170.

24. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України; Стратегія від 12.01.2015 № 5/2015. Верховна Рада України: офіційний вебпортал. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015 (дата звернення: 10.06.2025).

25. Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18.10.2018 № 2597-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2019. № 19. С. 74.

26. Поляков Р. Банкрутство фізичних осіб – «новий» інститут віком понад 2 тисячі років. Закон і бізнес: веб-сайт. URL: https://zib.com.ua/ua/140297-bankrutstvo_fizichnih_osib__noviy_institut_vikom_ponad_2_tis.html (дата звернення: 10.06.2025).

27. Дутка В. В. Історичний розвиток інституту неплатоспроможності (банкрутства) фізичних осіб в незалежній Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2024. № 101. С. 53–57.

28. Сольський В.С., Тимошенко О.А. Відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи: актуальні проблеми правозастосування. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2025. № 4 (63). С. 50–57.

29. Bankruptcy Code: Title 11, United States Code. Legal Information Institute. URL: https://www.law.cornell.edu/uscode/text/11 (дата звернення: 10.03.2026).

30. Kilborn J. J. Expert Recommendations and the Evolution of European Best Practices for the Treatment of Overindebtedness, 1984–2010. Deventer: Kluwer, 2010. 198 p.

31. Bankruptcy Abuse Prevention and Consumer Protection Act of 2005: Public Law 109-8, 119 Stat. 23. United States Congress. URL: https://www.congress.gov/109/plaws/publ8/PLAW-109publ8.htm (дата звернення: 10.03.2026).

32. LoPucki L. M., Westbrook J. L. Consumer Bankruptcy. Handbook of Law and Economics. Elsevier, 2007. Vol. 2. P. 281–330.

33. Insolvenzordnung (InsO): Gesetz vom 5. Oktober 1994. Bundesministerium der Justiz. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/inso/ (дата звернення: 10.03.2026).

34. Eidenmüller H. Contracting for a European Insolvency Regime. European Business Organization Law Review. 2017. Vol. 18. № 2. P. 195–218.

35. Gesetz zur weiteren Verkürzung des Restschuldbefreiungsverfahrens: Gesetz vom 22. Dezember 2020. Bundesgesetzblatt. 2020. Teil I. Nr. 67. S. 3328–3331.

36. Directive (EU) 2019/1023 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 on preventive restructuring frameworks, on discharge of debt and disqualifications, and on measures to increase the efficiency of procedures concerning restructuring, insolvency and discharge of debt. Official Journal of the European Union. 2019. L 172. P. 18–55.

37. Бірюков О. М. Конкурсне право. Київ: Алерта, 2020. 202 с.

38. Insolvency Act 1986: Chapter 45. UK Public General Acts. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1986/45 (дата звернення: 10.03.2026).

39. Ramsay I. Personal Insolvency in the 21st Century: A Comparative Analysis of the US and Europe. Oxford: Hart Publishing, 2017. 320 p.

40. Niemi-Kiesiläinen J. Consumer Bankruptcy in Comparison: Do We Cure a Market Failure or a Social Problem? Osgoode Hall Law Journal. 1999. Vol. 37. № 1. P. 473–503.

41. Code de la consommation: Livre VII «Traitement des situations de surendettement». Légifrance. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006069565/LEGISCTA000032224532 (дата звернення: 10.03.2026).

42. Kilborn J. J. La Responsabilisation de l'Économie: What the United States Can Learn from the New French Law on Consumer Overindebtedness. Michigan Journal of International Law. 2005. Vol. 26. № 3. P. 619–671.

43. Тимошенко О.А., Сольський В.С. Поняття, ознаки та призначення інституту неплатоспроможності фізичної особи в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 5. С. 113–117.

44. Андрусяк Т. Г. Теорія держави і права. Фонд сприяння розвитку української правової думки та пропаганди державницьких традицій "Право для України". Львів, 1997. 200 с.

45. Українська Загальна Енциклопедія: Книга Знання. В 3-х т. Т. 1: А–Ж / Під гол. ред. І. Раковського. Львів; Станіславів; Коломия: Рідна школа, 1930. 676 с.

46. Борейко О. М. Неспроможність та банкрутство у цивільному праві України (основні положення та правова природа): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / О. М. Борєйко; кер. роботи О. С. Кізлова; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2012. 19 с.

47. Капустін В. В. Банкрутство: генезис, сутність і поняття в умовах сьогодення. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3. С. 165–168.

48. Козирєва В. П., Гаврилішин А. П. Поняття та ознаки банкрутства авіаційних підприємств. *Юридичний вісник*. 2009. № 4 (13). С. 54–57.

49. Поляков Р. Б. Сутність відносин банкрутства (неплатоспроможності). *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 2. С. 63–73.

50. Рибка І. Є. Ознаки неплатоспроможності фізичної особи у цивільному праві України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2015. № 18. Т. 2. С. 61–64.

51. Омельчук К. В. Інструменти відновлення платоспроможності боржника фізичної особи в процедурі банкрутства: світовий та український досвід: курсова робота. Київ: НаУКМА, 2023. 57 с.

52. Постанова Верховного Суду від 06.12.2023 у справі № 916/3139/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115746330 (дата звернення: 10.06.2025).

53. Сольський В.С. Сучасні тенденції розвитку судової практики з питань неплатоспроможності фізичних осіб. *Правові новели*. 2025. № 27. С. 168–176.

54. Бутирська І. А. Банкрутство фізичних осіб: проблеми теорії та практики. *Економіка та право*. 2021. № 1. С. 89–95.

55. Правове регулювання банкрутства: підручник / за ред. Л. С. Сміяна. Київ: КНТ, 2009. 464 с.

56. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 29.07.2021 у справі № 909/1028/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/98812420 (дата звернення: 10.06.2025).

57. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 16.11.2022 у справі № 917/1604/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107552445 (дата звернення: 10.06.2025).

58. Сірко Р.Б., Рассомахіна О.А. Поняття та ознаки неплатоспроможності фізичної особи у справах про банкрутство за законодавством України (2025). *Право і суспільство*. 2025. № 5 (2). С. 559-566.

59. Постанова Верховного Суду від 23.05.2023 у справі № 910/5369/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111121967 (дата звернення: 10.06.2025).

60. Постанова Верховного Суду від 10.09.2020 у справі № 902/227/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/91497711 (дата звернення: 10.06.2025).

61. Постанова Верховного Суду від 22.09.2021 у справі № 910/6639/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/100456026 (дата звернення: 10.06.2025).

62. Постанова Верховного Суду від 09.09.2021 у справі № 916/4644/15. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/100884643 (дата звернення: 10.06.2025).

63. Гвоздій В. Банкрутство фізичних осіб. Панацея чи біда для пересічного громадянина? ЮРЛІГА: Правове інформаційне поле для бізнесу і юристів України: веб-сайт. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analitycs/24412_bankrutstvo-fzichnikh-osb-panatseya-chi-bda-dlya-pereschnogo-gromadyanina (дата звернення: 10.06.2025).

64. Загоруй Л. М. Банкрутство фізичної особи – не підприємця. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2020. № 1. С. 204–212.

65. Черногоренко І. Банкрутство фізичної особи: кому вигідно? Економічна правда: веб-сайт. URL: https://epravda.com.ua/columns/2018/11/12/642449/ (дата звернення: 10.06.2025).

66. Нецька Л. Окремі питання правового регулювання банкрутства фізичної особи. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми процедур банкрутства в Україні та міжнародний досвід врегулювання неплатоспроможності», 18 жовтня 2019 року. Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія», Ф-т правн. наук, Нац. проф. спілка арбітражних керуючих України. Київ, 2019. С. 89–93.

67. Чорна Ю. В. Світові тенденції застосування політики «нового старту» до неплатоспроможних приватних осіб. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 2. С. 218–223.

68. Радзивілюк В. В. Метод, принципи та функції права банкрутства (неспроможності). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Юридичні науки*. 2010. № 82. С. 23–25.

69. Яновицька А. В. Принципи господарського судочинства у новій редакції Господарського процесуального кодексу України. *Eurasian Academic Research Journal*. 2018. № 1 (19). С. 156–165.

70. Козирєва В. П. Принципи правового регулювання неплатоспроможності та банкрутства. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2008. № 3, С. 34–39.

71. Афанасьєв Р. Г. Проблеми правового регулювання банкрутства за законодавством України: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.04 «Господарське право, господарське процесуальне право». Інститут економіко-правових досліджень. Донецьк, 2001. 189 с.

72. Окрема думка судді КГС ВС Банасько О. О. від 15.04.2021 у справі № 904/3325/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/97770839 (дата звернення: 10.06.2025).

73. Лукашук М. Правове регулювання банкрутства фізичних осіб на підставі Кодексу України з процедур банкрутства. Застосування норм Кодексу України з процедур банкрутства. Збірка наукових статей / За загальною редакцією д.ю.н., судді Верховного Суду С. В. Жукова. Київ: Алерта, 2019. С. 174–181.

74. Філіп М. О. Виникнення та розвиток інституту банкрутства в Україні. Теоретичне та практичне застосування результатів сучасної науки. Запоріжжя. 2020. Том. 5. С. 48–51.

75. Постанова Північного апеляційного господарського суду від 28.05.2020 у справі № 910/2522/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/89593588 (дата звернення: 10.06.2025).

76. Васьковський О. Здійснення господарськими судами подальшого розгляду справ про банкрутство відповідно до прикінцевих та перехідних положень Кодексу України з процедур банкрутства. Офіційний веб-сайт Верховного Суду. URL:

https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Vaskovskyj.pdf (дата звернення: 10.06.2025).

77. Ханик-Посполітак Р. Ю., Посполітак В. В. Банкрутство фізичної особи – підприємця: право на ініціювання процедури банкрутства. Актуальні проблеми процедур банкрутства в Україні та міжнародний досвід врегулювання неплатоспроможності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (18 жовтня 2019 р.). URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/16665/Khanyk_Pospolitak_Bankrutstvo_fizychnoi_osoby_pidpryiemtsia_pravo_na_initsiiuvannia_protsedury_bankrutstva.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 10.06.2025).

78. Про Державний бюджет України на 2023 рік: Закон України від 03.11.2022 № 2710-IX. Голос України. 2022. № 246.

79. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 20.03.2023 № 2971-IX. Відомості Верховної Ради України. 2023. № 62. С. 52.

80. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 № 1404-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 30. С. 5.

81. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 19.09.2024 № 3985-IX. Відомості Верховної Ради України. 2025. № 8. С. 2.

82. Руденко Л. Д., Жительний М. Д. Підстави відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи. *Правові горизонти*. 2020. № 24 (37). С. 47–52.

83. Ухвала Господарського суду Харківської області від 27.04.2020 у справі № 922/1213/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/88954194# (дата звернення: 10.06.2025).

84. Постанова Східного апеляційного господарського суду від 04.02.2020 у справі № 917/2088/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/87418429 (дата звернення: 10.06.2025).

85. Радзивілюк В., Поляков Р. Проблеми застосування господарсько-процесуальних норм у процедурі банкрутства (неплатоспроможності). *Право України*. 2020. № 7. С. 147–158.

86. Алмаші І.М., Алмаші М.М. Визнання фізичної особи банкрутом: суттєва новела законодавства України. Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України): матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 21 травня 2021 р. 2021. С. 454–458.

87. Погребняк В. Боржник за кодексом України з процедур банкрутства. Застосування норм Кодексу України з процедур банкрутства: зб. наук. ст. / за заг. ред. д-ра юрид. наук судді Верховного Суду С. В. Жукова. Київ: Алерта, 2019. С. 26–33.

88. Постанова Верховного Суду від 21.09.2021 у справі № 905/2030/19 (905/1159/20). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/100359355?fbclid=IwAR2kc63pYTWhIuIStdO4Vt4d3zUXK1GOLhuGFIE1_ome-ZYbRjIiHJVah0U (дата звернення: 10.06.2025).

89. Гушилик А. Матеріально-правовий і процесуально-правовий статус неплатоспроможного боржника. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 8. С. 61–65.

90. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 09.03.2023 у справі № 925/162/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/109807547 (дата звернення: 17.09.2025).

91. Караваєв І. Банкрутство фізичної особи – новий тренд, що набирає обертів. Юридична газета «Online». № 7 (713). URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/bankrutstvo-i-restrukturizaciya/bankrutstvo-fizichnoyi-osobi--noviy-trend-shcho-nabirae-obertiv.html (дата звернення: 10.06.2025).

92. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 13, № 13–14, № 15–16, № 17/, С. 556, Ст. 112.

93. Поляков Б., Поляков Р. Пригоди Ходжі Насредділна, або Як фізичній особі стати банкрутом, не зруйнувавши систему кредитування. Закон і бізнес: веб-сайт. 2021. № 42–43 (1548–1549). URL: https://zib.com.ua/ua/149403.html (дата звернення: 10.06.2025).

94. Ухвала Господарського суду міста Києва від 24.02.2025 у справі № 910/19870/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125872736 (дата звернення: 10.06.2025).

95. Постанова Верховного Суду від 25.08.2021 у справі № 925/473/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/99243386 (дата звернення: 10.06.2025).

96. Постанова Північного апеляційного господарського суду від 22.09.2021 у справі № 910/8306/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/100237416 (дата звернення: 10.06.2025).

97. Постанова Верховного Суду від 16.12.2021 у справі № 910/8306/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/102058522 (дата звернення: 10.06.2025).

98. Постанова Верховного суду від 26.05.2022 у справі № 903/806/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105458809 (дата звернення: 10.06.2025).

99. Постанова Верховного суду від 22.09.2022 у справі № 916/2372/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106774351 (дата звернення: 10.06.2025).

100. Постанова Верховного Суду від 11.08.2020 у справі № 918/127/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/90936142 (дата звернення: 10.06.2025).

101. Артемович І., Іващенко А. Реструктуризація боргу фізичної особи: нові можливості, нові обов'язки. Юридична газета «Online». № 9 (663). URL:

https://yur-gazeta.com/publications/practice/bankrutstvo-i-restrukturizaciya/restrukturizaciya-borgu-fizichnoyi-osobi-novi-mozhlivosti-novi-obovyazki.html (дата звернення: 10.06.2025).

102. Рассомахіна О.А. План реструктуризації боргів боржника - фізичної особи: законодавча модель та практика застосування. *Наукові інновації та передові технології.* 2026. № 2 (54). С. 3344-3354.

103. Сірко Р. Б. Визнання фізичної особи банкрутом: сучасні виклики та проблеми реалізації процедури погашення боргів. *Науково-виробничий журнал «Держава та регіони». Серія: «Право».* № 3 (88). 2025. С. 190–197.

104. Тимошенко О.А. Добросовісність боржника в системі критеріїв його поведінки у справах про неплатоспроможність фізичних осіб в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2025. № 5. С. 56–61.

105. Островський С. О. Основні зміни процедури банкрутства відповідно до Кодексу з процедур банкрутства. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* № 2. 2019. С. 118–121.

106. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40. С. 356.

107. Постанова Верховного Суду від 05.07.2022 у справі № 911/2891/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105268781 (дата звернення: 10.06.2025).

108. Підгорецька А. Реформування системи неплатоспроможності: антикорупційна спрямованість Кодексу України з процедур банкрутства. Застосування норм Кодексу України з процедур банкрутства. Збірка наукових статей / За загальною редакцією д.ю.н., судді Верховного Суду С. В. Жукова. Київ: Алерта, 2019. С. 6–14.

109. Питання функціонування електронної торгової системи з продажу майна боржників у справах про банкрутство (неплатоспроможність): Постанова Кабінету Міністрів України від 02.10.2019 № 865. Верховна рада України: офіційний веб-портал. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/865-2019-%D0%BF#n12 (дата звернення: 10.06.2025).

110. Постанова Верховного Суду від 21.03.2018 у справі № 909/992/15. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73003083 (дата звернення: 10.06.2025).

111. Титова О. В., Калаченкова К. О. Щодо продажу майна в провадженні у справі про банкрутство. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2016. № 9. С. 76–82.

112. Постанова Верховного Суду від 17.06.2021 у справі № 926/2987-б/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/97854700 (дата звернення: 10.06.2025).

113. Постанова Верховного Суду від 14.09.2021 у справі № 908/2536/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/99860457 (дата звернення: 10.06.2025).

114. Постанова Верховного Суду від 18.08.2020 у справі № 910/17501/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/91067752 (дата звернення: 10.06.2025).

115. Постанова Верховного Суду від 25.01.2022 у справі № 921/787/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/102939673 (дата звернення: 10.06.2025).

116. Постанова Верховного Суду від 08.09.2021 у справі № 5023/5722/11 (922/3331/20). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/99860394 (дата звернення: 10.06.2025).

117. Постанова Верховного Суду від 31.03.2021 у справі № 925/1171/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/96309322 (дата звернення: 10.06.2025).

118. Ухвала Господарського суду міста Києва від 19.09.2025 у справі № 910/5442/25. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/130791187 (дата звернення: 12.03.2025).

119. Ухвала Господарського суду Миколаївської області від 08.10.2025 у справі № 915/919/25. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/130890954 (дата звернення: 12.03.2025).

120. Постанова Верховного Суду від 05.10.2022 у справі № 921/39/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106903648 (дата звернення: 10.06.2025).

121. Постанова Верховного Суду від 23.11.2020 у справі № 922/1734/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/93037900 (дата звернення: 10.06.2025).

122. Постанова Верховного Суду від 19.11.2020 у справі № 910/726/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/93229371 (дата звернення: 10.06.2025).

123. Постанова Верховного Суду від 17.02.2021 у справі № 927/166/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95066790 (дата звернення: 10.06.2025).

124. 577 людей офіційно стали банкрутами у 2025 році. Оновлено. *Опендатабот: веб-сайт*. URL: https://opendatabot.ua/analytics/bankrupts-2025-6 (дата звернення: 10.06.2025).

125. Банкрутство фізичної особи: як законно врегулювати борги. Міністерство юстиції України: офіційний веб-сайт. URL: https://minjust.gov.ua/news/ministry/bankrutstvo-fizichnoi-osobi-yak-zakonno-vregulyuvati-borgi (дата звернення: 16.03.2026).

126. Банкрутство фізичних осіб: кому і для чого воно потрібне в 2025 році. LIGA ZAKON: веб-сайт. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analitycs/238543_bankrutstvo-fzichnikh-osb-komu--dlya-chogo-vono-potrbne-v-2025-rots (дата звернення: 10.06.2025).

127. Нецька Л. С., Галатенко К. М. Вплив воєнного стану на процедури банкрутства суб'єктів господарювання в Україні. *Юридичний вісник*. № 3 (68). 2023. С. 180–187.

128. Орленко В. І. Вплив воєнного стану на реалізацію основних прав і свобод громадян: правовий аналіз. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління.* 2024. № 2 (30). С. 46–51.

129. Саввопуло К. В. Особливості правового забезпечення фінансової безпеки України в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. № 89 (3). 2025. С. 92–99.

130. Неплатоспроможність і банкрутство в Україні: суддя ВП ВС проаналізував судову практику та розповів про особливості розгляду справ про банкрутство в умовах війни. Офіційний веб-сайт Верховного суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1696604/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 10.06.2025).

131. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 26.05.2022 у справі № 922/1426/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104987446 (дата звернення: 10.10.2025).

132. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнародний документ від 04.11.1950. Верховна Рада України: офіційний вебпортал. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 10.03.2026).

133. Нецька Л. С., Галатенко К. В. Правове регулювання банкрутства в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 179–182.

134. Григорян Г. Аналіз судової практики інституту неплатоспроможності фізичних осіб та відновлення фінансового стану іпотечних вкладників. Проєкт ЄС «Право-Justice». URL: https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/610/a5d/d93/610a5dd93b995859697366.pdf (дата звернення: 10.10.2025).

135. Ухвала Господарського суду Київської області від 02.01.2023 у справі № 911/2777/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108225335 (дата звернення: 17.09.2025).

136. Ухвала Господарського суду Хмельницької області від 23.01.2023 у справі № 924/884/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108652968 (дата звернення: 17.09.2025).

137. Ухвала Господарського суду Миколаївської області від 28.10.2024 у справі № 915/1298/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122593977 (дата звернення: 12.03.2025).

138. Ухвала Господарського суду міста Києва від 06.02.2024 у справі № 910/1274/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116794099 (дата звернення: 17.09.2025).

139. Ухвала Господарського суду міста Києва від 03.02.2025 у справі № 911/6/25. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/124860277 (дата звернення: 17.09.2025).

140. Заверуха С. В., Багінський А. О. Теоретичні аспекти відкриття провадження у справі про неплатоспроможність боржника – фізичної особи відповідно до Кодексу України з процедур банкрутства. *Економіка. Фінанси. Право.* № 5, 2024. С. 59–62.

141. Ухвала Господарського суду міста Києва від 31.03.2025 у справі № 910/1490/25. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/126568056 (дата звернення: 10.10.2025).

142. Постанова Східного апеляційного господарського суду від 16.01.2023 у справі № 922/1707/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108550834 (дата звернення: 17.09.2025).

143. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 6. С. 56.

144. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 23.03.2023 у справі № 905/2371/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109773266 (дата звернення: 17.09.2025).

145. Ухвала Господарського суду Сумської області від 20.01.2023 у справі № 920/1066/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108515469 (дата звернення: 12.02.2023).

146. Ухвала Господарського суду Харківської області від 28.02.2025 у справі № 922/130/25. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125495673 (дата звернення: 12.03.2025).

147. Ухвала Господарського суду Рівненської області від 08.04.2025 у справі № 918/235/25. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/126466405 (дата звернення: 23.04.2025).

148. Постанова Північного апеляційного господарського суду від 14.02.2023 у справі № 911/1181/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109098024 (дата звернення: 27.02.2023).

149. Ухвала Господарського суду Харківської області від 20.01.2025 у справі № 922/2150/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/124560180 (дата звернення: 15.09.2025).

150. Маріц Д. О. Загальна характеристика строків (термінів) та їх класифікація. Актуальні проблеми держави і права: веб-сайт. URL: http://www.apdp.in.ua/v33/17.pdf (дата звернення: 02.10.2021).

151. Грабован Л. Правовий статус кредиторів за Кодексом України з процедур банкрутства. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 10. С. 52–60.

152. Ухвала Господарського суду Чернівецької області від 01.08.2022 у справі № 926/701-б/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/105611982 (дата звернення: 15.09.2025).

153. Ухвала Господарського суду Харківської області від 28.06.2022 у справі № 922/146/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/104977658 (дата звернення: 09.03.2025).

154. Ухвала Господарського суду Запорізької області від 07.09.2022 у справі № 908/3814/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106302873 (дата звернення: 12.03.2025).

155. Ухвала Господарського суду Вінницької області від 15.02.2023 у справі № 902/500/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109042861 (дата звернення: 12.03.2025).

156. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 19.01.2023 у справі № 902/207/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108653162 (дата звернення: 12.03.2025).

157. Ухвала Господарського суду Харківської області від 27.01.2025 у справі № 922/4033/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/124829012 (дата звернення: 12.03.2025).

158. Рассомахіна О.А. Неплатоспроможність та банкрутство фізичних осіб в умовах воєнного стану: практичні проблеми та шляхи їх подолання. *Успіхи та досягнення в науці.* 2026. № 2 (24). С. 433-444.

159. Сірко Р. Б. Особливості правового статусу окремих категорій фізичних осіб-боржників в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2026. № 1. С. 106–110.

160. Бутирський А., Бутирська І. Особливості відкриття та закриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи. *Право України*. 2022. № 7. С. 52–62.

161. Ухвала Господарського суду Київської області від 03.10.2024 у справі № 911/1312/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122087072 (дата звернення: 10.03.2025).

162. Ухвала Господарського суду Дніпропетровської області від 12.11.2024 у справі № 904/6870/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122981262 (дата звернення: 10.03.2025).

163. Постанова Східного апеляційного господарського суду від 23.11.2022 у справі № 922/2321/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107638795 (дата звернення: 12.03.2025).

164. Ухвала Господарського суду Донецької області від 17.09.2024 у справі № 905/509/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/121657306 (дата звернення: 12.03.2025).

165. Постанова Східного апеляційного господарського суду від 11.11.2024 у справі № 905/509/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122980494# (дата звернення: 12.03.2025).

166. Ухвала Господарського суду Донецької області від 16.12.2024 у справі № 905/798/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/12387207 (дата звернення: 12.03.2025).

167. Ухвала Північного апеляційного господарського суду від 06.06.2022 у справі № 910/5464/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107861456 (дата звернення: 12.03.2025).

168. Ухвала Центрального апеляційного господарського суду від 15.02.2023 у справі № 904/3061/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108984112 (дата звернення: 12.03.2025).

169. Ухвала Північного апеляційного господарського суду від 02.11.2022 у справі № 911/3082/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107099003 (дата звернення: 12.03.2025).

170. Ухвала Південно-Західного апеляційного господарського суду від 11.11.2024 у справі № 916/1736/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122920630 (дата звернення: 12.03.2025).

171. Ухвала Західного апеляційного господарського суду від 12.12.2022 у справі № 921/155/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107901956 (дата звернення: 12.03.2025).

172. Ухвала Східного апеляційного господарського суду від 06.01.2025 у справі № 905/798/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/124228379 (дата звернення: 12.03.2025).

ДОДАТКИ

Додаток А

Асоціація «Кодекс»

79028, м. Львів, вул. Бузкова, 2

тел. 098 153 99 37; email: codeassociat@gmail.com

№ 01-04/26 від 01.04.2026р.

Ректору ПВНЗ «ЄВРОПЕЙСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
Доктору філософських наук,
професору
Тимошенко О.І.

Довідка

про впровадження результатів дисертаційної роботи Сольського Володимира Степановича на тему «Правове регулювання інституту неплатоспроможності фізичної особи за законодавством України», представленої на здобуття освітньо-наукового ступеня доктора філософії за спеціальність 081 Право

Цією довідкою підтверджуємо, що науково-аналітичні матеріали підготовлені аспірантом Вашого навчального закладу Сольським Володимиром Степановичем у межах теми дисертаційного дослідження «Правове регулювання інституту неплатоспроможності фізичної особи за законодавством України» є актуальними та мають значний науковий та практичний інтерес, оскільки містять ряд важливих пропозицій щодо нормативного регулювання відносин у процедурах відновлення платоспроможності фізичної особи.

Наукові напрацювання аспіранта Сольського В.С. використовуються асоціацією для захисту прав та законних інтересів учасників асоціації у відносинах з боржниками і кредиторами та застосування прогресивних практик.

Використання результатів наукового дослідження сприяло підвищенню рівня правової обізнаності суб'єктів господарювання та вдосконаленню захисту їхніх майнових інтересів.

З повагою
Заступник Голови **М. Форліта**

Додаток Б

Адвокатське бюро
«ТЕТЯНИ КУШНІР»
Свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю
серія ЛВ № 001457 від 02.05.2019
видане Радою Адвокатів Львівської області
адреса: 79057, м. Львів, вул. Княгині Ольги, буд. 8, кВ. 58;
тел.: 380679428579; e-mail: kt2906@ukr.net

№ 01/02-04/26 від 02.04.2026р.

Ректору ПВНЗ «ЄВРОПЕЙСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
Доктору філософських наук, професору
Тимошенко О.І.

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Сольського Володимира Степановича за темою «Правове регулювання інституту неплатоспроможності фізичної особи за законодавством України», представленої на здобуття освітньо-наукового ступеня доктора філософії за спеціальність 081 Право

Підготовлені висновки у автора у межах проведеного дисертаційного дослідженнящодо процедур відновлення платоспроможності фізичної особи використовуються у діяльності Адвокатського бюро «Тетяни Кушнір». Проведений аспірантом аналіз судової практики дозволяє удосконалити практичне застосування положень законодавства та підготовки процесуальних документів у справах про відновлення платоспроможності фізичної особи.

Зокрема, результати дослідження впроваджені у таких напрямах: формування стратегії захисту прав боржника у судових засіданнях під час розгляду справ про неплатоспроможність фізичних осіб; використання наукових висновків щодо тлумачення норм Кодексу України з процедур банкрутства при підготовці заяв, відзивів та клопотань;використання напрацювань і узагальнень щодо процедури реструктуризації боргів для досягнення найбільш вигідних умов для клієнтів-фізичних осіб.

Довідка надана для подання до спеціалізованої ради із захисту дисертації для здобуття освітньо-наукового ступеня доктора філософії за спеціальність 081 Право.

З повагою
Керуючий адвокатського бюро **Тетяна Кушнір**

Додаток В

ЛЬВІВСЬКА ОБЛАСНА РАДА

вул. Винниченка, 18, м. Львів, 79008 тел. (032) 2 999 800 факс (032) 2 999 810
www.lvivoblrada.gov.ua e-mail: info@lvivoblrada.gov.ua
код ЄДРПОУ 22340506

_____ № _____ На № _____ від _____

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Сольського Володимира Степановича
на тему: «Правове регулювання інституту неплатоспроможності фізичної особи за законодавством України»

Результати дисертаційного дослідження Сольського Володимира Степановича на тему: «Правове регулювання інституту неплатоспроможності фізичної особи за законодавством України», поданого на здобуття освітньо-наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право, впроваджуються у практичну діяльність виконавчого апарату Львівської обласної ради.

Матеріали дисертаційного дослідження використовуються, зокрема, під час надання рекомендацій юридичним службам органів місцевого самоврядування області щодо захисту прав та інтересів територіальних громад у процедурах банкрутства (неплатоспроможності), проведення консультаційних заходів і семінарів для представників органів місцевого самоврядування області з питань правового супроводу осіб, які перебувають у стані фінансової кризи, а також формування правових позицій виконавчого апарату обласної ради у сфері координації взаємодії органів місцевого самоврядування з органами юстиції та арбітражними керуючими.

Результати дослідження Сольського Володимира Степановича мають високу наукову новизну та практичну цінність для вдосконалення правотворчої і правозастосовної діяльності на регіональному рівні.

Впровадження наукових положень автора сприяє уніфікації юридичної практики у сфері регулювання відносин банкрутства та неплатоспроможності.

Керуючий справами **Ярослав ГАСЯК**

Львівська обласна рада
№02-вих-593 від 07.04.2026
КЕП: Гасяк Я. В. 07.04.2026 16:01
382367105294AF970400000073AFC6005FD9AE04

Додаток Г

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових наукових виданнях України

1. Сольський В.С. Історія виникнення, розвитку та трансформації інституту неплатоспроможності фізичної особи в Україні. Науковий журнал «Європейський правничий часопис». 2024. №5. С. 91-98.

2. Тимошенко О.А., Сольський В.С. Поняття, ознаки та призначення інституту неплатоспроможності фізичної особи в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. 2025. №5. С. 113-117 (особистий внесок: Тимошенко О.А. – участь у розробці концепції дослідження, частковий аналіз літературних джерел, рецензування; Сольський В.С. - участь у розробці концепції дослідження, частковий аналіз літературних джерел, методологія, формування висновків).

3. Сольський В.С., Тимошенко О.А. Відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи: актуальні проблеми правозастосування. Прикарпатський юридичний вісник. 2025. №4 (63). С. 50-57. (особистий внесок: Сольський В.С. - участь у розробці концепції дослідження, частковий аналіз літературних джерел, методологія, формування висновків; Тимошенко О.А. – участь у розробці концепції дослідження, частковий аналіз літературних джерел, рецензування).

4. Сольський В.С. Сучасні тенденції розвитку судової практики з питань неплатоспроможності фізичних осіб. Правові новели. 2025. №27. С. 168-176.

Додаток Д

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації за матеріалами наукових конференцій

1. Сольський В.С. Особливості судових економічних експертиз у справах про банкрутство. *Збірник наукових праць VII Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю заснування Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка*. Редкол.: Іваній О.І. та ін. СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2024. С.138-141.

2. Сольський В.С. Окремі проблеми банкрутства державних підприємств та практика суду ЄС у цій сфері. *Збірник наукових праць Європейського університету.* Редкол.: О. І. Тимошенко та ін. К.: Вид-во Європейського університету, 2024. С. 111-114.

3. Сольський В.С. Поняття та призначення інституту неплатоспроможності фізичної особи в Україні. *Збірник тез наукових доповідей і повідомлень XXI Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні шляхи вдосконалення українського законодавства»*. Редкол.: А. Гетьман та ін. Харків: Право, 2025. С. 247-250.

4. Сольський В.С. Закриття провадження у справі про неплатоспроможність за відсутності заяв кредиторів із грошовими вимогами до боржника. *1st International Scientific and Practical Conference «Science, Technology and Industry in the Digital Age». Collection of Scientific Papers*. International Scientific Unity. 2025. P. 165-167.

5. Сольський В.С. Щодо витрат у справі про неплатоспроможність фізичної особи. *Матеріали XVIII міжнародної науково-практичної конференції «Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики».* Редкол.: Дубинський О.Ю. та ін. Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова, 2025. С. 118-121.

6. Сольський В.С. Окремі питання процедури реструктуризації боргів у справі про неплатоспроможність фізичної особи. *2nd International Scientific and Practical Conference «The Integration of Research, Innovation and Economy» Collection of Scientific Papers*. 2026. С.166-169.